

RTS

REVISTA DE TREBALL SOCIAL

228 JUNY 2025

Estudis. A fons_ Oportunitats, avantatges i beneficis de l'ús de la intervenció per part dels i les professionals de la intervenció social | Racismes cap als migrants llatinoamericans en l'àmbit de l'educació superior. Un estudi de cas a la carrera de Treball Social de la Universidad Nacional de Mar del Plata | Anàlisi d'ofertes laborals d'entitats privades per a treballadors i treballadores socials a Espanya | Maltractament infantil i restauració de drets: avaluació de programes d'intervenció especialitzada a la regió de Valparaíso, Xile | La pràctica del treball social en situacions de dol: una revisió sistemàtica | Primers materials per a una filosofia del treball social. Tensions, epistemologia, futur

Praxis_ Una aproximació a la intervenció grupal amb dones en situació de sensellarisme: un enfocament des de la interseccionalitat i la perspectiva de gènere | L'art com a experiència d'inclusió: el mètode Zentangle en el treball social i educatiu

Consell de Redacció

Direcció: Maria Victòria Forns i Fernández

Sotsdirecció: Claudia Maria Anleu Hernández

Secretaria: Mati González Jiménez

Equip de redacció: Maite Boldú Alfonso, Anna López Romero, Montserrat Pedret Risco i Xavier Pelegri Viaña

Suport tècnic: Jaume Ferrández Rubio

Consell Assessor Editorial

Ana Alcázar Campos, Universidad de Granada. **Montserrat Bacardit Busquet**, directora de l'RTS (2006-2014). **Beth Bàrbara Sirera**, Ajuntament de Barcelona. **Àngel Gabriel Belzunegui Eraso**, Universitat Rovira i Virgili. **Joaquim Brugué Torruella**, Universitat de Girona. **Annamaria Campanini**, Università degli Studi di Milano-Bicocca (Itàlia). **Rosa M. Carrasco Coria**, Institut Català de la Salut. Directora de l'RTS (2018-2022). **Maria Dolors Comas d'Argemir i Cendra**, Universitat Rovira i Virgili. **Teresa Facal Fondo**, Universidad de Santiago de Compostela. **Josefa Fernández Barrera**, Universitat de Barcelona. **Rosa Maria Ferrer Valls**, directora de l'RTS (2014-2018). **Josefa Fombuena Valero**, Universitat de València. **Pilar Fransitorra Brase**, directora de l'RTS (1968). **Marga Garcia Canela**, Institut Català de la Salut. **Victor Manuel Giménez-Bertomeu**, Universitat d'Alacant. **Carme Guinovart Garriga**, Hospital Universitari de la Santa Creu de Vic. **Soraya Hernández Moscoso**, Hospital Sant Joan de Déu de Barcelona. **Francisco Idareta Goldaracena**, Universidad Pública de Navarra. **Maria Tereza Leal Cavalcante**, Universitat de Barcelona. **Silvana Martínez**, Federación Internacional de Trabajo Social - FITS (Argentina). **Mª Teresa Massons Rabassa**, directora de l'RTS (1998-2002). **Miguel Miranda Aranda**, Universidad de Zaragoza. **Xavier Miranda Ruche**, Universitat de Lleida. **Carlos Montaña Barreto**, Universidade Federal do Rio de Janeiro (Brasil). **Laura Morro Fernández**, Parc Salut Mar de Barcelona. **Belén Parra Ramajo**, Universitat de Barcelona. **Enrique Pastor Seller**, Universidad de Murcia. **Francina Planas Vilella**, Vincle. Associació per la Recerca i l'Acció Social. **Laura Ponce de León Romero**, Universidad Nacional de Educación a Distancia. **Esther Raya Díez**, Universidad de La Rioja. **Enrique Raya Lozano**, Universidad de Granada. **Elena Requena Varón**, Universitat Ramon Llull. **David Rodríguez Abellán**, membre de la Junta del Col·legi Oficial de Treball Social de Catalunya. **Vicenta Rodríguez Martín**, Universidad de Castilla-La Mancha. **Montserrat Rovira Jarque**, Ajuntament de Barcelona. **Emma Sobremonde de Mendicuti**, Universidad de Deusto. **Octavio Vázquez Aguado**, Universidad de Huelva. **Teresa Zamanillo Peral**, Universidad Complutense de Madrid.

Equip de revisió externa de l'RTS 228

Elisa Abellán Hernández, Villablanca Serveis Assistencials. **Joan Manel Arca Míguez**, Universitat Rovira i Virgili i Hospital Universitari Institut Pere Mata. **Xavier Casademont Falguera**, Universitat de Girona. **Yolanda Doménech López**, Universitat d'Alacant. **Maria Teresa Jordán Martínez**, Càritas Diocesana de Tarragona. **Antoni Llort Suárez**, Universitat Rovira i Virgili. **Anna Mata Romeu**, Universitat de Lleida. **Xavier Martínez Ramírez**, Consorci Sanitari de Terrassa. **Jordi Navarro Lliberato**, Fundació En Xarxa. **Miquel Àngel Oliver Perelló**, Universitat de les Illes Balears. **Càndid Palacín Bartolí**, Universitat de Barcelona. **Maria de las Olas Palma García**, Universidad de Málaga. **Emma Pérez Pla**, Creu Roja Tarragona. **Carmina Puig Cruells**, Universitat Rovira i Virgili. **Alexa Siles Ribera**, Departament de Justícia. Generalitat de Catalunya. **Josep M. Torralba Roselló**, Universitat de Barcelona.

Disseny i maquetació: Carme Guri Feliu

Correcció i traducció: Núria Saurina Eudaldo

Traducció i correcció angles: Nicholas G. Charles Colomina

Impremta: Sprint Copy

Dipòsit legal: B-19535/1968

ISSN: 0212-7210 - **ISSNe:** 2339-6385

Edita: Col·legi Oficial de Treball Social de Catalunya

Carrer de Llança, 39 - 08015 Barcelona. Tel. 93 318 55 93

Adreça electrònica: rts@tscat.cat - **Web:** www.revistarts.com

Junta de Govern del Col·legi

Degana: Laura Morro Fernández. **Vicedegà:** David Rodríguez Abellán. **Secretària:** Eva Giralt Padilla. **Vicesecretària:** Sara Porta Saurio. **Tresorera:** Alicia Fernández Prieto. **Vicedegana de Lleida:** Irene Gardeñes Ruz. **Vicedegana de Girona:** Anna Grau Sánchez. **Vicedegana de Tarragona:** Maria Taulats Vidal. **Vicedegana de Manresa i Catalunya Central:** Lara Olvera Prado. **Vicedegana de Terres de l'Ebre:** Marisol Monfort Diago. **Vocals:** Mònica Pujadas Laguna, Marta Arranz Montull, Daniel Unsión Diaz, Meritxell Ortiz Conca i Matilde González Jiménez.

L'equip de redacció no s'identifica necessàriament amb el contingut dels articles publicats.

Sumari

Editorial

Consell de Redacció 5

Editorial convidat

No soc jo, som nosaltres
Esther Raya Diez 9

Estudis. A fons

Oportunitats, avantatges i beneficis de l'ús de la intervisió
per part dels i les professionals de la intervenció social
Daniel Fierro-Arias 15

Racismes cap als migrants llatinoamericans en l'àmbit de l'educació
superior. Un estudi de cas a la carrera de Treball Social
de la Universidad Nacional de Mar del Plata
Andrea Lidia Dupuy 41

Anàlisi d'ofertes laborals d'entitats privades per a treballadors
i treballadores socials a Espanya
*Antonio Matías-Solanilla, María José Gómez-Poyato, Antonio
Eito-Mateo y Diana Valero-Errazu* 67

Maltractament infantil i restauració de drets: avaluació de programes
d'intervenció especialitzada a la regió de Valparaíso, Xile
*Francisco Sotomayor López, Cecilia Concha Ríos
y Edson Márquez Oliveira* 89

La pràctica del treball social en situacions de dol:
una revisió sistemàtica
*Paula Moranta Monteros, Joan Albert Riera Adrover
y Vera Méndez Monleón* 119

Primers materials per a una filosofia del treball social.
Tensions, epistemologia, futur
José-Luis Anta Félez y Ana Martínez Rodero 137

Praxis

Una aproximació a la intervenció grupal amb dones en situació
de sensellarisme: un enfocament des de la interseccionalitat
i la perspectiva de gènere
*Lucía Sánchez Ponce, Jennifer Hernández Martín
y José Manuel Díaz González* 163

L'art com a experiència d'inclusió: el mètode Zentangle en el treball
social i educatiu
*Eveline Chagas Lemos, Pere Cobo Juárez, Maria Sabaté i Sánchez
i Ferran Cortès Izquierdo* 191

Ressenyes

Supervisión: Voces que colaboran para super(ar)visiones _____ 211

*Las palabras de la bestia hermosa: Breve manual
de psiquiatría con alma* _____ 215

Normes per a la presentació d'articles a l'RTS _____ 219

Compromís ètic de l'RTS _____ 229

Editorial

Consell de Redacció de la *Revista de Treball Social* (RTS)

La proposició de llei de mesures transitòries i urgents per fer front al sensellarisme i erradicar-lo està en procés d'aprovació i és una iniciativa pionera a Europa. Una proposició de llei que es va veure estroncada el 2023 per la convocatòria d'eleccions i la dissolució del Parlament. Ara se n'ha emprès de nou la tramitació, tres anys després que es presentés al Parlament per primera vegada.

Les cinc entitats que promouen aquesta normativa –Arrels Fundació, Assís Centre d'Acol·lida, Càritas Catalunya, Comunitat de Sant Egidio Barcelona i Sant Joan de Déu Serveis Socials Barcelona–, amb el suport de set col·legis professionals, entre els quals destaca el TSCAT, la defineixen com una llei pels drets de les persones sense llar.

El director de la iniciativa legislativa i catedràtic de Dret Administratiu de la Universitat Autònoma de Barcelona (UAB), Antoni Milian i Massana, destaca que “La proposició de llei, quan s'aprovi, provocarà un canvi de paradigma, perquè per primera vegada un text legal s'ocuparà amb determinació de les persones vulnerables més excloses”.¹

Però el sensellarisme no afecta només les persones que dormen al ras, sinó també aquelles que busquen refugi en albergs, en serveis residencials per a dones o per a immigrants, persones que viuen en habitatges insegurs... Totes tenen en comú la falta d'un habitatge digne, accessible i assequible. Caldrà atendre també la inseguretat que comporta viure al carrer i totes les problemàtiques que s'hi poden associar.

La dimensió que en els darrers anys han adquirit les situacions de sensellarisme, així com la gravetat d'aquestes, ha fet reaccionar les institucions europees, que han denunciat la necessitat de superar el model tradicional actual per un que treballi per erradicar el sensellarisme.

Certament, al segle XXI és del tot inacceptable que milers de persones a Europa, i per extensió a Catalunya, visquin al carrer, en situacions d'inseguretat, i afectant les esferes de la salut física i mental, laboral, econòmica i relacional, que aboquen una part significativa d'aquesta població a la pobresa, a la marginació i a l'exclusió residencial i social.

L'Estatut de Catalunya protegeix el dret de la ciutadania en relació amb l'accés a l'habitatge i determina la responsabilitat de l'administració a satisfer-lo a través de l'article 26: “Les persones que no disposen dels recursos suficients tenen dret a accedir a un habitatge digne, per la qual cosa els poders públics han d'establir per llei un sistema de mesures que garanteixi aquest dret...”. Però no només s'han d'atendre les emergències, sinó que cal estimular la promoció d'habitatge de protecció oficial i altres

1 Càritas Catalunya. (2025, febrer 26). *La llei per fer front al sensellarisme torna al Parlament de Catalunya*. Recuperat 27 maig 2025, de <https://www.caritascatalunya.cat/noticias/la-ley-per-fer-front-el-sensellarisme-torna-al-parlament-de-catalunya/>

formes d'allotjament, especialment en règim de lloguer, per donar resposta al problema de tantes famílies i de persones grans, així com facilitar l'emancipació dels més joves.

Quan l'habitatge és un dret, l'administració té la responsabilitat de garantir-lo, però les polítiques socials en matèria d'habitatge no són prou efectives.

Judith Gifreu i Font, professora titular de Dret Administratiu i directora de la Càtedra d'Habitatge de la UAB, afirma que, davant l'esclat de la bombolla immobiliària l'any 2007, les administracions van reaccionar amb una bateria de mesures de xoc que prioritzaven evitar la pèrdua de l'habitatge per davant de garantir-ne l'accés. Així mateix, Gifreu apunta "diverses estratègies [...], com ara la mobilització d'habitatges buits, els programes de cessions de grans tenidors, l'exercici dels drets de tanteig i retracte, etc."²

En aquest sentit, Carme Trilla i Bellart,³ presidenta de l'Observatori Metropolità de l'Habitatge de Barcelona i de la Fundació Hàbitat3, afirmava, en una entrevista de la Càtedra d'Habitatge Digne i Sostenible de la Universitat Pompeu Fabra (UPF), que la situació de l'habitatge a Espanya és una situació greu des del punt de vista de la dificultat d'accés a l'habitatge en termes econòmics, sobretot a l'hora de mantenir l'habitatge, per la discrepància entre el cost de l'habitatge i els ingressos de les llars; és la bretxa entre preus i salaris.

Trilla afegia que el pressupost del govern tampoc és suficient per comptar amb un parc d'habitatge social que respongui a les necessitats de la ciutadania i augmentar aquest parc d'habitatges requereix temps, és un procés.

Sense recursos a l'administració, sembla que es delega la responsabilitat a les entitats socials i als mateixos usuaris. Són, per tant, els serveis socials els que s'activen per tal d'intentar donar resposta a la ciutadania i acompanyar-la en un procés que és poc encoratjador.

En la dificultat d'accés a l'habitatge radica molts cops el risc d'exclusió social i de cronificació de la pobresa. Tot i que les polítiques d'habitatge no són una competència exclusiva de la nostra professió, sí que intervenim sobre les conseqüències socials de tota mena que es deriven de la manca d'habitatge, gestionant situacions de gran impacte en les persones més vulnerables. Però no volem limitar la nostra funció a l'acció, volem ocupar un espai en el debat de les polítiques. En definitiva, hem d'analitzar des d'una perspectiva social i interdisciplinària la funció dels serveis socials i de les treballadores socials, i reivindicar el paper nuclear que podem tenir tant en el disseny com en la implementació de polítiques d'habitatge, de mesures que abordin l'exclusió residencial i el sensellarisme; i que siguin més efectives i resolutives.

² Gifreu i Font, Judith. (2023). Mecanismes de col·laboració publicoprivada per a la provisió i l'explotació econòmica d'habitatge assequible: un joc de suma positiva (CA-ES). *Revista Catalana de Dret Públic*, 66, 56-85. <https://doi.org/10.58992/rcdp.i66.2023.3998>

³ Trilla i Bellart, Carme. (2025, març 13). *Presente y futuro del acceso a la vivienda assequible en Cataluña y España* [Audio podcast]. Recuperat 27 maig 2025, de <https://open.spotify.com/episode/2dyKGbMnV2YkXMfKTOjDDE?si=1f226db63c654d32&nd=1&dlsi=355d24c5422a4650>

Editorial

Editorial Board of *Revista de Treball Social* (RTS)

The proposed law on transitional and urgent measures to tackle and eradicate homelessness is currently undergoing parliamentary approval and stands as a pioneering initiative in Europe. This bill, initially introduced in the Catalan Parliament three years ago, was interrupted in 2023 due to the calling of a general election and the subsequent dissolution of Parliament. It is now once again progressing through the legislative process.

The five organisations driving this proposal—Arrels Fundació, Assís Centre d'Acollida, Càritas Catalunya, Comunitat de Sant Egidio Barcelona and Sant Joan de Déu Serveis Socials Barcelona—with the backing of seven professional associations, including the prominent support of the Official Association of Social Workers of Catalonia (TSCAT), describe it as a law upholding the rights of people experiencing homelessness.

According to professor Antoni Milian i Massana, director of the legislative initiative and full professor of Administrative Law at the Autonomous University of Barcelona (UAB), “The passing of this bill will represent a paradigm shift, because for the first time a piece of legislation will explicitly and decisively address the needs of the most severely excluded vulnerable individuals.”¹

Homelessness, however, not only affects those sleeping rough; it also impacts individuals who seek shelter in hostels, women's refuges and services for migrants, or those living in unsafe housing conditions. What all these situations share is the absence of secure, affordable and dignified housing. It is therefore necessary to address the lack of stability involved in street homelessness and the multiple vulnerabilities associated with this circumstance.

The increasing scale and severity of homelessness in recent years has prompted a response from European institutions, which have called for the abandonment of conventional models in favour of approaches that aim more specifically to eradicate homelessness altogether.

Indeed, in the 21st century it is utterly unacceptable that thousands of people across Europe—and, by extension, in Catalonia—continue to live on the streets, exposed to conditions that severely impact their physical and mental health, employment prospects, financial stability and social relationships. These realities push many into poverty, marginalisation and social and housing exclusion.

The Statute of Autonomy of Catalonia enshrines citizens' right to housing and defines the duty of the public administration to guarantee it, as set out in Article 26: “Those individuals who lack sufficient resources

1 Càritas Catalunya. (26 February 2025). *La llei per fer front el sensellarisme torna al Parlament de Catalunya*. Retrieved on 27 May 2025 from <https://www.caritascatalunya.cat/noticias/la-llei-per-fer-front-el-sensellarisme-torna-al-parlament-de-catalunya/>

have the right to a decent home, and public authorities shall, therefore, establish by law a system of measures to guarantee this right ...". Yet it is not enough to respond solely to emergencies, there must also be sustained investment in social housing and alternative accommodation options, particularly rental properties, to address the needs of the many families, older people and young adults seeking independence.

Where housing is a right, the public administration is responsible for ensuring its provision; yet current social housing policies remain insufficiently effective.

Judith Gifreu i Font, tenured lecturer of Administrative Law and director of the UAB Housing Chair, notes that in response to the 2007 housing crisis, public authorities implemented a host of emergency measures focused primarily on preventing eviction rather than ensuring access to housing. She also highlights various strategies employed, including bringing vacant homes back into use, agreements with large property owners and the use of pre-emption and repurchase rights.²

In a similar vein, Carme Trilla i Bellart³, President of Barcelona Metropolitan Housing Observatory and the Hàbitat3 Foundation, stated in an interview with the Pompeu Fabra University (UPF) Chair of Decent and Sustainable Housing that the housing situation in Spain is critical due to the economic barriers to accessing and maintaining housing. This is largely due to the disconnect between housing costs and household incomes: a gap between prices and wages.

Trilla also noted that the Catalan Government budgets are insufficient to maintain a stock of social housing that meets public demand, and increasing that stock is a slow and complex process.

Without adequate resources, it appears that responsibility is being shifted to social organisations and even to service users themselves. It is often social services that are called upon to respond and to support individuals through a disheartening and uncertain process.

The lack of access to housing is frequently a trigger for social exclusion and entrenched poverty. Although housing policy is not the exclusive sphere of social work, our profession is deeply involved in addressing the many social consequences of housing precarity, managing situations with profound impacts on the lives of the most vulnerable. However, we do not wish to limit our role to direct intervention; we also seek to be active participants in policy debates. Ultimately, we must analyse the role of social services and social workers from a social and interdisciplinary standpoint, and we need to assert our crucial role in both the design and implementation of truly effective and transformative housing policies and measures aimed at addressing residential exclusion and homelessness.

2 Gifreu i Font, Judith. (2023). Mecanismes de col·laboració públicoprivada per a la provisió i l'explotació econòmica d'habitatge assequible: un joc de suma positiva (CA-ES). *Revista Catalana de Dret Públic*, 66, 56-85. <https://doi.org/10.58992/rcdp.i66.2023.3998>

3 Trilla i Bellart, Carme. (13 March 2025). *Presente y futuro del acceso a la vivienda assequible en Cataluña y España* [Audio podcast]. Retrieved on 27 May 2025 from <https://open.spotify.com/episode/2dyKGBMnV2YkXMfKTOjDDE?si=1f226db63c654d32&nd=1&dlsi=355d24c5422a4650>

Editorial convidat

No soc jo, som nosaltres

Esther Raya Diez

Membre del Consell Assessor Editorial de l'RTS. Universidad de La Rioja

Vivim temps complexos. La geopolítica mundial inunda cada minut de la nostra vida. Ens mostra imatges desoladores de guerres, devastació, més guerres, més devastació. Només ens assabentem d'algunes guerres, altres hi són, però no existeixen als nostres ulls. I mentrestant, la vida continua, en les seves batalles quotidianes. Encara que tot deixa empremta. I orbitem entorn de mostres de descarnada humanitat. Humanitat? Potser la humanitat consisteix en això. Campi qui pugui. La llei del més fort. El jo primer. La resta i els altres queden relegats a un segon pla, o són suprimits, per innecessaris, inútils o molestos.

En la política internacional, s'imposa l'àmbit econòmic enfront del social. Sense escrúpols s'infringeixen els tractats internacionals de drets humans. Es deporten migrants o es retallen pressupostos d'ajuda humanitària. Entrem en una nova era. A les pel·lícules de ciència-ficció són les màquines les que atempten contra els éssers humans. En aquesta nova era són els mateixos éssers humans els qui aniquilen atroçment altres éssers humans. És aquest el nivell de desenvolupament del segle XXI?

El planeta està cridant amb DANAs, focs extrems, sequeres, pluges torrencials i migracions climàtiques. El diagnòstic sembla clar; les solucions tècniques, també; els acords internacionals en cimera mundial benintencionades, també. Però tot això xoca amb una cosa més forta, l'immens egoisme de l'ésser humà. L'immens egoisme d'uns éssers humans amb molt de poder, molta influència i pocs escrúpols per imposar les seves regles de joc. I, a més, amb capacitat per aconseguir adeptes a les seves narratives; fins i tot entre els qui poden estar clarament perjudicats per les seves accions. Són cants de sirena que afalaguen l'orella mentre adormen la consciència.

La societat de la informació i el coneixement, que es va forjar a la fi del segle passat, ha suposat nous models de comunicació a escala global. S'ha avançat en l'economia global, la política global i molt poc, molt poc en la ciutadania global. Michelle Bachelet, a l'Assemblea General de Nacions Unides, afirmava que l'objectiu d'aquesta ciutadania global és "defensar la dignitat humana i promoure la responsabilitat o la solidaritat internacional" (Bachelet, 2017, p. 1).¹ Paraules boniques i necessàries, que necessiten moltes persones convençudes per fer-ho possible.

¹ Bachelet, Michelle. (2017, desembre 31). *Ciudadanía global: una fuerza nueva y vital*. Nacions Unides. <https://www.un.org/es/chronicle/article/ciudadania-global-una-fuerza-nueva-y-vital>

Enfront de la informació s'ha imposat la infoxicació. Aquest terme no és nou, ja en parlaven algunes persones com Albert Cornuella² a principis dels 2000, per referir-se a l'excés d'informació. Cornuella ja advertia de la necessitat de gestionar la informació de forma estructurada i amb pensament crític. "En un univers d'excés d'informació hauríem de tenir clar quina és la nostra informació crítica" (p. 2). I afegia que el problema principal no és tecnològic, sinó d'ordre cultural, psicològic o sociològic. Vist al cap de vint-i-cinc anys, direm que és una barreja de tot plegat, i també tecnològic. Cornuella al·ludeix a la serendipitat com a mecanisme pel qual s'arriba per casualitat a la informació i al·ludia i preconitzava "el fet de manejar informació amb serendipitat, tot plegat és una indústria a desenvolupar en els pròxims anys" (p. 5). I s'ha desenvolupat. I ara, a la infoxicació, derivada de l'excés d'informació, li podem afegir el cognom de tòxica.

A la postveritat, terme tan de moda fa alguns anys, s'han sumat les faules i mentides. Tant hi fa mentir, tergiversar o enganyar. No hi ha ètica en l'acció pública. Tot val, en un món accelerat sense temps de contrastar o sense mitjans per fer-ho. Mentrestant, la ciutadania suposadament informada –infoxicada– accedeix amb serendipitat (amb serendipitat o intencionadament?) a determinades informacions (pseudoinformacions) en forma de mems o similar. La falla vola entre les xarxes socials, la narrativa s'imposa, la veritat no importa. Quina és la veritat?

Estem accedint a una nova era, un dels trets de la qual és la ignorància estratègica. Dues paraules que juntes poden resultar paradoxals i, no obstant això, són molt rendibles als interessos del nou ordre mundial. Darrere del soroll a les xarxes socials, la polarització de discursos i les mentides, hi ha interessos econòmics que busquen frenar avanços socials i mediambientals. La democràcia mateix està en risc (Fernández, 2021³; Guerrero-Solé i Pérez-Altable, 2025⁴).

I mentrestant, la vida segueix, en les seves batalles quotidianes.

Com abordar un nou dia, una nova setmana, un nou any, el futur? Certament, el context macro, que engloba les vivències micro de cada persona, influeix i condiciona. Vivim temps complexos també en l'esfera interpersonal. La psicologització de les relacions personals i familiars; la supremacia del jo enfront de l'allò i el superjò; el jo enfront de tot i per sobre de tots, porta a la cerca de la identitat, l'autorealització, la felicitat, en una mena d'hedonisme de "primer jo". La resta i els altres no importen o importen menys. I la violència s'estén i contamina les converses informals, la convivència familiar, les relacions de parella... la vida.

2 Cornuella, Albert. (2001). *Cómo sobrevivir a la infoxicación* (Transcripció de la conferència de l'acte d'entrega de títols dels programes de Formació de Postgrau de l'any acadèmic 1999-2000). Infonomia. Recuperat 2 maig 2025, de https://www.infonomia.com/img/pdf/sobrevivir_infoxicacion.pdf

3 Fernández Rodríguez, José Julio. (2021). Aproximación crítica a la manipulación informativa: El ejemplo de las redes sociales. *Gladius et Scientia. Revista de Seguridad del CESEG*, 3, 109-133. Dialnet. <https://dialnet.unirioja.es/servlet/articulo?codigo=8791303>

4 Guerrero-Solé, Frederic, i Pérez-Altable, Laura (Eds.). (2025). *La democracia en riesgo: ¿Internet e IA al servicio de los populismos?* Editorial UOC.

Potser sempre ha estat així en la història de la humanitat. Potser és la llei del més fort. Enfront d'aquest mirall, amplificat per la infoxicació, hi ha la capacitat de la humanitat de fer front als reptes; hi ha la capacitat de superació. Reconeixem que l'important no és el jo, sinó el nosaltres; el jo col·lectiu, la comunitat, la societat en la qual vivim, la humanitat, la Casa Comuna, de la qual parla Mercedes Gagnetten (2023)⁵. La humanitat avança a través del nosaltres, del micro al macro. Els nuclis familiars que enfoquen el seu benestar en la cura de la seva prole i dels seus membres dependents. Les comunitats territorials o gremials que uneixen les seves forces per garantir els seus interessos. Els governs que legislen i planifiquen per garantir el benestar social. I els pactes internacionals per aconseguir un món respectuós amb els drets humans i la pau mundial. Utopies o realitats.

En aquest escenari de fons, el treball social, com a disciplina i professió que té en la seva definició la justícia social i la defensa dels drets humans, enfronta el desafiament de promoure comunitats i societats orientades al nosaltres enfront del jo. Promoure una cultura de servei a la societat, que actui en favor del benestar general davant del personal; que amplii el concepte de propietat social; que en cada acte, en cada política, es valori a qui perjudica i a qui beneficia, des d'una mirada crítica i auto-crítica, i s'orienti cap al bé comú. Es tracta de promoure que l'important no és el jo sinó que som nosaltres. Es tracta de fer-nos eco de les paraules de Maria Skłodowska Curie:

No podem confiar a construir un món millor sense millorar els individus. Amb aquest propòsit cadascun de nosaltres ha de treballar el seu propi perfeccionament, acceptant, en la vida general de la humanitat, la seva part de responsabilitat, ja que el nostre deure particular és el d'ajudar aquells als qui podem ser útils (Casa de las Ciencias, 2025).⁶

Amb aquesta premissa, enfrontem nous reptes en un món complex. No tenim respostes, l'important és que no deixem de fer-nos preguntes, que no oblidem les nostres bases i que posem el nostre esforç a avançar cap a un món millor, on les paraules llibertat, igualtat i solidaritat es resignifiquin en defensa de la justícia social, en defensa de les persones en situacions de més vulnerabilitat.

5 Gagnetten, Mercedes. (2023, novembre 27). *Geopolítica en casa común* [Video]. UCFStv, YouTube. <https://youtu.be/Z37Xbk0TAAg?si=eyC2QFwI7M56pAaR>

6 Casa de las Ciencias. (2025). *Maria Skłodowska-Curie una polaca en en París* [Exposició]. Ajuntament de Logronyo, La Rioja.

Estudis. A fons

Oportunitats, avantatges i beneficis de l'ús de la intervenció per part dels i les professionals de la intervenció social

Daniel Fierro-Arias

Racismes cap als migrants llatinoamericans en l'àmbit de l'educació superior. Un estudi de cas a la carrera de Treball Social de la Universidad Nacional de Mar del Plata

Andrea Lidia Dupuy

Anàlisi d'ofertes laborals d'entitats privades per a treballadors i treballadores socials a Espanya

Antonio Matías-Solanilla, María José Gómez-Poyato, Antonio Eito-Mateo i Diana Valero-Errazu

Maltractament infantil i restauració de drets: avaluació de programes d'intervenció especialitzada a la regió de Valparaíso, Xile

Francisco Sotomayor López, Cecilia Concha Ríos i Edson Márquez Oliveira

La pràctica del treball social en situacions de dol: una revisió sistemàtica

Paula Moranta Monteros, Joan Albert Riera Adrover i Vera Méndez Monleón

Primers materials per a una filosofia del treball social. Tensions, epistemologia, futur

José-Luis Anta Félez i Ana Martínez Rodero

Oportunitats, avantatges i beneficis de l'ús de la intervisió per part dels i les professionals de la intervenció social

Opportunities, Advantages and Benefits in the Use of Intervision Among Social Intervention Professionals

Dr. Daniel Fierro-Arias¹

ORCID: 0000-0003-2680-4325

Recepció: 18/12/24. Revisió: 02/02/25. Acceptació: 18/02/25

Per citar: Fierro-Arias, Daniel. (2025). Oportunitats, avantatges i beneficis de l'ús de la intervisió per part dels i les professionals de la intervenció social. *Revista de Treball Social*, 228, 15-40. <https://doi.org/10.32061/RTS2025.228.01>

Resum

L'objectiu d'aquest article és explorar idees sobre les oportunitats, els avantatges i els beneficis ("OAB") experimentats en utilitzar la metodologia d'intervisió per part de professionals d'intervenció social que treballen a Catalunya. Es va dur a terme una anàlisi de contingut categorial en termes d'OAB, basada en entrevistes semiestructurades a sis professionals de la intervenció social, participants en sessions contínues d'intervisió. Les persones entrevistades comuniquen múltiples OAB derivats de la intervisió: reflexionar detingudament sobre els temes d'interès per aprendre, intercanviar recursos i millorar diversos aspectes humans; revisar situacions dels serveis i els equips; modificar i introduir pràctiques; detectar i treballar conflictes, i tenir cura de la qualitat dels serveis; tot i que s'han de donar certes condicions perquè la intervisió funcioni adequadament. A partir d'aquests OAB, es poden fer recomanacions per al desenvolupament i l'autoavaluació dels equips per tal de millorar les sessions d'intervisió, que al seu torn poden tenir un impacte en l'atenció i la cura prestades a les persones ateses i en el benestar dels i les professionals i els equips. Sembla convenient integrar la intervisió com a pràctica habitual en els serveis d'atenció a les persones.

1 Fundació Plataforma Educativa. jfierro@pegrup.cat

Paraules clau: Intervisió, grup de supervisió entre iguals, professionals d'intervenció social, interaccions laborals, anàlisi de contingut.

Abstract

The purpose of this article is to explore the opportunities, advantages and benefits (OAB) associated with the use of intervision by social intervention professionals in Catalonia, Spain. A categorical content analysis was conducted, based on semi-structured interviews with six social intervention professionals who participate in continuous intervision sessions. Interviewees report multiple OABs derived from intervision: in-depth reflection on topics of interest; opportunities to learn, exchange resources and improve various human aspects; reviewing service situations and team dynamics; modifying and introducing practices; detecting and addressing conflicts; and ensuring quality service. However, certain conditions must be met for intervision to function effectively. Based on these OABs, recommendations can be proposed for team development and self-assessment to improve intervision sessions, which in turn can enhance the care provided to service users and the well-being of professionals and teams. Integrating intervision as a regular practice into care services appears to be a valuable approach.

Keywords: Intervision, peer supervision group, social intervention professionals, work interactions, content analysis.

Introducció

En el marc del treball en equip en intervenció social amb persones desfavorides, en situació d'exclusió social o en risc de patir-la, la intervisió pot plantejar-se com un espai per reflexionar sobre la pràctica professional, per assessorar i per donar i rebre suport entre professionals des d'una relació horitzontal.

Erpenbeck (2001) defineix la intervisió com un assessorament sistemàtic entre iguals, normalment professionals de l'àmbit social, que serveix per reflexionar sobre situacions i processos que sorgeixen durant l'exercici de la pràctica laboral diària, amb l'objectiu que quedin clars i transparents. Companys i companyes de professió es reuneixen per parlar de problemes o situacions concretes. Sovint, qualsevol de les persones que hi assisteixen pot plantejar una situació que ha sorgit a la feina (Smets i Rispens, 2014), però també pot passar que el grup planifiqui qui ha de presentar o abordar una situació, amb rols distribuïts i intercanviables (Tietze, 2010).

Les anàlisis en profunditat de la literatura existent sobre intervisió mostren que s'utilitzen termes diversos per definir-la (Staempfli i Fairtlough, 2019), tot i que els criteris generalment acceptats inclouen: una reunió dirigida per iguals, sense facilitadors externs; l'ús de rols específics en una mateixa sessió i amb reciprocitat, i centrar-se en situacions de la pràctica professional considerades rellevants per al benestar dels i les professionals o de la pràctica mateixa. Tietze (2010) també proposa termes en anglès com ara *peer-group supervision* (supervisió en grup d'iguals), *consultation* (consulta) o *counselling* (aconsellament), que a vegades s'utilitzen com a sinònims d'intervisió, però que no comparteixen exactament la mateixa aplicació ni característiques metodològiques.

La intervisió és també un espai específic per a la reflexió, que permet visualitzar la pràctica professional des de fora, amb més consciència, lluny del context de pressió en el qual es du a terme una intervenció o es prenen les decisions. A més, la intervisió també permet aprofitar el potencial dels recursos dels i les professionals per desenvolupar idees i estratègies. La recerca confirma els efectes de l'aplicació de la intervisió en la millora de la motivació, la satisfacció i la reducció de la càrrega de treball, i alhora la percepció d'aquesta reducció, entre altres beneficis (per exemple, Diaconescu, 2015; Nieuwenhuijse et al., 2022; Sonneveld et al., 2020). La seva pràctica acostuma a ser ben rebuda, percebuda com un suport amb resultats gairebé sempre positius; tot i que no es disposa d'una revisió exhaustiva sobre l'estudi de la intervisió amb relació a la formació, l'educació i el treball socials (Staempfli i Fairtlough, 2019).

Cuidar i atendre persones necessitades pot tenir un efecte negatiu en el benestar del personal professional en tots els àmbits (físic, psicològic, emocional i relacional), motiu pel qual cal prestar-hi atenció i centrar-se en les condicions de treball, atès que alguns efectes negatius poden ser duradors (Losada et al., 2019). Segons Diaconescu (2015), l'estrès traumàtic secundari entre els treballadors i les treballadores socials que atenen

persones traumatitzades roman desatès perquè generalment es coneix poc, queda minimitzat o no es reconeix com un problema social. En conseqüència, aquests treballadors i treballadores no accedeixen ni es beneficien dels recursos que se'ls podria oferir i que són necessaris per formar-se específicament en estrès traumàtic secundari, prevenir-lo o superar-lo. La intervisió és una de les estratègies recomanades per fer front als seus efectes.

Erpenbeck (2001) també afirma que la intervisió permet i pretén crear una xarxa en què els membres puguin conèixer-se cada vegada més, en un entorn que serveixi de base per a la solidaritat, la prestació de suport a la vida laboral, la creació de contactes i l'intercanvi eficaç d'informació. Segons l'autora, les persones que participen en processos d'intervisió han de compartir professió o treballar en àrees similars, encara que l'abast es pot ampliar als contextos o institucions on treballen.

Aquest nou grup s'estableix sense jerarquies i principalment amb l'objectiu de plantejar als i les assistents problemes o casos que causin insatisfacció; problemes de treball difícils de resoldre, no aclarits o que requereixin reflexió; si s'experimenta insatisfacció professional, o si hi ha interès a aprendre, ampliar l'horitzó de treball i plantejar-se nous reptes. Saber que companys amb punts de vista diferents viuen situacions similars permet als treballadors i les treballadores socials relaxar-se i enfortir-se emocionalment (també Akhurst i Kelly, 2006). A més, els consells donats i rebuts no venen condicionats per haver pagat o donat res a canvi. La intervisió també serveix per desenvolupar estratègies laborals i per practicar la gestió de conflictes, una vegada les professionals han tornat al treball amb el seu equip.

Altres estudis confirmen també que la pràctica de la intervisió permet assolir un cert grau de qualitat professional (per exemple, Wender, 2010; Vera et al., 2009), cosa que es tradueix en un augment de l'eficàcia del treball fet. Erpenbeck (2001) adverteix que la intervisió no ha de considerar-se "una solució d'emergència o una solució de baix cost, sinó que ha d'entendre's com una veritable forma d'autosuficiència" (p. 57). Més endavant aprofundirem en els avantatges i els beneficis de la intervisió.

De la supervisió a la intervisió

La supervisió en l'àmbit de la intervenció social es concep com un suport als professionals que es concreta en la revisió del treball fet i dels sentiments que l'acompanyen (Quílez, 2018). També es considera com una espècie d'entrenament permanent perquè tard o d'hora puguin fer aquesta revisió *per si mateixos*, la qual cosa els dota de més autonomia, seguretat i satisfacció en el desenvolupament de la seva pràctica professional, i millora l'eficàcia i la qualitat del treball (Puig, 2009).

La supervisió no "dona" solucions o eines per si sola, sinó que és un mitjà perquè els professionals desenvolupin *la seva pròpia* capacitat, en revisar les seves accions i en estar disposats a invertir en el seu propi

benefici. Ruf (2006) afegeix que es conforma com “un recurs preventiu d'higiene mental pels tècnics que atenen persones amb risc de patiment psíquic, de dependència i d'exclusió social” (p. 31). La posició de distància relativa del supervisor respecte a les funcions i els problemes laborals es tradueix en una oportunitat perquè els treballadors supervisats descobreixin les seves pròpies maneres de reaccionar o d'actuar, així com les seves fortaleeses, capacitats i possibilitats. Segons Ruf, les preguntes i els suggeriments que fa el supervisor, com poden fer els companys mateixos més endavant, creen un model perquè els professionals aprenguin a qüestionar amb esperit crític i ètic el servei o l'atenció que presten. Per exemple, Nieuwenhuijse et al. (2022) troben que la intervistió pot ajudar els cuidadors professionals a millorar la seva comprensió de les necessitats de les persones amb múltiples discapacitats i discapacitats intel·lectuals importants, la qual cosa pot proporcionar més satisfacció i gaudi del treball i ajudar a relativitzar les respostes emocionals.

La intervistió i la supervisió es complementen, alhora que la intervistió també pot reforçar la supervisió, ja que suposa un estalvi de temps i d'altres recursos. Akhurst i Kelly (2006) proposen que els models de supervisió en grup d'iguals i de supervisió individual tenen una relació complementària.

Erpenbeck (2001) afegeix que en l'àmbit del treball social la reflexió no és un domini exclusiu de la supervisió professional, sinó que és present en *tothom*, en cada interacció i en el conjunt del grup. Si les sessions o reunions de treball estan planificades i organitzades, la reflexió pot produir-se de manera sistemàtica i protegida. Això pot afavorir l'aparició d'alguna forma d'intervistió. D'altra banda, els supervisors actuen com a facilitadors dels diferents assoliments que permeten el desenvolupament de la perícia de l'equip. Una supervisió de grup estructurada, com la descrita per Wilbur (1991, citat per Akhurst i Kelly, 2006) té el potencial d'adaptar-se a supervisió en grup d'iguals sense la presència o designació d'una persona supervisora, ja que els i les participants s'adapten ràpidament a l'estructura, cosa que proporciona “una estructura útil per fer ús del grup d'iguals on un membre actua com a facilitador” (p. 4).

Existeix un ampli ventall de formes de supervisió en grup. Com proposa Inskipp (2002), pot observar-se un canvi en relació amb les funcions i activitats del supervisor o facilitador i els participants. Al començament, el supervisor actua més però després, a mesura que el grup funciona cada vegada amb més autonomia, la supervisió entre iguals comença i sorgeix la intervistió.

En la supervisió entre iguals, els membres negocien diversos aspectes: estructura, lideratge, funcions i responsabilitats. Tot això s'especifica per deixar clares les expectatives i com es duran a terme les tasques. Tietze (2010) afegeix que la intervistió es caracteritza per centrar-se en situacions de la pràctica professional, basar-se en un sistema de grup, i ser un procés amb rols específics, que són recíprocs i intercanviables. Així mateix, segons Akhurst i Kelly (2006), l'estructura triada per un grup determina els

temes que es debatran, la manera de presentar el material, les aportacions dels membres i la quantitat de temps dedicada a les activitats escollides.

Finalment, la formació en intervisió coincideix amb la supervisió en grup cooperativa, en què les funcions principals del supervisor, a més de supervisar, són facilitar, modelar i formar reflexivament en tasques i tècniques d'intervisió.

En resum, la intervisió va més enllà de la reflexió en grup; la seva metodologia implica que es dugui a terme mentre s'analitzen casos o situacions. Constitueix no només una "supervisió entre iguals", sinó una metodologia caracteritzada per *l'horitzontalitat i la construcció d'alternatives, interpretacions i solucions* per part de cada professional a mesura que es busquen en el treball intervisional.

A part de la supervisió per grups estructurats, la intervisió té el seu origen en els grups Balint i està relacionada amb els equips reflexius (descrits per Andersen, 1987, citat per Tietze, 2010) i altres models del context clínic, com el model basat en les relacions. Tots ells tenen en comú el procés de separació de la persona que presenta un problema o repte i els i les participants que hi reflexionen, així com els rols bàsics de presentador, facilitador i equip reflexiu. La particularitat de la intervisió és que *els rols s'intercanvien entre totes les persones participants del grup* (Tietze, 2010).

A les organitzacions de les quals provenen les persones entrevistades per a aquest estudi, la perspectiva del grup Balint ha estat llargament considerada tant en el treball d'intervenció com per centrar l'anàlisi del treball en grup.

Metodologia de la intervisió

Volem destacar alguns aspectes metodològics de la intervisió, atès que la manera de conduir les sessions té a veure amb la consecució dels beneficis, avantatges i oportunitats que sembla oferir.

Al començament del treball en grup, el supervisor sol proporcionar o proposar un marc, una metodologia o una tècnica de treball. Els equips acostumen a optar per continuar el treball de supervisió entre iguals un cop la supervisió ja no és necessària, i ho fan de manera autogestionada especificant la manera de dur-la a terme, tot i que sovint s'utilitzen tècniques pròpies de la supervisió professional (Erpenbeck, 2001). La importància de tots aquests elements és més notable quan la intervisió o la supervisió entre iguals té lloc entre persones que treballen juntes o que pertanyen al mateix grup o centre de treball.

És important comptar amb un professional amb experiència que acompanyi, observi i dinamitzi la implementació i el seguiment de la intervisió per tal d'identificar els punts forts i els no tan forts de les interaccions dels equips, donar *feedback* sobre la implementació i contextualització del procés d'intervisió i suggerir noves propostes adaptades a mesura que avancen. En aquest estudi, la persona que ha exercit aquestes funcions

és una de les entrevistades, i s'ha considerat pertinent comptar amb les seves experiències.

Les situacions o els casos portats a intervisió poden abastar també el funcionament de l'equip, les intervencions fetes i les seves relacions amb persones, famílies, institucions, etc. Durant les sessions d'intervisió, els participants miren de fer gradualment aportacions constructives que ofereixin punts de vista nous, útils per trobar possibles solucions.

Erpenbeck (2001) defineix els "casos" no com a temes o experiències genèriques, sinó en referència a relacions i situacions concretes que afecten i preocupen els i les professionals, i per a les quals no han trobat solució durant la seva reflexió personal. Totes les persones que participen a les sessions d'intervisió n'han de conèixer a fons la metodologia.

Com s'ha dit anteriorment, les tasques i funcions d'intervisió s'intercanvien o es renoven contínuament. Això permet desenvolupar diferents coneixements i competències en cada membre i evitar la formació de jerarquies i responsabilitats individuals (Smets i Rispens, 2014). Els rols principals (amfitrió, entrevistador/moderador, registrador, observador, expert en el tema), com ja hem dit, poden variar, i se'n poden afegir també altres de nous en funció de les necessitats específiques.

Mentre es presenta un cas o problema, els membres del grup escolten amb atenció, sense interrompre. La persona moderadora/entrevistadora pot intervenir per reconduir o concloure si la presentadora es perd en explicacions, i també pot ajudar a identificar millor el problema o arribar a la pregunta central que comprèn la petició. Salinsky (2009) esmenta que en els grups d'anàlisi clíniques, la persona que dirigeix la sessió ha de desaconsellar l'excés de preguntes a la presentadora, ja que l'objectiu és deixar que les i els membres del grup treballin per si mateixos sobre el cas a partir del que han sentit, i que tinguin temps després per posar en comú les seves reflexions. És important posar atenció tant al contingut com als gestos i al moviment corporal. Quant a la fase de *feedback* i ronda oberta, Erpenbeck n'assenyala la utilitat, ja que serveix per integrar el grup i que no perdin l'interès pel tema.

Ribé (2012) explica que quan un o una professional presenta un cas ha d'intentar relaxar-se, tolerar no rebre respostes fàcils, consells o "receptes", i escoltar allò que els membres del grup senten i pensen sobre la relació entre el client/pacient i la persona professional. La persona assessorada expressa tot allò que l'ha ajudat a aclarir o reformular el tema o cas. En analitzar un problema o una dinàmica del grup, pot passar la paraula a altres participants, perquè comparteixin les seves impressions, emocions, aclariments i reformulacions. Amb tot aquest material es formularan una o diverses *hipòtesis de treball*.

En formular o planificar alternatives, estratègies i accions, els i les participants fan ús de diversos mètodes creatius i de les seves àrees de coneixement previ. A vegades convé generar instruments i formats homogenis que permetin *fer un seguiment de les accions i sistematitzar* tot el relacionat amb la intervisió. Aquest és un dels objectius del grup d'organitzacions objecte d'aquest estudi.

Part de l'eficàcia de la intervisió ve determinada per un treball conscient i detallat de les respostes i decisions, que es construeixen amb la participació de tothom, especialment quan aquestes afecten el funcionament de l'equip. Per això, les decisions o resolucions que es prenguin han de ser tan consensuades com sigui possible, i les solucions no han de sorgir precipitadament en les reunions, especialment durant la fase d'execució.

Erpenbeck (2001) també opina que convé que la persona assessorada informi dels resultats de l'aplicació d'allò que li ha aportat el grup, o de les raons per les quals no ho ha aplicat, si escau. En altres casos, és exclusivament la persona assessorada qui pot decidir què li sembla més adequat utilitzar o aplicar de l'ajuda rebuda, les diferents perspectives i les alternatives d'actuació.

El fet que les parts implicades continuïn treballant juntes al llarg del període entre intervencions significa que s'estableix una mena de continuïtat i concatenació entre elles. Ribé (2012) subratlla la importància de la continuïtat: facilita la cohesió del grup, genera una cultura de grup i permet que s'emmagatzemin una sèrie d'experiències que poden ressorgir en reunions posteriors. També posa de relleu que el tractament de casos requereix una anàlisi contínua, amb la necessària continuïtat de la participació dels i les participants. Sens dubte, és important considerar quines solucions han de prendre els grups quan un membre l'abandona, independentment del motiu, així com quines implicacions pot tenir-ne per al funcionament i quins beneficis o dificultats pot comportar a la intervisió.

És important mantenir un ordre seqüencial i temporal en l'estructuració i el desenvolupament del procés d'intervisió, no només per conduir bé la sessió, sinó perquè és útil per a la pràctica diària dels i les professionals en els seus llocs de treball (Erpenbeck, 2001). Les aportacions i els beneficis de la metodologia d'intervisió per al treball i la pràctica diària del personal és, per tant, un element interessant en el qual centrar l'anàlisi dels arguments esgrimits en aquest estudi.

Altres oportunitats, avantatges i beneficis de la intervisió ("OAB")

La perspectiva de treball a partir d'OAB en el grup d'organitzacions considerades en aquest estudi es basa en la perspectiva de l'anàlisi DAFO (debilitats, amenaces, fortaleces i oportunitats), una coneguda, reconeguda i estesa anàlisi situacional i un diagnòstic d'individus, grups, comunitats, realitats socials i organitzacions que, teòricament i efectivament, ajuda a aconseguir estabilitat organitzacional i un increment de la productivitat (Oion i Aranguren, 2021). S'han fet algunes adaptacions d'aquesta eina al camp del treball social per tal d'ajustar-se a les realitats del context i les intervencions professionals, i perquè en el camp del treball social el seu llenguatge requereix una visió que prengui en consideració els seus valors i principis, així com la col·laboració i la solidaritat com a elements fonamentals.

Hem assenyalat que la intervisió ajuda el personal professional a actualitzar els seus recursos per posar en pràctica idees i solucions (conjunes i individuals); a millorar-ne la motivació i el benestar; a crear xarxes de solidaritat i suport; a gestionar les pertorbacions emocionals i els conflictes de l'àmbit personal i de grup; a millorar la qualitat professional, i a aprofitar els recursos posats en pràctica dins del grup, inclosa la cohesió d'equip i l'autoconeixement.

A més, segons Menichetti et al. (2019), les reunions contínues i un procés de formació permanent són activitats que els professionals sanitaris consideren importants per enfortir les seves habilitats relacionals, adaptar la seva atenció a les necessitats de cada pacient i implementar la intervenció de suport a la implicació del pacient; aspectes relacionals normalment omesos pels enfocaments estructurats utilitzats per guiar i incorporar noves intervencions en la pràctica assistencial rutinària.

Staempfli i Fairtlough (2019) també troben que la intervisió demostra ser un enfocament útil centrat a incorporar la pràctica reflexiva dirigida per iguals. Per a la majoria dels estudiants, més tard professionals del treball social entrevistats pels autors, la intervisió va oferir contenció emocional i va posar de manifest els seus punts de vista i quines són les habilitats necessàries per a la pràctica de la supervisió entre iguals. El compromís per part de les persones participants i la capacitat de les facilitadores per modelar el procés d'intervisió van ser factors que van contribuir a la varietat d'intervisions i a l'enriquiment obtingut a partir de les diferents sessions. Així mateix, van identificar diversos efectes positius en el seu desenvolupament i pràctica professionals, com ara reflexionar amb esperit crític sobre les relacions amb els companys i sobre les cultures professionals en el lloc de treball, i tenir l'oportunitat de parlar sobre qüestions més àmplies. Els autors també conclouen que els grups d'intervisió, com a forma organitzativa autònoma dirigida per iguals, permeten crear espais per experimentar la presa de decisions, la reflexió dirigida per iguals i l'autogestió.

Akhurst i Kelly (2006) recullen diferents oportunitats i avantatges de la supervisió entre iguals assenyalats per diversos autors i reflexionen sobre les maneres d'optimitzar el grup de supervisió per iguals (GSI) en estudiants de psicologia. La pràctica de la supervisió entre iguals podria fomentar el desenvolupament d'un sentit d'autoeficàcia més gran, ja que els individus prenen decisions participatives i guanyen autonomia i control (Conger i Kanugo, 1988). Segons Hardcastle (1991, p. 65, citat per Akhurst i Kelly, 2006), la supervisió entre iguals en el camp del treball social és una modalitat "per promoure més 'responsabilitat, autoritat i rendició de comptes del treballador' i per contrarestar els possibles problemes de dependència que la supervisió diàdica podria promoure, de manera que en millora la professionalitat" (p. 5). L'absència d'una avaluació formal facilita la retroalimentació, el debat de conflictes, la generació de noves idees i la millora de les habilitats a través de l'observació i la crítica mútues, a més de l'augment de la moral a mesura que les companyes i els companys es donen mútuament alè i suport, cosa que comporta un "ambient menys

carregat d'ansietat", en què tots els participants tenen el mateix estatus i decideixen sobre l'estructura del grup i els rols i funcions dels membres (Akhurst i Kelly, 2006, p. 9). La solidaritat de grup es desenvolupa en el GSI permet canvis relacionats amb els casos presentats i el lloc de treball, i ofereix una experiència de supervisió empoderadora, de suport, menys jeràrquica i més centrada. Així, els individus se senten menys sols davant els reptes als quals s'enfronten.

Per acabar, Kyndt et al. (2009) conclouen que la creació de condicions per a l'assessorament i la retroalimentació entre iguals és essencial i una condició per a l'aprenentatge formal i no formal del personal treballador i per adquirir coneixements en el lloc de treball. Krajncan (2021) afegeix que, a banda de l'autoreflexió i la supervisió, la intervisió és una categoria important de qualsevol institució i centre residencial, els quals haurien de fer sempre, cada cert temps, una anàlisi profunda, exhaustiva, multifacètica i detallada de la seva feina.

En aquest estudi ens vam proposar explorar detingudament quines són les consideracions que tenien sobre la intervisió, en termes d'OAB, les i els professionals del treball social. Les preguntes de l'estudi són les incloses en l'entrevista que es descriu a continuació.

Metodologia

Mostra

Per a aquest estudi exploratori, es van seleccionar cinc dones i un home de serveis i centres d'atenció residencial diferents (especificats més endavant) que van ser entrevistats amb deteniment, procedents d'un conjunt d'organitzacions dedicades a l'atenció i el benestar de persones en situació real o en risc de desavantatge social, residents a Catalunya, i amb funcions i llocs de treball diferents.

Es tracta d'una mostra intencional, ja que prèviament s'havia delimitat que complien el requisit d'haver participat de manera continuada o sostinguda en intervissions dels seus centres i equips de treball. La diversitat i els perfils van ser prèviament seleccionats per l'entrevistador, sense tenir en compte si en el moment de l'entrevista les intervissions es continuaven duent a terme o no. Del conjunt d'organitzacions, es van seleccionar els centres en els quals les intervissions s'havien fet durant més temps, i ens vam centrar en professionals que també hi havien participat durant més temps o de manera més constant. La seva col·laboració en aquest estudi va ser voluntària i se'ls va informar de la seva finalitat. A més, també es va sol·licitar la participació d'una persona que havia fet tasques d'assessorament i supervisió en la posada en marxa de la intervisió amb diversos equips anys enrere.

A continuació es detalla informació sobre els perfils seleccionats:

Persona 1 (P1): directora des de fa anys d'un servei de suport per a l'autonomia al domicili adreçat a persones amb discapacitat intel·lectual

lleu i a persones amb trastorn mental amb un grau d'autonomia que els permet viure independentment però que necessiten diverses formes d'assistència. Ha participat en totes les intervencions dutes a terme ininterrompudament des que es van implantar fa més de deu anys.

Persona 2 (P2): educadora social que ha treballat amb infants i adolescents tutelats durant cinc anys en un centre residencial d'acció educativa, i cinc anys més en un centre d'educació intensiva amb adolescents que necessiten una intervenció més sostinguda i profunda. En els últims anys ha exercit els càrrecs de subdirectora i directora d'aquest centre. Ha participat en intervencions des que es van implantar fa més de deu anys.

Persona 3 (P3): educador social que ha treballat en un centre residencial d'acció educativa per a infants de 0 a 12 anys durant més d'onze anys i ha participat regularment en intervencions des que es van implantar fa onze anys.

Persona 4 (P4): va treballar durant un breu període de temps en un centre residencial d'acció educativa; després, durant uns anys va treballar en el camp tècnic d'inserció laboral de persones de col·lectius de risc o desfavorits, i com a cap d'equip. Ha estat participant i ha sigut conductora de diverses intervencions durant anys amb equips diferents, que ara ja no continuen.

Persona 5 (P5): ha treballat com a educadora durant més de 10 anys en una residència per a persones grans amb discapacitat intel·lectual que necessiten suport de manera intermitent o limitada, però associada a trastorns de conducta, per la qual cosa requereixen un ampli suport, i ha estat responsable de torn durant molts anys. Va participar a la majoria de les intervencions fetes fins fa sis anys, quan es van deixar de dur a terme al seu centre.

Persona 6 (P6): ha acompanyat i supervisat la posada en marxa i el seguiment d'intervencions a diversos centres i serveis de les organitzacions en els seus primers anys. Ha acompanyat de manera intermitent alguns dels equips i els ha ofert ajuda i assessorament principalment a demanda en els últims anys, però no com a participant en un equip de manera continuada.

Els diferents equips que han dut a terme les sessions d'intervisió han pogut fer-ho amb una gran llibertat i flexibilitat, i les han pogut gestionar i desenvolupar de manera autònoma seguint els principis bàsics de la intervenció segons les directrius promogudes per Erpenbeck (2001).

Recollida de dades

Inicialment, es va recollir informació dels registres en els quals s'havien anotat les diferents experiències d'intervenció dutes a terme pels equips en anys anteriors. Aquests registres ja organitzaven part de la informació en termes de dificultats, oportunitats, necessitats i expectatives (DONE) relacionades amb l'exercici de la intervenció. A partir d'aquesta informació i de les fonts teòriques citades es va elaborar un format d'entrevista per preguntar pels aspectes DONE i per altres presumpes avan-

tatges de la intervisió, amb la finalitat de conèixer l'opinió de les persones entrevistades sobre el tema.

En aquest treball només s'analitzen consideracions generals sobre la intervisió i els aspectes OAB.

Com ja s'ha esmentat, la participació va ser voluntària. Es va concertar una cita per dur a terme entrevistes telemàtiques. El participant i les participants havien estat prèviament informats de la finalitat de l'estudi i del fet que les entrevistes serien enregistrades per ser analitzades posteriorment.

L'entrevista, de tipus obert i semiestructurada, es va adaptar en el seu format bàsic a les primeres respostes donades per les persones entrevistades per formular preguntes secundàries i obtenir així més informació i especificacions sobre els aspectes sol·licitats de manera relativament exhaustiva. Totes les entrevistes van durar entre 60 i 90 minuts.

Anàlisi de dades

Una vegada transcrites les entrevistes, es va utilitzar la tècnica d'anàlisi de contingut per establir les categories d'anàlisi. L'objectiu era fer un seguiment des del començament dels elements de comunicabilitat, objectivitat, sistematicitat i tractament interpretatiu quantitatiu i qualitatiu de la informació, elements propis d'aquesta mena d'anàlisi, segons Berelson (1971).

Les categories proposades es van basar en les unitats d'anàlisi identificades (idees, arguments, conceptes) i en els significats i el *sentit* del que s'havia dit sobre aspectes rellevants per a cadascuna de les unitats temàtiques o de context analitzades (Guix, 2008), d'acord amb els coneixements que es tenien sobre elles i als quals es fa referència a la primera part d'aquest estudi (procés d'intervisió en general, metodologia, oportunitats que brinda i necessitats per al seu bon funcionament). Seguint Holsti (1969, citat per Guix, 2008), les inferències es van fer mitjançant la identificació sistemàtica i precisa de les característiques contingudes en les idees dels subjectes. Això va permetre reflexionar sobre les seves relacions conceptuals i pragmàtiques amb els OAB explicats anteriorment.

Com ja s'ha dit, el coneixement exhaustiu d'aquests elements contextuals permet caracteritzar i comprendre el significat de les unitats d'anàlisi i la seva assignació categorial, que en aquest cas pot considerar-se de tipus inductiu, atès que els principals aspectes referits a consideracions generals sobre el treball d'assessorament entre membres d'un equip o iguals i els OAB de la intervisió es van determinar a partir de les idees dels entrevistats (Guix, 2008). A l'apartat de Discussió d'aquest article les categories s'interrelacionen amb els aspectes OAB anteriorment esmentats i sobre els quals s'ha reflexionat.

Es va assignar un codi de tres lletres i un número per poder interrelacionar fàcilment les categories en l'anàlisi i les reflexions posteriors. A continuació es van distribuir en les categories els diferents arguments i respostes donats per les persones entrevistades. Els arguments esgrimits van ser abundants i prou detallats per identificar-ne el significat, per la qual

cosa en general es van prestar a poca ambigüitat. Es va buscar i revisar que cada sistema de categories generat fos pertinent, representatiu, exhaustiu, concret, clar, homogeni i unívoc, amb categories inter-exclusives.

En la majoria de les categories es van identificar i assignar categories secundàries, també especificades amb codis, quan els arguments, tot i referir-se al mateix aspecte bàsic, podien referir-se, i sovint es referien, a significats diferents o dissemblants.

Resultats

Consideracions generals sobre l'assessorament entre membres d'un equip o entre iguals ["CGA"].

Com pot observar-se a la taula 1, clarament totes les professionals entrevistades consideren que aquest treball i la intervenció *reporten aspectes positius* [CGA.1], sense dubte però amb uns certs matisos o condicions. Afirmen que és una bona manera de conèixer-se entre elles i d'aprendre de i amb els altres [CGA.1.1], d'obrir-se a una important varietat de temes i des de perspectives diferents [CGA.1.2], i de fer d'aquesta multiplicitat de temes i punts de vista un dels actius principals.

També és positiu perquè permet centrar-se en qüestions que preocupen o requereixen una atenció específica [CGA.1.3], dins d'un marc estructurat i especialment dissenyat amb aquest objectiu, fet que dona seguretat a les persones que hi participen; i perquè contribueix a la cerca de consens [CGA.1.4] entre els membres d'un equip. Fins i tot dues de les entrevistades coincideixen que, tenint en compte els beneficis, aquest treball no sols és recomanable sinó necessari, i hauria de dur-se a terme de manera rutinària, sostinguda i creixent [CGA.2.1], i en un marc i amb una sistematització [CGA.2.2] que proporcionin la seguretat abans esmentada. La sistematització és una de les *condicions que ho fan possible* [CGA.2], ja que aporta coherència i permet que el treball fet amb aquesta pràctica doni fruits. Un altre participant considera que, encara que és necessari un format, aquest permet molta flexibilitat, diversitat d'opinions i formes de comunicació [CGA.1.5].

Altres consideracions que convé tenir en compte perquè el treball entre els participants sigui eficaç és que els membres estiguin formats [CGA.2.3] per poder participar i treure'n el màxim partit, tant pel que fa a competències com a actitud, ja que es tracten temes complexos i de difícil incidència.

Dues de les entrevistades també reconeixen que dur a terme la intervenció correctament i veure'n els beneficis és més complicat que no només seguir un format o els rols, i que l'ús ha de perfeccionar-se amb la pràctica [CGA.2.4].

Finalment, és interessant la reflexió d'una de les participants, que afirma que es tracta d'una eina que no ha pas de substituir-ne d'altres com ara la supervisió, ni comparar-se amb la resta, ja que cadascuna aporta

coses diferents. Per tant, cal considerar l'aportació de la intervisió però "juntament amb diferents eines i processos" que optimitzen el treball dels equips de treball [CGA.3].

Taula 1. Categories d'anàlisis relacionades amb les consideracions generals sobre l'assessorament ("CGA") entre membres d'un equip de treball

Categories	Freqüència, <i>n</i>	Citacions rellevants
CGA.1. Aspectes i efectes positius evidents CGA.1.1. Permet conèixer-se a un mateix i als altres, i aprendre dels i amb els altres. CGA.1.2. S'obre a una bona diversitat de temes i des de molts punts de vista. CGA.1.3. Permet centrar-se en qüestions que preocupen o que requereixen una atenció especial. CGA.1.4. Facilita el consens. CGA.1.5. Permet molta flexibilitat, diversitat d'opinions i formes de comunicació.	5	"Es crea una mena de procés d'aprenentatge natural perquè aprenem a partir de l'experiència i les opinions del grup. Cadascú et dona una versió de la situació." [CGA.1.2] (P4)
CGA.2. Condicions necessàries perquè funcioni CGA.2.1. Integrar-lo com a part de la rutina, de manera sostinguda i en augment constant. CGA.2.2. La provisió i sistematització d'un format i un marc operatiu. CGA.2.3. Educació i formació en l'àmbit de competències i d'actituds. CGA.2.4. Perfeccionar el seu ús en la pràctica.	4	"Atrevir-se a dir les coses és difícil, i cal ensenyar l'equip a fer-ho. Com a base cal treballar aquesta capacitat de donar i rebre consell, perquè la gent no ho vegi de manera negativa. I això és el que intentem fer [en les nostres intervencions]." [CGA.2.3] (P1)
CGA.3. Altres consideracions: té les seves particularitats. No substitueix ni anul·la altres eines.	1	"És una bona eina o recurs que no ha de substituir la supervisió perquè són coses diferents (...) tots els membres de l'equip han d'entendre que és una eina més, que no exclou cap altra, que no és l'única." (P2)

Oportunitats, avantatges i beneficis de l'ús de la intervisió ("OAB")

Destaca sobretot el gran nombre i varietat d'OAB aportats per la pràctica de la intervisió, segons les entrevistades (vegeu la taula 2).

En primer lloc, totes esmenten com un aspecte valuós i essencial la "possibilitat de reflexionar profundament i de manera sistemàtica sobre qüestions que ocupen o preocupen l'equip" [OAB.1]. Per exemple, la persona que va acompanyar els equips explica que poder organitzar un espai per parlar i presentar casos o temes de manera específica dona seguretat i tranquil·litat [OAB.1.1], a més de permetre'ls adonar-se del potencial que tenen els professionals; però això es posa de manifest quan hi ha l'oportunitat de prendre's un temps per pensar i reflexionar. Coincideix amb l'opinió que la intervisió permet centrar-se en un sol tema [OAB.1.2] i analitzar-lo amb calma, a diferència d'altres espais i temps de reunió.

En reflexionar junts sobre temes o situacions, es produeix una multiplicitat de punts de vista que en faciliten la comprensió i en multipliquen les possibles solucions [OAB.1.3]; i a vegades només compartint-los és com els professionals en parlen i s'adonen que són comuns [OAB.1.4]; així, "en exposar un tema sol ocórrer que reps un *feedback* i una identificació molt rotunds" (P3).

En relació amb això, una altra oportunitat que brinda la intervisió és la de "donar i rebre punts de vista dels altres, aprendre i compartir diferents recursos per al treball" [OAB.2]. En primer lloc, perquè reunir-se permet obrir-se mental i emocionalment [OAB.2.1] a tot això, veure altres realitats i maneres de pensar, i modificar la pròpia per ampliar-la i enriquir-la. Una cap de servei va afirmar que la intervisió permetia comprendre millor les situacions i obligava les persones a obrir-se, a anar més enllà i a superar els seus límits [OAB.2.2]. Des d'aquesta perspectiva, té un efecte *multiplicador* evident.

Quant a rebre *feedback*, un cas interessant va ser un servei en què el que va guiar el procés d'intervisió va ser dir-li a la presentadora/organitzadora de la sessió com la veia l'equip, "i això va ser molt bonic perquè al final van ser pros i contres de com exerceixo com a directora" (P1) [OAB.2.3]. Altres entrevistats afirmen que conèixer altres participants i reflectir-se els uns en els altres els fa adonar-se que els passen coses semblants i, per tant, que el que senten és normal i compartit [OAB.2.4]. En el moment de la posada en comú, és possible sentir-se escoltat o escoltada i relativitzar el propi punt de vista a través del *feedback*, i es fomenta la creació d'hipòtesis de treball [OAB.2.5].

També es comparteixen dubtes i opinions sobre problemes i situacions per buscar-ne solucions, i en aquesta *construcció* [OAB.2.6] tothom participa i aporta experiència i coneixement, especialment si es tracta d'un equip interdisciplinari.

D'altra banda, es produeix una transmissió de coneixements sobre maneres de treballar, eines i estratègies a l'hora d'intervenir [OAB.2.7] amb les persones ateses, i en altres interaccions, que els professionals no plantegen per si mateixos de manera espontània o que els fan dubtar.

Compartir això és una aportació important no sols per a l'aprenentatge individual en el camp professional, sinó també per al seu desenvolupament i enriquiment personals (com s'ha dit per a OAB.2.1). Així mateix, també destaca l'opinió que l'exercici dels rols d'intervisió contribueix no sols a impulsar i dinamitzar les sessions, sinó que també té impacte en altres espais i situacions de treball [OAB.2.7].

L'espai d'intervisió també és beneficiós perquè ajuda a cuidar-se els uns als altres, a desenvolupar l'empatia, a fomentar la cohesió i a promoure l'horitzontalitat; és a dir, a *millorar diversos aspectes humans* [OAB.3]. La dinàmica que es genera afavoreix i dona l'oportunitat a l'amfitrió d'una sessió de prestar atenció a la resta d'assistents. Però més enllà de l'exercici de rols de la intervisió, reunir-se i compartir ajuda a mantenir la cohesió de l'equip [OAB.3.2], permetent alhora construir una xarxa de suport [OAB.3.1].

Empatitzar seria inherent a establir una connexió i a adonar-se de com d'habituals poden ser les necessitats, preocupacions i altres sentiments, compartir-los i sentir-se més acompanyat o acompanyada. Això també augmenta els vincles entre tots els membres i augmenta el sentiment de grup, d'unió i de pertinença [OAB.3.3]. Tres entrevistades afegeixen que és un tipus d'interacció que acostia les persones amb càrrecs de direcció o responsabilitat a la resta, i viceversa. És bo que l'equip vegi com es posicionen els seus caps i com comparteixen els seus sentiments perquè els situa en un mateix pla i això dona lloc a un coneixement mutu, no tan "piramidal", que trenca la situació jeràrquica i humanitza tothom dins de la situació d'intervisió però també més enllà, i tot això fa que les jerarquies de treball siguin més funcionals i menys autoritàries [OAB.3.4].

Un quart avantatge de la intervisió és que *facilita l'anàlisi i revisió de la situació dels equips i els serveis* [OAB.4]. Això inclou des de comprendre els sentiments i les emocions que experimenta cada persona (treballadores i assistides) [OAB.4.1] fins a poder qüestionar elements del projecte de servei [OAB.4.2] o prendre consciència del moment i l'estat de l'equip i de les relacions entre el personal [OAB.4.3]. Com diu la cap d'un servei, la intervisió permet conèixer de manera més directa i circumscrita l'estat de les persones treballadores i de les seves relacions. La utilitat d'aquesta anàlisi i revisió és evident perquè acaba millorant la intervenció diària amb les persones ateses.

A més, la dinàmica horitzontal i transparent que proporciona inicialment la intervisió fa que sigui més fàcil relaxar-se i veure des de fora i amb més interès les situacions que travessa l'equip per trobar-ne una solució o interpretar-les correctament [OAB.4.4]. Finalment, el fet de compartir preocupacions o malestars sembla facilitar que altres membres de l'equip s'obrin i comparteixin els seus [OAB.4.5]. D'aquesta manera és possible tenir una idea més general de la situació i les reaccions del grup en el seu conjunt.

En relació amb el punt anterior, els entrevistats opinen que la pràctica de la intervisió *permet modificar el funcionament de l'equip i introduir pràctiques noves* [OAB.5], en canviar l'estructura, la dinàmica i determina-

des normes. Les interaccions i els criteris que guien el grup es manifesten durant la intervistió, i revisar-los els dona l'oportunitat de fer-hi canvis, per exemple, pel que fa a horaris, organització i funcionament [OAB.5.1]. Analitzar l'actitud i el comportament de tothom també ha portat a modificar conductes quotidianes [OAB.5.2], a banda d'aspectes més permanents. En aquest sentit, abordar els problemes amb determinats professionals ha transcendit i ha introduït canvis importants i duradors [OAB.5.3].

Una companya es va sentir atacada quan li vam dir que la seva manera de comunicar-se podia resultar ofensiva, però al final va ser una de les reunions més positives que hem tingut... A partir de llavors la comunicació amb aquest equip va canviar moltíssim (P5).

Les reunions d'intervistió també han estat molt productives perquè han fomentat el treball en equip, en termes de solidesa, estabilitat i confort [OAB.5.4] per als membres. Això significa que la intervistió es percep com un agent promotor de canvis que d'altra manera potser no trobarien o no tindrien un altre espai d'abordatge i concreció.

Com ja s'ha comentat abans, mitjançant la intervistió les persones poden expressar com se senten i revisar l'estat de l'equip. En aquest sentit, la majoria de les entrevistades especifiquen que això facilita *detectar i treballar el malestar, els malentesos i els conflictes* [OAB.6]. Un dels entrevistats explica que la manera de dur a terme les intervistacions en el seu servei ajuda a diluir els malentesos en incloure el factor emocional, a diferència de les reunions de treball en equip, que són més pragmàtiques o se centren a trobar solucions pràctiques en menys temps. Aquesta manera d'abordar el treball en equip és relativament la mateixa en tots els serveis, amb una estructura bàsica: es tracten i es resolen aspectes més formals, estructurals i quotidians de l'activitat, i no tant d'anàlisi com es fa durant la intervistió.

A vegades, el malestar o els conflictes es prenen com a objecte d'anàlisi i matèria d'intervistió directament, cosa que permet als membres de l'equip conèixer-se millor entre ells i elles, així com les situacions i els aspectes en què es produeixen. Resoldre'ls ajuda a relativitzar la pròpia ansietat i a establir noves pautes comunicatives, relacionals i procedimentals en el treball, per tal d'evitar repetir-los en el futur.

Finalment, tres participants veuen la intervistió com una oportunitat per *cuidar dels principis que guien el seu servei*, així com *per cuidar de la qualitat del treball i la claredat dels objectius* [OAB.7]. Alguns cuidadors i cuidadores s'enfronten a situacions difícils durant les interaccions amb les persones ateses, i en la intervistió els equips poden aprofundir per trobar recursos i maneres d'actuar d'acord amb l'ètica laboral [OAB.7.1].

En un altre sentit, una entrevistada afirma que les persones ateses noten quan els professionals se senten insegurs, incòmodes o indecisos sobre com gestionar les seves situacions. En aquests casos, la intervistió és útil per millorar les solucions i les maneres d'actuar, en establir pautes i uns certs protocols que van prenent forma amb el temps [OAB.7.2]. Una

altra entrevistada afirma que la intervissió ha estat útil per mantenir la filosofia del servei i la manera de treballar [OAB.7.3], malgrat els constants canvis de personal.

Taula 2. Categories d'Anàlisi Relacionades amb les Oportunitats, Avantatges i Beneficis ("OAB") Derivats de l'Aplicació de la Intervissió

Categories	Freqüència, n	Citacions rellevants
[OAB.1] Reflexió profunda sobre els temes d'interès [OAB.1.1] Presentar casos o temes des d'una certa distància aporta seguretat i tranquil·litat. [OAB.1.2] Oportunitat d'aturar-se i analitzar de manera centrada un únic cas o problema. [OAB.1.3] La multiplicitat de punts de vista facilita la comprensió i la cerca de solucions. [OAB.1.4] Només pel fet de plantejar-los en grup la persona s'adona que són temes comuns.	6	"Si no les exposes en grup, aquest tipus de situacions [no trobar les respostes adequades o esgotar-se amb la intervenció] romanen en la persona, i pot pensar que només li passa a ella o que només ella se sent així, i no és cert (...) En parlar, sovint es rep un <i>feedback</i> de gran empatia i identificació." [OAB.1.2; 1.4] (P3)
[OAB.2] Reflexió entre els membres per aprendre i intercanviar recursos [OAB.2.1] Facilita l'obertura a altres realitats i maneres de pensar, i amplia i enriqueix les pròpies. [OAB.2.2] Permet superar els propis límits per acceptar i conèixer la resta de l'equip. [OAB.2.3] Et fa conscient dels pros i els contres de com treballes. [OAB.2.4] Permet adonar-se del que és comú a tot l'equip i normalitzar-ho. [OAB.2.5] El <i>feedback</i> afavoreix la creació d'hipòtesis de treball d'intervissió. [OAB.2.6] Facilita la construcció col·lectiva de solucions a partir de diverses àrees de coneixement. [OAB.2.7] Es comparteixen coneixements, maneres de treballar, eines i estratègies per a la intervenció i altres espais.	6	"Al moderador se li dona l'oportunitat d'acompanyar i dinamitzar... Desenvolupar funcions que en el dia a dia no es poden dur a terme i aplicar-les a la vida (...) potser no tens la funció de cuidar però des de la intervissió fas un esforç; algú potser ha d'aprendre a gestionar el temps i no ho ha fet; pot passar que qui exposa el cas trobi difícil fer-ho i se l'hagi de preparar." [OAB.2.1; 2.2] (P6)

[OAB.3] Un espai per millorar aspectes humans diversos [OAB.3.1] Fomenta la cura i el suport mutu dins i fora de l'espai d'intervisió. [OAB.3.2] Les preocupacions i els sentiments en comú faciliten l'empatia i la companyonia. [OAB.3.3] Augmenta el sentiment d'equip, la unitat i l'entesa entre els membres. [OAB.3.4] Acosta i humanitza les persones, i fomenta la igualtat i l'horitzontalitat.	5	"És una manera d'enfortir l'equip, de veure que tu importes als altres i els altres a tu (...) el grau de compenetració és un aspecte que en si mateix ha desenvolupat la intervisió." [OAB.3.1] (P4)
[OAB.4] Revisió i anàlisi de la situació dels serveis i dels equips de treball [OAB.4.1] Comprendre la situació i com se senten els diferents agents implicats. [OAB.4.2] Qüestionar i revisar els elements del projecte o projectes del centre o servei. [OAB.4.3] Conèixer l'estat de l'equip i les relacions entre els membres del personal. [OAB.4.4] Facilitar i millorar les interpretacions dels comportaments de l'equip i les solucions de grup. [OAB.4.5] La franquesa dels membres de l'equip a l'hora de compartir preocupacions i desacords dona una idea general de les situacions.	5	"Si no tinguéssim aquest espai d'intervisió, podria perdre'm [com a directora] molt del que ocorre entre els dos professionals i amb els altres. Això també es filtra a la reunió d'equip de treball, però durant la intervisió som molt conscients del nostre estat." [OAB.4.3.] (P1)

Taula 3. Categories d'anàlisis relacionades amb les oportunitats, avantatges i beneficis derivats de l'aplicació de la intervenció (continuació)

Categories	Freqüència, n	Citacions rellevants
[OAB.5] Modificar el funcionament i introduir pràctiques noves [OAB.5.1] Formes d'organització i horaris. [OAB.5.2] Comportaments quotidians que afecten els altres i les interaccions. [OAB.5.3] Establir pautes relacionals i d'intervenció duradores. [OAB.5.4] Fomentar la solidesa, l'estabilitat i el confort en el treball en equip.	4	"Hi havia malestar pel que fa a la flexibilitat horària; vaig dir el que calia i que havíem d'arribar a un consens, dir el que ens agradava, el que no i el que ens molestava del que feien els altres." [OAB.5.1; 5.2] (P1)
[OAB.6] Detectar i treballar els malestars, els malentesos i els conflictes	4	"Una persona ha estat capaç de dir que no se sentia còmoda treballant amb un company; i des que es va atrevir a dir-ho, hem vist que això pot passar i que, per tant, cal establir unes pautes o compartir certes coses." (P1)
[OAB.7] Cuidar els principis, la qualitat del treball i la claredat dels objectius del servei [OAB.7.1] Ajuda a trobar recursos i maneres d'actuar d'acord amb l'ètica del treball. [OAB.7.2] Serveix per establir directrius i protocols. [OAB.7.3] Malgrat els canvis de personal, ajuda a mantenir la filosofia del servei i la manera de treballar.	3	"Ens ajuda quan sorgeixen dubtes o amb casos especials. Un fet interessant: la gent que porta més temps s'adona que l'equip ha canviat molt però l'essència es manté; tots treballem exactament igual (...) la intervenció ens està ajudant en això, i és molt important." [OAB.7.3] (P1)

Discussió

En termes generals, podem considerar que l'experiència de la intervistió ha resultat clarament positiva, constructiva i gratificant per a totes les professionals entrevistades i el professional entrevistat, encara que hi ha diverses deficiències, obstacles i reptes que també mereixen reflexió i solucions.

La manera com el treball conjunt influeix en els membres de l'equip és evident i també influeix en gairebé totes les àrees i situacions que s'aborden amb i durant la intervistió, i que després es reflecteixen en la pràctica professional amb les persones ateses i en altres espais del treball en grup.

Les idees del participant i les participants a l'estudi han aclarit diversos beneficis que, en general, proporciona l'assessorament entre companys, en termes d'autoconeixement i coneixement dels altres, obertura mental per a l'enriquiment, plantejament de problemes i flexibilitat i diversificació en les àrees comunicatives.

No obstant això, també han posat en relleu unes certes condicions a l'hora de contextualitzar l'assessorament perquè aquests possibles beneficis puguin fer-se realitat: cal sobretot comptar amb un marc i un format de funcionament (com el que proporciona la intervistió), amb una pràctica sostinguda que permeti desenvolupar l'expertesa, i estar preparat per fer-ho. Les particularitats, els avantatges i les limitacions de la intervistió han de considerar-se en el context d'altres pràctiques que impliquen o pretenen millorar el treball dut a terme.

Tant la intervistió com els grups supervisats per iguals semblen completar i complementar la supervisió individual i en grup (Akhurst i Kelly, 2006). Això significa que la intervistió pot considerar-se part d'un conjunt de pràctiques i dinàmiques de grup que, conjuntament, poden oferir un benefici significatiu al grup i als seus membres.

Segons l'anàlisi, les recomanacions sobre què tenir en compte per dur a terme amb èxit l'assessorament entre iguals d'un equip de treball inclourien reflexionar sobre els beneficis que comporta i els aspectes que necessiten una atenció específica abans de les reunions (cosa que no tots els equips fan), així com fer una reflexió introspectiva sobre la pròpia obertura, disposició i *actitud* vers la participació i l'abordatge d'aquestes qüestions; cosa que Salinsky (2009) considera central per a l'anàlisi de casos.

Així mateix, seria essencial desenvolupar les condicions per a un desplegament correcte de la intervistió (Erpenbeck, 2001), sistematitzar i establir entorns i formats determinats de seguiment i registre per tal d'estandarditzar-ne la pràctica, i oferir formació en alguns aspectes bàsics que poden resultar confusos, ser fluixos o no estar ben assumits.

La majoria de les persones entrevistades per aquest estudi troben en la intervistió diverses oportunitats, avantatges i beneficis. Totes elles consideren que és un context que els permet reflexionar amb relativa profunditat sobre les diverses qüestions que són importants per millorar el seu treball: trobar solucions a problemes i situacions, prestar un servei

adequat a les persones i desenvolupar interaccions adequades i favorables amb l'equip de treball. Pel que fa a la resta d'aspectes, almenys la meitat també coincideixen en el que consideren beneficis. Potser entre els més destacats es troben els *recursos multiplicadors* per a la pràctica professional que es generen a partir de la reflexió conjunta dels temes analitzats (OAB.2) i les oportunitats per al seu *desenvolupament i millora personal i professional* (OAB.3), en línia amb les conclusions de Wagenaar (2015) i Staempfli i Fairtlough (2019).

En aquest sentit, ens agradaria destacar la importància de comptar amb el grup d'intervisió per treure a la llum aspectes que d'una altra manera poden romandre ocults per als i les participants: això fa pensar que només quan interactuem i analitzem les situacions conjuntament es poden millorar determinades interaccions de treball, en benefici tant de les persones ateses com de qui les assisteixen. La intervisió constituïria, doncs, un espai clau i precís per aconseguir-ho, tal com suggereixen diversos investigadors (per exemple, Staempfli i Fairtlough, 2019).

Per altra banda, totes les participants troben una continuïtat a la possibilitat de reflexionar i retroalimentar-se a partir de l'exercici de rols i del format de la intervisió, en obtenir un aprenentatge profund i alhora aplicat, i en multiplicar els mitjans o els recursos disponibles per desenvolupar-se des del punt de vista personal i laboral. Així doncs, la metodologia de la intervisió sembla adequada per créixer i enriquir-se en les dimensions més variades (personal i laboral; afectiva i relacional; pragmàtica i formativa), anant més enllà de les finalitats generals que sembla abastar. Les persones entrevistades afirmen clarament que la intervisió els ha dotat de diverses habilitats per progressar, intervenir amb èxit i autogestionar-se per al treball en grup i les interaccions (categories OAB.2, 3 i 5). Com s'ha citat, Akhurst i Kelly (2006) van trobar que la supervisió per part d'iguals necessita aquest tipus d'habilitats de facilitació per poder desplegar-se adequadament i interactuar també en intervisió.

Quant a l'esfera interactiva i relacional, l'anàlisi va assenyalar que la intervisió serveix per cuidar els altres, ser cuidat per ells, identificar-se amb la seva realitat i compartir sentiments, així com per fomentar la unitat i la cohesió, en poder parlar situats en un mateix pla en què totes i tots es reconeixen i es veuen reflectits. Així, es forma un grup i una força que permeten abordar i resoldre de manera equilibrada els reptes i les complicacions que es presenten en l'entorn laboral (Losada et al., 2019).

Pel que fa a la utilitat de la intervisió per abordar les diferents qüestions relacionades amb el funcionament de l'equip, els arguments de les entrevistades confirmen que permet comprendre les situacions personals, relacionals i grupals que travessa l'equip, en revisar els elements que les determinen o que hi influeixen, així com els elements dels projectes i les pràctiques de servei que es duen a terme. D'aquesta manera, ofereix la possibilitat de trobar alternatives i d'experimentar per tal de millorar. Les entrevistades van exemplificar aspectes de la interacció laboral en els quals això es reflecteix i també van posar en relleu les oportunitats que la intervisió brinda per resoldre o trobar una sortida a les interferències (malestars,

malentesos i conflictes) que en vulneren o limiten l'abast. Algunes de les millores esmentades i assolides mitjançant la intervisió confirmen les propostes en àrees com l'ambient laboral (Erpenbeck, 2001), la motivació i la reducció de la càrrega de treball (Sonneveld et al., 2020), la comunicació, les habilitats socials i la seva potenciació (Tietze, 2010).

Finalment, s'ha assenyalat que aporta beneficis en qüestions importants que regeixen els serveis, com ara la qualitat, objectivitat, visió, missió i altres principis que, més enllà de les persones, prevalen i han de prevaler per mantenir i no perdre la qualitat, el nivell i la finalitat última de servei a les persones necessitats ateses (en línia amb Vera et al., 2009).

Limitacions

En primer lloc, una limitació de l'estudi és la grandària de la mostra. Tot i que un estudi qualitatiu d'aquest tipus no requereix un nombre mínim de participants per ser vàlid, comptar amb més hauria reforçat l'estructura categorial generada. Tenint en compte la diversitat de serveis i funcions que abastava cada perfil de les persones entrevistades, una varietat més gran de les experiències hauria estat un valuós element afegit, si no per alterar l'estructura categorial bàsica, sí per afinar o diversificar les subcategories o aspectes rellevants de cada categoria.

Un altre aspecte metodològic que podria validar encara més les categories establertes hauria estat haver-les establert conjuntament amb una o més parts expertes (interjutges, com proposa Delval, 2018, per exemple), i revisar posteriorment el grau de convergència entre elles, la qual cosa hauria constituït un altre procés de validació que reforçaria el valor dels resultats.

Implicacions i conclusions

En general, si estem d'acord que la intervisió contribueix a la millora de múltiples aspectes de caire personal en els i les professionals, en el funcionament dels equips i també a l'hora de treballar amb les persones ateses, podem considerar que val la pena integrar-la com una pràctica habitual en els serveis socials i en el treball social, per aprofitar tot el que ens ofereix, incloent l'avaluació i revisió periòdica del seu funcionament.

De fet, els arguments del participant i les participants les participants han confirmat la definició d'*intervisió* donada (Erpenbeck, 2001): una manera de ser autosuficients i d'aconseguir uns nivells alts de desenvolupament com a professionals, en les interaccions amb els altres i també fora del context laboral. La pràctica de la intervisió representa una oportunitat per al desenvolupament del potencial dels que hi participen. D'ells i elles depèn principalment que aquest potencial s'actualitzi i assoleixi un nivell alt, s'adquireixin bons coneixements per treballar, es presti un servei d'alta qualitat interactuant de manera sana i assertiva, s'apregui a fer equip i, sobretot, es desenvolupin com a professionals i com a persones.

Referències bibliogràfiques

- Akhurst, Jacqui, i Kelly, Kevin. (2006). Peer group supervision as an adjunct to individual supervision: Optimising learning processes during psychologists' training. *Psychology Teaching Review*, 12(1), 3-15. <https://doi.org/10.53841/bpsptr.2006.12.1.3>
- Berelson, Bernard. (1971). *Content Analysis in Communication Research*. Hafner Publishing Company.
- Conger, Jay, i Kanungo, Rabindra Nath. (1988). The empowerment process: Integrating theory and practice. *The Academy of Management Review*, 13(3), 471-482. <https://doi.org/10.2307/258093>
- Delval, Juan. (2018). *Conocer el pensamiento de los niños. Introducción a la práctica del método clínico*. Siglo XXI.
- Diaconescu, Maria. (2015). Burnout, Secondary Trauma and Compassion Fatigue in Social Work. *Revista de Asistentă Socială, anul XIV*, 3, 57-63. Ethical Portofolio Jamie Staggs. http://staggsjamie.weebly.com/uploads/6/4/2/8/64285371/burnout_and_compassion_fatigue_in_social_workers.pdf
- Erpenbeck, Martina. (2001). La intervenció i els seus fonaments. *Revista de Treball Social*, 163, 48-58.
- Guix i Oliver, Joan. (2008). El análisis de contenido: ¿qué nos están diciendo? *Revista de Calidad Asistencial*, 23(1), 26. [https://doi.org/10.1016/S1134-282X\(08\)70464-0](https://doi.org/10.1016/S1134-282X(08)70464-0)
- Inskipp, Francesca. (2002). New directions in supervision. Dins Rowan Bayne, Ian Horton i Jenny Bimrose (Eds.), *New directions in counselling* (p. 268-280). Routledge. <https://doi.org/10.4324/9780203435212>
- Krajncan, Mitja. (2021). Indicators of the Quality of Work in Residential Treatment Centres. *Journal of Elementary Education*, 14, Special Issue, 7-33. <https://doi.org/10.18690/rei.14.Spec.Iss.7-33.2021>
- Kyndt, Eva; Dochy, Filip, i Nijs, Hanne. (2009). Learning conditions for non-formal and informal workplace learning. *Journal of Workplace Learning*, 21(5), 369-383. <https://doi.org/10.1108/13665620910966785>
- Losada, Andrés; Márquez González, María, i Pérez Miguel, Ana. (2019). Cuidados, duelo y muerte. Dins Carme Triadó Tur, Montserrat Celdrán Castro i Feliciano Villar Posada, *Desarrollo adulto y envejecimiento* (p. 263-289). Alianza.
- Menichetti Julia; Pitacco, Guiliana, i Graffigna, Guendalina. (2019). Exploring the early-stage implementation of a patient engagement

- support intervention in an integrated-care context—A qualitative study of a participatory process. *Journal of Clinical Nursing*, 28, 997-1009. <https://doi.org/10.1111/jocn.14706>
- Nieuwenhuijse, Appolonia Marga; Willems, Dick L.; van Goudoever, Johannes B., i Olsman, Erik. (2022). The perspectives of professional caregivers on quality of life of persons with profound intellectual and multiple disabilities: a qualitative study. *International Journal of Developmental Disabilities*, 68(2), 190-197. <https://doi.org/10.1080/20473869.2020.1737469>
- Oion Encina, Rakel, i Aranguren Vigo, Edurne. (2021). Replanteamiento epistemológico del análisis situacional DAFO / FODA en Trabajo Social. *Cuadernos de Trabajo Social*, 34(1), 115-125. <http://dx.doi.org/10.5209/cuts.65775>
- Puig Cruells, Carmina. (2009). *La supervisión en la intervención social. Un instrumento para la calidad y el bienestar profesional*. (Tesi doctoral, Universitat Rovira i Virgili). Recuperat 11 març 2025, de <https://www.tesisenred.net/bitstream/handle/10803/8438/Tesi.pdf>
- Quílez Clavero, Agustín. (2018). Intervisión, elemento de mejora de los equipos profesionales de servicios sociales comunitarios: un caso en el medio rural de Aragón. *Azarbe*, 7, 57-64. Universidad de Murcia. <https://revistas.um.es/azarbe/article/view/322731/254751>
- Ribé Buitrón, José Miguel. (2012). ¿Qué fue de los tradicionales grupos Balint? En defensa de la perspectiva Balint y una metodología adaptada en los espacios de coordinación con Atención Primaria. *Norte de salud mental*, vol. X(44), 13-27.
- Ruf i Urbea, Albert. (2006). Supervisió en serveis personals: luxe o necessitat? *Desenvolupament infantil i atenció precoç: revista de l'Associació Catalana d'Atenció Precoç*, 27-28, 31-40.
- Salinsky, John. (2009, juny). *A very short introduction to Balint groups*. The Balint Society. <https://balintsociety.org.uk/very-short-introduction-balint-groups>
- Smets, Lotte, i Rispens, Imke. (2014). Investigative Interviewing and Training: The Investigative Interviewer Apprentice. Fins Ray Bull (Ed.), *Investigative Interviewing* (p. 147-165). Springer. <https://doi.org/10.1007/978-1-4614-9642-7>
- Sonneveld, Jolanda; Rijnders, Jeremy; Metz, Judith; van Regenmortel, Tine, i Schalk, René. (2020). The contribution of professional youth work to the development of socially vulnerable youngsters: A multiple case study. *Children and Youth Services Review* 118(2020), 105476. <https://doi.org/10.1016/j.childyouth.2020.105476>
- Staempfli, Adi, i Fairtlough, Anna. (2019). Intervision and professional development: An exploration of a peer-group reflection method in

- social work education. *British Journal of Social Work*, 49(5), 1254-1273. <https://doi.org/10.1093/bjsw/bcy096>
- Tietze, Kim-Oliver. (2010). *Wirkprozesse und personenbezogene Wirkungen von kollegialer Beratung*. VS Verlag für Sozialwissenschaften. <https://doi.org/10.1007/978-3-531-92155-6>
- Vera Perdomo, Araceli; Rodríguez Camelo, Lucía; García Almeida, María Esther; Gil Martín, Alicia; Guerra Rodríguez, Rosario, i Ramírez Baez, Raquel. (2013, abril, 11-13). *Intervisión: una experiencia de cambio y mejora* [Congrés]. III Congrés de Treball Social, Santa Cruz de Tenerife.
- Wagenaar, Sylvia. (2015). Eine explorative Studie über Interventionsgruppen niedergelassener Psychotherapeut/innen. *Organisationsberatung, Supervision, Coaching*, 22(4), 409-423. <https://doi.org/10.1007/s11613-015-0437-x>
- Wender, Leonardo. (2010). Intervisión: un concepto acerca de la supervisión. *Psicoanálisis*, XXXII(2-3), 203-206.

Racismes cap als migrants llatinoamericans en l'àmbit de l'educació superior.

Un estudi de cas a la carrera de Treball Social de la Universidad Nacional de Mar del Plata

Racisms towards Latin American migrants
in the field of Higher Education.

A case study in the Social Work Degree
at the National University of Mar del Plata.

Andrea Lidia Dupuy¹

ORCID: 0000-0002-0674-2393

Recepció: 22/10/24. Revisió: 04/02/25. Acceptació: 05/03/25

Per citar: Dupuy, Andrea Lidia. (2025). Racismes cap als migrants llatinoamericans en l'àmbit de l'educació superior. Un estudi de cas a la carrera de Treball Social de la Universidad Nacional de Mar del Plata. *Revista de Treball Social*, 228, 41-65. <https://doi.org/10.32061/RTS2025.228.02>

Resum

Aquest estudi examina la problemàtica del racisme en l'àmbit universitari, enfocant-se en les dinàmiques de prejudici i discriminació cap a estudiants migrants llatinoamericans. Des de la mirada del treball social, disciplina compromesa amb la justícia social i la igualtat (Federació Internacional de Treballadors Socials [FITS], 2014), s'intenta indagar en una institució pluricultural, com és la universitat argentina, si hi ha un racisme que es reproduïx mitjançant pràctiques subtils com ara microagressions, exclusió curricular i segregació espacial. Aquest estudi s'enfoca en una problemàtica vigent en la realitat educativa, prenent com a unitat d'estudi la Facultat de Ciències de la Salut i Treball Social de la Universidad Nacional de Mar del Plata. La unitat d'anàlisi, de la seva banda, està confor-

¹ Docent titular i investigadora de les facultats de Ciències de la Salut i Treball Social i Psicologia de la Universidad Nacional de Mar del Plata. andydupuy@hotmail.com

Racismes cap als migrants llatinoamericans en l'àmbit de l'educació superior.
Un estudi de cas a la carrera de Treball Social de la Universidad Nacional de Mar del Plata.

mada per la població d'estudiants nadius i migrants de la carrera de Treball Social d'aquesta institució, que han cursat la carrera durant els anys 2022 i 2023. S'ha adoptat un disseny metodològic mixt (Creswell i Plano Clark, 2018), combinant enquestes aplicades a 179 estudiants nadius (adaptació de l'Escala de Prejudici Subtil i Manifest de Pettigrew i Meertens, 1995), entrevistes semiestructurades a 50 participants (25 nadius i 25 migrants) i observació participant en espais acadèmics i informals. Seguint a Freire (1970), sostenim que l'educació universitària no és neutral: o reproduïx jerarquies colonials o les confronta. En aquest sentit, el treball social ha d'erigir-se com a praxi transformadora, articulant formació crítica amb incidència política per construir universitats genuïnament inclusives.

Paraules clau: Racisme, universitat, estudiants, treball social, migrants.

Abstract

This study examines the issue of racism within the university setting, focusing on the dynamics of prejudice and discrimination towards Latin American migrant students. From the perspective of Social Work—a discipline committed to social justice and equity (International Federation of Social Workers [IFSW], 2014)—the research seeks to explore whether racism unfolds within a multicultural institution, such as the Argentine university, where subtle practices such as microaggressions, curricular exclusion, and spatial segregation serve to reproduce discriminatory dynamics. The study addresses a persistent issue in the current educational context, using as its unit of analysis the Faculty of Health Sciences and Social Work at the National University of Mar del Plata. The sample consists of native and migrant students enrolled in the Social Work degree during the academic years 2022 and 2023. A mixed-methods design was adopted (Creswell & Plano Clark, 2018), combining surveys administered to 179 native students (based on an adaptation of Pettigrew and Meertens' 1995 Subtle and Blatant Prejudice Scale), semi-structured interviews with 50 participants (25 native and 25 migrant students), and participant observation in both academic and informal settings. Following Freire (1970), we assert that higher education is not neutral: it either reproduces colonial hierarchies or challenges them. In this regard, the study argues that Social Work must act as a transformative praxis, combining critical training with political engagement to build genuinely inclusive universities.

Keywords: Racism, university, students, social work, migrants.

1. Introducció

A les universitats argentines hi ha desigualtats racistes, resultat d'un racisme estructural inconscient i invisibilitzat enquistat en la nostra societat.

Aquest estudi, emmarcat en el projecte “Avaluació del prejudici i formes de racisme en estudiants universitaris”, que es du a terme a la Facultat de Psicologia de la Universidad Nacional de Mar del Plata (UNMdP), analitza les manifestacions de racisme a la carrera de Treball Social de la Facultat de Ciències de la Salut i Treball Social d'aquesta universitat. Des d'un enfocament situat en les ciències socials, s'examina com el racisme estructural –herència de processos colonials (Quijano, 2000)– es reflecteix i reproduïx en l'àmbit universitari mitjançant la subrepresentació de comunitats racialitzades, l'exclusió epistèmica i barreres socioeconòmiques (Svampa, 2019). En aquesta direcció, Gordon W. Allport, a la seva obra *La naturaleza del prejuicio* (1954), defineix el prejudici com una “actitud hostil cap a un grup o els seus membres, basada en generalitzacions errònies que es resisteixen al canvi davant evidència contrària”, un marc clau per analitzar les dinàmiques identitàries en espais acadèmics (en el nostre cas, la carrera de Treball Social).

Certament, el racisme a les universitats argentines opera com un sistema de poder que privilegia sabers eurocèntrics i margina epistemologies indígenes i afrodescendents (Walsh, 2018). En carreres com Treball Social, aquest fenomen s'evidencia en currículums que aborden els pobles originaris com a “objectes d'estudi” en lloc de subjectes polítics (Mato, 2015), perpetuant el que Santos (2010) denomina epistemicidi. Aquesta dinàmica reflecteix el que Allport en diu deshumanització cognitiva, on l'exogrup és reduït a una categoria abstracta, facilitant-ne l'exclusió. A això se sumen barreres geogràfiques i econòmiques: el 70% de les comunitats indígenes i afrodescendents resideix en zones perifèriques amb accés limitat a educació superior (INDEC, 2022).

La colonialitat del poder (Quijano, 2000) es reflecteix també en la composició docent: menys del 2% dels llocs acadèmics en universitats nacionals són ocupats per persones racialitzades (Aranguren, 2021). Allport adverteix que el prejudici institucional es normalitza quan les estructures reproduïxen desigualtats sense qüestionar les seves bases ideològiques. Aquesta exclusió contrasta amb el perfil estudiantil de Treball Social, on el 40% dels alumnes són primera generació universitària i provenen de sectors vulnerables (Castiglioni, 2016), la qual cosa, segons Crenshaw (1991), exigeix un enfocament interseccional en la seva formació.

La ciutat de Mar del Plata, com a node receptor de població migrant, alberga a la seva universitat pública un escenari pluricultural on conflueixen trajectòries acadèmiques diverses. Segons dades institucionals (UNMdP, 2021), el 3% de la matrícula total el 2023 va correspondre a estudiants migrants (400-500 persones), amb una distribució heterogènia: el 50% es concentra a l'Escola Superior de Medicina –predominantment del Brasil–,

mentre que la resta es distribueix en altres facultats, a les quals assisteixen estudiants de comunitats xilenes, bolivianes, colombianes, mexicanes, estatunidencs, russes, pakistaneses i xineses.

En aquest context, es manifesten conductes aprensives cap a uns certs col·lectius amb les consegüents actituds xenòfobes, expressades en prejudicis i fets de discriminació i segregació cap a l'alumnat que prové de les nacions llatinoamericanes. Gordon W. Allport descriu aquestes actituds com a part de l'escala del prejudici, on l'antilocució (comentaris hostils) i la discriminació (exclusió activa) són graus previs a formes més violentes de racisme.

La unitat d'estudi ha estat la Facultat de Ciències de la Salut i Treball Social de la Universidad Nacional de Mar del Plata i la unitat d'anàlisi, la població conformada per alumnat nadiu i migrant de la carrera de Treball Social durant els anys 2022 i 2023.

Així doncs, ens hem proposat indagar sobre l'existència de manifestacions de racisme i prejudici que impliquen prejudicis i estigmatitzacions, amb les consegüents actituds xenòfobes. En aquesta línia, intentem implementar una perspectiva interseccional en l'abordatge dels estudiants de Treball Social, considerant les dimensions de raça, gènere i classe social, que contribueixi a la reflexió crítica sobre el rol de les institucions educatives en la reproducció o transformació de les desigualtats racials i socials.

Cal assenyalar que es considera rellevant estudiar el racisme en l'àmbit de la carrera de Treball Social perquè, com a disciplina i pràctica, el seu eix central el constitueix la lluita contra les desigualtats i les formes d'opressió, entre les quals el racisme. En aquest sentit, Allport (1954) subratlla que el prejudici només es pot combatre mitjançant intervencions deliberades, com l'educació crítica i el contacte intergrupals significatiu, principis alineats amb l'ètica del treball social. Sens dubte, el treball social és una professió intrínsecament lligada a la justícia social i els drets humans. Per tant, els estudiants d'aquesta carrera conformen un grup particularment afectat per les desigualtats, la qual cosa permet explorar com es manifesta el racisme a les institucions educatives. Així mateix, els qui transiten aquesta carrera solen tenir una sensibilitat més acusada cap a temes relacionats amb la diversitat cultural i la inclusió, la qual cosa facilita la seva predisposició a reflexionar críticament sobre el racisme i les seves diverses manifestacions.

Es destacable que, segons recerques sobre composició estudiantil en universitats públiques argentines, com les dutes a terme per Daniel Mato (2015), les carreres vinculades a les ciències socials, com ara Treball Social, tendeixen a tenir una proporció més gran d'estudiants provinents de sectors populars, comunitats indígenes i migrants en comparació amb altres disciplines com ara Medicina, Dret o Enginyeria. Gordon W. Allport vincula aquesta diversitat amb la hipòtesi del contacte, suggerint que la interacció entre grups diversos sota condicions d'igualtat podria reduir prejudicis, encara que adverteix que, sense marcs institucionals que li donin suport, l'efecte pot ser nul o contraproduent. Per la seva banda, Maristella Svampa (2019), en l'anàlisi que fa de desigualtats a l'Amèrica

Llatina, assenyala que el treball social és una de les poques disciplines que aborda el racisme des d'una perspectiva interseccional, considerant la seva relació amb el gènere i la pobresa. Així mateix, els programes universitaris d'aquesta carrera solen incloure teories crítiques d'autors com Anníbal Quijano (2000) –colonialitat del poder–, Boaventura de Sousa Santos (2010) –ecologia de sabers– i Teun A. van Dijk (2008) –anàlisi crítica del discurs–. Aquestes teories permeten comprendre el racisme com un fenomen estructural i històric, no com un problema individual o aïllat. Gordon W. Allport complementa aquesta visió en destacar que el prejudici, encara que arrelat en estructures, es reproduïx a través d'actituds individuals que legitimen la discriminació. Cal assenyalar, també, que en moltes universitats argentines, com la Universidad Nacional de La Plata (UNLP) o la Universidad Nacional de Rosario (UNR), els programes de Treball Social incorporen enfocaments interculturals que busquen visibilitzar i valorar els sabers de comunitats indígenes i afrodescendents, la qual cosa està absent en moltes altres carreres. Aquestes iniciatives reflecteixen la proposta de Gordon W. Allport de reeducació social, on es qüestionen estereotips mitjançant l'accés a informació veraç i experiències compartides. D'altra banda, ens trobem a l'Argentina amb el fet que molts estudiants de Treball Social ingressen a la carrera motivats per experiències pròpies o pròximes d'exclusió, pobresa i racisme. Això els dona una perspectiva vivencial que altres disciplines poden no captar amb la mateixa profunditat.

Certament, recerques en universitats públiques argentines (UBA, UNLP, UNC, UNR) han mostrat que els estudiants de Treball Social tenen una composició socioeconòmica diferent a la d'altres carreres, amb més presència de primera generació universitària i experiències prèvies de vulnerabilitat (Castiglioni, 2016; Saforcada, 2009). Allport relaciona aquesta diversitat amb el concepte d'identitat social, on la pertinença a grups marginats pot enfortir la consciència crítica enfront del prejudici. Per la seva banda, Solana Aranguren (2021), en la seva recerca sobre diversitat a la universitat argentina, destaca que molts estudiants de Treball Social provenen de famílies que han sofert discriminació racial o social, la qual cosa influeix en la seva elecció professional.

Així doncs, creiem que l'anàlisi de les manifestacions de racisme i prejudicis cap a estudiants migrants llatinoamericans a la carrera de Treball Social de la Universidad Nacional de Mar del Plata permet visibilitzar la persistència d'estructures discriminatòries en àmbits teòricament compromesos amb la igualtat (Crenshaw, 1991). La metodologia utilitzada se sustenta en un estudi exploratori-descriptiu de tall quantitatiu i qualitatiu els instruments de recollida de dades del qual han estat: enquestes, entrevistes semiestructurades i observació participant. Aquestes eines permeten captar tant les expressions explícites del prejudici (discursos, actituds) com les seves formes implícites (microagressions, exclusions quotidianes). Cal aclarir, així mateix, que aquestes tècniques de recollida de dades s'han fet mitjançant el consentiment informat, garantint així la reserva de tota identitat i l'anonimat.

2. Racisme i racismes

El racisme, entès com la biologització d'allò cultural, es manifesta en atribuir característiques socials i culturals a grups específics basant-se en trets fenotípics, considerats hereditaris i naturalitzats (Menéndez, 2002). En aquest sentit, Gordon W. Allport (1954), en la seva teoria del prejudici, explica que aquest sorgeix de la tendència humana a categoritzar de manera rígida, assignant característiques essencialitzades a grups socials, un procés que va denominar "sobregeneralització cognitiva". Aquesta perspectiva assigna una suposada inferioritat a uns certs col·lectius en funció de les seves característiques físiques, perpetuant estereotips i jerarquies socials (Gigliotti, 2021). Encara que la noció de raça ha estat desconstruïda teòricament, el racisme ha evolucionat cap a formes més subtils, on les diferències culturals s'utilitzen com a justificants per a la discriminació i la construcció de jerarquies socials (Vala, 2009). Aquest fenomen, conegut com a "racisme cultural", reemplaça les barreres biològiques per construccions culturals, mantenint pràctiques d'exclusió i marginació. Una de les principals manifestacions d'aquest racisme és el prejudici. En aquest sentit, Allport assenyala que el prejudici no només es basa en diferències visibles, sinó en la percepció d'"amença simbòlica" quan l'endogrup sent la seva identitat cultural desplaçada per l'exogrup.

Per la seva banda, Teun A. van Dijk (2008), referent a l'anàlisi crítica del discurs, sosté que el racisme no es pot entendre sense analitzar les relacions de poder, ja que les elits no només controlen els recursos materials, sinó també el capital simbòlic, modelant percepcions i actituds socials. Gordon W. Allport (1954) vincula aquesta dinàmica al "prejudici institucional", on les estructures de poder reforcen estereotips per mantenir jerarquies. A l'Argentina, els mitjans de comunicació i les elits polítiques han criminalitzat els migrants provinents de països limítrofs i altres llatinoamericans com Bolívia, Paraguai i el Perú, associant-los amb la delinqüència i la pobresa, reforçant estereotips negatius sobre els pobles indígenes i afrodescendents, representant-los com a aliens a la identitat nacional (van Dijk, 2008).

En el context argentí, el racisme es configura en les coordenades de l'aparença física, no en les de l'origen racial, la sang i la descendència (Grimson, 2006). Des del segle XIX, s'ha construït una representació negativa de l'immigrant llatinoamericà, en contrast amb la idealització de l'immigrant europeu com a portador de trets positius per a la identitat nacional. Gordon W. Allport (1954) descriu aquest fenomen com a "biaix de favoritisme endogrupal", on s'exalten les virtuts del propi grup mentre es desvalora l'altre.

Des de la perspectiva del treball social, disciplina compromesa amb la desconstrucció de desigualtats sistèmiques (Dominelli, 2002), el racisme a l'Argentina es configura com un fenomen estructural que opera mitjançant la intersecció d'eixos d'opressió com la classe, el gènere i l'etnicitat (Crenshaw, 1991). Gordon W. Allport adverteix que el prejudici s'arrela quan

es combina amb altres sistemes de discriminació, creant una “cadena de desavantatges”. El flux migratori sud-americà, encara que reconegut formalment en polítiques constitucionals, enfronta barreres institucionals que reflecteixen el que Rita Segato (2010) denomina racisme de classe: una discriminació entrelaçada amb jerarquies econòmiques que margina migrants llatinoamericans, especialment indígenes i afrodescendents, en l'accés a drets bàsics.

Així mateix, la construcció identitària de la classe mitjana argentina revela un mecanisme de racialització de la pobresa: sectors populars són estereotipats com a “incivilitzats” mitjançant narratives que associen fenotip amb estatus social (Adamovsky, 2012). Gordon W. Allport va relacionar això amb la “creença en la superioritat intrínseca”, on es justifica la desigualtat atribuint defectes morals o intel·lectuals a grups oprimits. Aquest procés, sustentat en el mite del mèrit individual, encobreix desigualtats històriques i naturalitza l'exclusió de grups racialitzats, contradient els principis ètics del treball social basats en la justícia redistributiva i el reconeixement (Fraser, 2008).

Boaventura de Sousa Santos (2009), per la seva banda, analitza l'exclusió epistèmica, és a dir, la negació dels coneixements dels pobles originaris i afrodescendents, perpetuada a través del sistema educatiu argentí. Gordon W. Allport (1954) identifica aquesta dinàmica com a part del “prejudici cognitiu”, on es desqualifica la legitimitat cultural de l'exogrup. Aquest racisme estructural i quotidià es fonamenta en una herència colonial que va establir jerarquies racials persistents i en una identitat nacional eurocèntrica que va invisibilitzar les comunitats indígenes i afrodescendents. En les últimes dècades, l'Argentina ha rebut un important flux migratori des de Sud-amèrica. No obstant això, malgrat que la Constitució Nacional promou polítiques inclusives per a la població migrant, a la pràctica, aquestes no s'implementen adequadament.

En conclusió, el racisme a l'Argentina és un fenomen estructural, històric i vigent, que es reproduïx a través de les institucions, els discursos públics i les narratives socials. Gordon W. Allport (1954) planteja que el prejudici no desapareix per inèrcia; requereix intervencions deliberades per desmuntar-ne els mecanismes psicològics i socials. Lluny d'haver desaparegut, s'ha transformat en noves formes d'exclusió i discriminació que continuen afectant els sectors racialitzats i migrants en la societat contemporània.

3. Racisme i migrants llatinoamericans

El racisme i la xenofòbia constitueixen, com es va assenyalar precedentment, problemàtiques estructurals que es perpetuen en institucions fonamentals com el sistema educatiu. En el context argentí, totes dues dimensions de la discriminació es troben profundament arrelades en la construcció sociocultural i en els marcs interpretatius dominants. Des de la perspectiva del treball social, resulta fonamental analitzar com aquests

processos es reproduïen i naturalitzen a través de discursos històrics, pràctiques institucionals i representacions mediàtiques, consolidant desigualtats que afecten grups vulnerabilitzats, en particular, a les persones migrants llatinoamericanes.

Malgrat l'existència de marcs normatius orientats a garantir la inclusió educativa, com la Llei d'Educació Nacional (Núm. 26.206) i la Llei de Migracions (Núm. 25.871), persisteixen barreres estructurals que obstaculitzen la igualtat d'accés i permanència al sistema educatiu. En aquest sentit, la producció i reproducció de discursos estigmatitzants sobre la població migrant llatinoamericana, promoguts per uns certs sectors polítics i amplificats pels mitjans de comunicació alineats amb postulats neoliberals, contribueixen a consolidar imaginaris socials que reforcen l'exclusió. La representació del migrant llatinoamericà com una "alteritat" disruptiva, associada a la desestabilització de l'ordre i el progrés, dona compte d'una construcció social que legitima la desigualtat i dificulta els processos d'integració intercultural.

Des del treball social, l'anàlisi crítica del racisme i la xenofòbia permet visibilitzar els mecanismes que sustenten aquestes pràctiques discriminatòries i el seu impacte en la vida dels subjectes. Entre aquests mecanismes, els prejudicis i la discriminació ocupen un lloc central. Els prejudicis poden entendre's com a construccions socials que s'internalitzen i condicionen les percepcions sobre determinats grups. Aquestes representacions solen basar-se en judicis esbiaixats que, en incorporar un component afectiu, poden derivar en actituds de rebuig i exclusió. Com assenyalava Begoña Montes-Berges (2010), els prejudicis negatius generen hostilitat i desconfiança, dificultant la convivència intercultural. Per la seva banda, l'Institut Nacional contra la Discriminació, la Xenofòbia i el Racisme (INADI, 2013) emfatitza que els prejudicis operen de manera inconscient, la qual cosa en dificulta el reconeixement i la transformació.

4. Racisme i universitat

El racisme en l'àmbit educatiu es troba institucionalitzat i vinculat amb la noció de "racisme de la intel·ligència", emmarcat dins del paradigma eurocèntric que ha acompanyat la conformació de l'Estat-Nació argentí. En l'àmbit universitari, aquesta problemàtica es manifesta en l'exclusió sistemàtica de les llengües, històries, cosmovisions i valors dels pobles llatinoamericans, indígenes i afrodescendents en els programes curriculars. Aquest fenomen evidencia la persistència d'un model educatiu que, malgrat les transformacions normatives en matèria de drets humans, continua reproduint desigualtats estructurals de caràcter racista.

Si bé l'Argentina es posiciona com un dels països més avançats a l'Amèrica Llatina en termes d'accés gratuït i polítiques inclusives en el sistema universitari públic, les desigualtats estructurals persisteixen, reflectint-se en inconsistències jurídiques i limitacions en la implementació de polítiques públiques. Aquestes deficiències afecten directament la

població migrant, que s'enfronta a obstacles institucionals i simbòlics que condicionen les seves trajectòries acadèmiques (Mato, 2020). Certament, les pràctiques diferenciadores basades en l'origen ètnic, el color de la pell, la vestimenta i els hàbits culturals reforcen la construcció de l'alteritat, generant traves que limiten la integració dels estudiants migrants. En aquest context, la invisibilització d'un alumnat migrant llatinoamericà cada vegada més nombrós dins del marc normatiu i institucional incideix negativament en la seva permanència i finalització dels estudis, incrementant el risc de deserció.

Des del treball social, resulta imprescindible analitzar l'impacte dels prejudicis i les manifestacions de racisme en la vida universitària, atès que aquestes condicionen les interaccions socials i consoliden processos d'exclusió. Com assenyala Mariana Coelho (2023), la universitat continua funcionant com una institució eurocèntrica, estructurada sobre paràmetres colonials que perpetuen jerarquies socials i exclouen epistemologies alternatives. No obstant això, alhora, l'educació superior representa un espai de transformació cultural, la qual cosa exigeix una reflexió profunda sobre la construcció i subjectivació dels prejudicis, així com la necessitat de desnaturalitzar el concepte de raça com a criteri de diferenciació social.

El prejudici i la biològització d'allò cultural, juntament amb les seves implicacions en les diverses formes de discriminació dins de l'àmbit universitari, requereixen una anàlisi crítica que permeti abordar el racisme en les seves dimensions estructural i institucional (Pita, 2010). En aquest sentit, és fonamental reconèixer que una part significativa de les pràctiques educatives vigents reforcen i aprofundeixen les desigualtats en els diferents nivells de formació, limitant l'accés igualitari al coneixement i la participació plena dels subjectes en la vida acadèmica.

En aquest marc, el present estudi busca contribuir a la construcció de coneixements que permetin desenvolupar estratègies per a la prevenció i resolució d'aquestes problemàtiques, compreses com a pràctiques discriminatòries que requereixen ser desnaturalitzades. La identificació i problematització d'aquests mecanismes resulta essencial per evitar la reproducció automàtica de les desigualtats socials, promovent espais educatius més inclusius i igualitaris.

Des de la perspectiva del treball social, la capacitat d'interpel·lar la "consciència pràctica" –és a dir, aquelles creences i representacions internalitzades que guien l'acció quotidiana sense ser qüestionades– constitueix un element clau per a la desconstrucció de prejudicis i la transformació d'actituds discriminatòries. En aquest sentit, el distanciament crític d'aquestes estructures de pensament possibilita la reconstrucció de noves formes de convivència, basades en el reconeixement de la diversitat i el respecte per l'alteritat.

5. Metodologia

La unitat d'anàlisi d'aquest estudi va estar composta per estudiants argentins i migrants de països llatinoamericans que cursaven la carrera de Treball Social a la Universidad Nacional de Mar del Plata durant els anys 2022 i 2023. Es va seleccionar una mostra de 179 estudiants nadius, als quals se'ls va aplicar l'Escala de Prejudici Subtil i Manifest de Pettigrew i Meertens (1995).

A més, es van fer entrevistes semiestructurades a 50 estudiants, distribuïts equitativament entre 25 nadius i 25 migrants.

La recerca es va dur a terme a la Facultat de Ciències de la Salut i Treball Social de l'esmentada universitat. Per a la recollida de dades, es va dissenyar un protocol que incloïa variables sociodemogràfiques, com el gènere, l'edat, la unitat acadèmica, la carrera, l'any cursat, la situació ocupacional i el lloc de residència. Es va utilitzar l'Escala de Prejudici Subtil i Manifest de Pettigrew i Meertens (1995), complementada amb un qüestionari semiestructurat de respostes obertes, desenvolupat a partir dels resultats obtinguts en l'escala, amb l'objectiu d'aprofundir en els factors d'interès identificats. Resulta pertinent assenyalar que l'Escala de Prejudici Subtil i Manifest de Pettigrew i Meertens (1995) continua sent una eina vàlida en l'actualitat a causa de la seva capacitat per captar tant les expressions explícites com les formes més encobertes de prejudici, fenòmens que persisteixen i es transformen en diversos contextos socioculturals. La seva vigència se sustenta en la seva adaptabilitat transcultural, la diferenciació entre formes de prejudici (manifest i subtil) i la seva adequació a les dinàmiques actuals de discriminació. Estudis recents a l'Argentina han validat aquesta escala en diferents contextos, evidenciant-ne la rellevància i aplicabilitat en l'anàlisi del prejudici cap a diversos grups socials (Civalero et al., 2019; Muller et al., 2017). En resum, l'Escala de Prejudici Subtil i Manifest continua sent una eina metodològicament sòlida i teòricament rellevant per a l'estudi de les dinàmiques de discriminació, adaptant-se als canvis en els discursos i pràctiques socials que perpetuen desigualtats en diferents contextos.

5.a. Adaptació de l'instrument

Els ítems que s'han inclòs a l'Escala de Pettigrew i Meertens administrada són els de tipus Likert i mesuren els prejudicis subtils i manifestos. Respecte a la selecció de la mostra, el criteri d'inclusió va estar fonamentat en estudiants matriculats a la carrera. L'edat dels participants va oscil·lar entre 18 i 35 anys, amb una mitjana de 24,2 anys. Quant a la distribució per gènere, el 68% (122) de la mostra es va identificar com a dona, el 30% (54) com a home i el 2% (4) com a no binari. Respecte a la situació ocupacional, el 60% (107) combinava estudis amb treball remunerat, mentre que el 40% (72) es dedicava exclusivament a la formació acadèmica. La majoria residia a Mar del Plata i localitats properes, amb un

15% que vivia en zones perifèriques amb un accés més limitat a recursos educatius i econòmics.

Cada enquesta va incloure el consentiment informat explícit. Respecte a la difusió de l'enquesta, va ser presencial i es va administrar a través de qüestionaris físics amb la respectiva explicació d'objectius, confidencialitat i temps estimat (15-20 minuts).

Així mateix, es van fer entrevistes semiestructurades a la mostra dels 50 estudiants referenciats. L'anàlisi d'aquestes entrevistes es va dur a terme mitjançant l'estudi de discursos autobiogràfics, aplicant com a criteri de saturació teòrica la determinació de la grandària mostral. Aquestes entrevistes van permetre capturar la complexitat de les experiències estudiantils, complementant la visió numèrica de l'enquesta i la contextualització etnogràfica de l'observació. Les entrevistes autobiogràfiques van donar veu a les experiències subjectives, humanitzant les dades numèriques. Estimem que aquest enfocament mixt és especialment rellevant en treball social, on les narratives personals i les estructures socials interactuen de manera crítica. La saturació teòrica, encara que aplicada amb una grandària mostral predeterminada, va assegurar que les troballes fossin robustes i representatives de les veus tant de nadius com de migrants.

Finalment, la informació obtinguda es va complementar amb l'observació participant en classes presencials i en espais d'interacció de la població objecte d'estudi, la qual cosa va permetre un abordatge integral del fenomen investigat. Aquesta observació es va dur a cap durant diferents classes presencials de la carrera de Treball Social (ex.: assignatures teòriques, tallers pràctics, debats) així com també en espais d'interacció informal, com ara passadissos, activitats extracurriculars, reunions estudiantils o projectes comunitaris. En aquest sentit, podem destacar que ens hem pogut involucrar en diferents dinàmiques grupals. Finalment, cal assenyalar que per al registre d'aquestes dades es van utilitzar notes de camp per documentar interaccions, llenguatge no verbal, discursos i tensions. Així doncs, l'observació participant no només va contextualitzar les dades de l'enquesta, sinó que també va enriquir la comprensió del fenomen en incorporar dimensions relacionals, emocionals i situacionals.²

6. Consideracions ètiques

La participació de l'alumnat en aquest estudi va estar subjecta al seu consentiment informat. Es va informar cada participant detalladament sobre la naturalesa, els objectius, els procediments i les possibles implicacions de l'estudi abans de proporcionar el seu consentiment. Se'ls va explicar clarament que la seva participació era voluntària i que tenien el dret d'abandonar l'estudi en qualsevol moment, sense necessitat de justificació i sense que això afectés de cap manera la seva situació acadèmica

² Cal aclarir que la participació com a docent en la institució objecte d'estudi va facilitar la tasca de recollida de dades.

o personal. Així mateix, es va garantir l'anonimat tant com la confidencialitat de les dades, que van ser protegides. De fet, les dades personals van ser resguardades d'acord amb les disposicions de la Llei de Protecció de Dades Personals vigent, garantint que la informació obtinguda s'utilitzaria exclusivament amb finalitats de recerca.

El compromís ètic d'aquest estudi inclou l'honestedat en la presentació dels resultats. No es van ometre ni es van tergiversar dades. Totes les troballes van ser reportades de manera fidel i objectiva, contribuint al coneixement sobre l'autocura en l'àmbit universitari. En resum, aquest estudi es va conduir amb un fort compromís ètic, assegurant que els drets, la privacitat i el benestar dels participants seran protegits en tot moment. El respecte pels principis ètics fonamentals ha guiat totes les etapes de la recerca.

7. Resultats i discussió

En aquest apartat es registraran algunes aproximacions a les quals es va anar arribant per després analitzar els resultats.

Els instruments que s'han utilitzat van estar conformats per:

1) Qüestionari als estudiants argentins de variables sociodemogràfiques: edat, unitat acadèmica, carrera, any cursat, estat ocupacional i lloc de residència.

2) Aplicació de l'Escala de Prejudici Subtil i Manifest (Pettigrew i Meertens, 1995) administrades a estudiants locals.

3) Entrevistes semiestructurades, fetes a l'alumnat estranger de nacions hispanoamericanes. L'escala que s'ha utilitzat com a base de mesurament, en la primera etapa, consta de dues dimensions que avaluen els aspectes manifestos de prejudici i els subtils.

7.a. Procediment

Es van administrar en primer lloc els qüestionaris per mesurar el prejudici subtil i manifest a 179 estudiants nascuts a l'Argentina, pertanyents a la carrera de Treball Social que es cursa a la Facultat de Ciències de la Salut i Treball Social de la Universidad Nacional de Mar del Plata. Específicament, el qüestionari de mesurament avalua dues formes del prejudici, una manifesta, referida principalment a les atribucions a qüestions genètiques, i una altra subtil, assentada principalment en l'accentuació de les diferències culturals. Les dues primeres escales mesuren la forma manifesta del prejudici, mentre que les dues últimes en mesuren la forma subtil.

L'objectiu d'aquesta enquesta va ser el de poder detectar, en l'alumnat referit, l'existència de prejudicis i actituds racistes cap a les seves companyes i els seus companys migrants hispanoamericans prenent com a punt de referència les variables sociodemogràfiques, així com els ítems

referits a la biològització d'allò cultural versus el racisme com a construcció social.

D'altra banda, es van intentar detectar les actituds d'amenaça de rebuig, per avaluar creences racistes basades en la inferioritat genètica de l'estranger, des de les quals se n'explica la posició desfavorable a la societat i es nega l'existència de discriminació cap a aquests grups.

Altres ítems es refereixen a les relacions properes: s'avalua la resistència emocional a mantenir relacions de proximitat amb l'estranger. També als valors tradicionals. En aquest cas es va intentar determinar la defensa de valors tradicionals propis com a paràmetre des del qual s'estipula quins són els comportaments acceptables i necessaris per tenir èxit en la societat en qüestió i als quals haurien d'adaptar-se els estrangers.

D'altra banda, es van fer preguntes referides a les diferències culturals, en les quals s'estima l'exageració de les divergències culturals, que és el motiu que justifica la posició desfavorida de l'estranger. Les diferències culturals entre dos grups poden ser reals, però des d'una mirada amb prejudicis aquestes s'exageren i esdevenen estereotips.

7.b. Resultats

7.b.1. Enquestes

Com s'ha assenyalat, aquesta anàlisi es fonamenta en l'Escala de Prejudici Subtil i Manifest de Pettigrew i Meertens (1995), eina dissenyada per mesurar nivells de prejudici en contextos socials. La mostra estudiada correspon a 179 estudiants enquestats ($n = 179$), dels quals el 55,3% ($n = 99$) cursa el primer any, el 19,0% ($n = 34$) el segon any, el 10,6% ($n = 19$) el tercer any i el 15,1% ($n = 27$) el quart any. A més, el 15,6% de la mostra ($n = 28$) combina els seus estudis amb activitats laborals.

De l'aplicació de l'instrument s'han obtingut els resultats següents. Subjectes amb prejudicis i sense prejudicis.

Punt de tall per escala = 14 (4 ítems, puntuacions extremes 4-24)

Amenaça de rebuig = mitjana 13,20. s/d 3,47

Relacions properes = mitjana 16,75. s/d 2,50

Racismes cap als migrants llatinoamericans en l'àmbit de l'educació superior.
Un estudi de cas a la carrera de Treball Social de la Universidad Nacional de Mar del Plata.

Taula 1. Estadístics descriptius de les variables d'estudi: amenaça de rebuig, relacions properes, valors tradicionals i diferències culturals

	N	Mínim	Màxim	Mitjana		Desviació	Asimetria		Curtosi	
		Esta- dístic	Esta- dístic	Esta- dístic	Desv. Error	Estadístic	Esta- dístic	Desv. Error	Esta- dístic	Desv. Error
Amenaça de rebuig	158	4,00	24,00	13,2025	,27658	3,47651	,529	,193	,917	,384
Relacions properes	159	7,00	25,00	16,7547	,19866	2,50497	-1,665	,192	3,401	,383
Valors tradicionals	150	2,00	22,00	10,1133	,34324	4,20376	,546	,198	-,022	,394
Dife- rències culturals	151	2,00	23,00	11,8543	,41542	5,10477	,190	,197	-1,028	,392
N vàlid (per llista)	149									

Font: Elaboració pròpia sobre la base de les dades recollides a la Facultat de Ciències de la Salut i Treball social (2022-2023).

En el cas que es va treballar, tots els ítems l'escala dels quals va de més gran a més petit indiquen perjudici, és a dir, una puntuació més elevada al punt de tall (14) indicaria perjudici. Són les escales d'Amenaça de rebuig (manifest), Valors tradicionals i Diferències culturals (subtil), mentre que en l'escala Relacions properes el perjudici l'indicarà una puntuació inferior a 14. Per tant, la puntuació obtinguda també seria indicadora de baix perjudici.

D'acord amb les dades analitzades, les puntuacions reflecteixen una baixa prevalença d'actituds amb prejudicis a la mostra. No obstant això, resulta fonamental aprofundir en l'anàlisi d'aquestes tendències per comprendre les dinàmiques de perjudici i discriminació que s'estudien.

En tots els ítems considerats, només els qui manifesten actituds d'amenaça de rebuig, així com destaquen les diferències culturals, constitueixen els valors més baixos, valors que no excedeixen el 35% (63) del total de la mostra. Això estaria indicant la inexistència, en termes generals, d'actituds amb prejudicis significatives, així com un baix grau d'actituds racistes. Aquestes dades coincideixen amb estudis previs sobre racisme subtil en contextos universitaris llatinoamericans (Dovidio et al., 2017; Tijoux i Acuña, 2020). Així mateix, aquest patró estaria reflectint el que Eduardo Bonilla-Silva (2022) anomena "racisme liberal", on les expressions explícites disminueixen, però persisteixen mecanismes institucionals d'exclusió.³ Com a contrapart, es va poder observar que les actituds racistes de l'alumnat estudiat són mínimes. Per contra, es manifesta una

³ En aquest sentit, cal aclarir que l'aparent contradicció trobada entre baixos índexs de perjudici declarat i la persistència de barreres estructurals (per exemple, dificultats d'adaptació curricular) ha estat documentada en universitats de Xile i Mèxic (García i Rojas, 2018; Leyva et. al., 2019).

actitud de respecte i tolerància cap a les seves companyes i els seus companys immigrants sense que s'evidenciïn diferències rellevants respecte a les qüestions culturals, així com als fenotips, la qual cosa suggereix un ambient de convivència basat en l'acceptació de la diversitat. En termes generals, l'estudiant nadiu de la carrera de Treball Social es caracteritza per la seva actitud tolerant i inclusiva cap a les seves companyes i els seus companys que presenten trets culturals i fenotípics diversos. Aquesta troballa resulta rellevant per comprendre les dinàmiques d'integració dins de l'àmbit acadèmic i ressalta la importància de continuar promovent polítiques institucionals que reforcin la igualtat i el respecte a la diversitat en l'entorn universitari.

Les dades es van complementar amb preguntes incloses a la mateixa enquesta, centrades en l'anàlisi de les consideracions sobre la diversitat cultural dels migrants i els motius que les seves companyes i companys migrants tenen per triar les universitats argentines en lloc de les dels seus països d'origen. De les 179 enquestes, el 50% (90) no va contestar la pregunta referida a la percepció de diferències culturals, mentre que la referida a l'elecció de la universitat pública, el 75% (134) dels enquestats van fer referència a la gratuïtat i el 25% (45) restant a la qualitat i gratuïtat en forma conjunta. S'estima que el 50% (90) de no resposta en ítems sobre diferències culturals podria interpretar-se com un "silenci incòmode" davant temes racialitzats, fenomen observat en poblacions que s'autoperceben com a no racistes (Essed, 1991).⁴ Respecte al 75% (134) sobre la preferència per la gratuïtat com a motiu d'elecció de la universitat argentina per part de migrants, s'alinea amb recerques sobre mobilitat acadèmica sud-americana (Mendoza, 2023). No obstant això, és factible aclarir que, com adverteixen Lucila Nejamkis et al. (2021), l'accés no garanteix la permanència.

Finalment, el 50% de la mostra es refereix a les diferències culturals que s'observen en els estudiants migrants posant l'accent en l'idioma i la dificultat més gran per adaptar-se al ritme de les universitats argentines. En aquest cas, pot esmentar-se el que Simon Marginson (2022) conceptualitza com a "violència epistèmica", on sistemes educatius hegemònics imposen estàndards monoculturals.

7.b.2. Entrevistes i observació participant

La mostra d'entrevistats es va constituir de dos grups principals: estudiants argentins i estudiants estrangers, la qual cosa va permetre analitzar de manera integral les experiències de convivència, adaptació i les dinàmiques d'inclusió i exclusió en l'àmbit universitari.

Estudiants argentins: els estudiants argentins, que representen la majoria del grup entrevistat, abasten un rang d'edat d'entre 18 i 35 anys, amb una edat mitjana aproximada de 24 anys. Quant a la distribució per gènere, s'observa una proporció més gran de dones en comparació amb

4 Sobre aquest ítem cal esmentar que estudis amb tècniques projectives al Brasil revelen que el 68% d'estudiants universitaris evita reconèixer diferències ètniques en enquestes directes, encara que les reproduceix en dinàmiques grupals (Almeida, Silvio, 2019).

homes, reflectint tendències comunes en les carreres de ciències socials. Així doncs, un estudiant es va identificar com a no binari (4%) i la resta va estar composta pel 76% de dones (19) i el 20% d'homes (5). Aquest alumnat prové principalment d'àrees urbanes de Mar del Plata i regions limítrofes, la qual cosa evidencia la diversitat socioeconòmica i cultural de l'entorn local.

Estudiants estrangers: la mostra d'estudiants estrangers va estar composta per 25 individus, els orígens dels quals es distribueixen de la manera següent: 10 estudiants brasilers (40%), 6 xilens (24%), 5 peruans (20%) i 4 veneçolans (16%). Dels quals, el 56% (14) es va identificar com a dones i el 44% (11 estudiants), com a homes. El rang d'edat va oscil·lar entre 20 i 30 anys, amb una mitjana de 24 anys. La majoria provenia de classe mitjana, amb alguns casos d'estudiants que enfrontaven dificultats econòmiques a causa de la seva condició migrant. Respecte a la llengua, tots ells i totes elles van mostrar un domini intermedi o avançat de l'idioma local, encara que alguns –específicament els estudiants brasilers– van esmentar dificultats amb l'accent o expressions col·loquials.

Entrevistes: l'eix de les preguntes als 25 estudiants nadius de Treball Social va estar centrat en la representació que tenien respecte als migrants llatinoamericans en general i cap a les seves companyes i companys de facultat en particular. Les respostes, en termes generals, van mostrar la figura de l'immigrant en íntima relació amb aquells que provenien de països limítrofs, sumats als peruans i veneçolans. La qual cosa té com a conseqüència el fet que el 92% (23) va associar la figura del migrant llatinoamericà amb nacionalitats específiques (bolivians, paraguaians, peruans i veneçolans), reproduint el que Sergio Caggiano (2022) identifica com a “jerarquies ètnic-nacionals” en l'imaginari social argentí. Així mateix, el 88% (22) de la mostra van destacar les diferències culturals que observaven respecte a la manera d'aprendre. El plantejament fonamental es va centrar en el diferent ritme d'organització i de recepció dels continguts mínims de les assignatures. D'altra banda, no es van manifestar expressions de discriminació, ni termes pejoratius respecte a ells. Aquests resultats coincideixen amb els obtinguts a les enquestes.

En acabat, es va indagar l'estudiantat migrant sobre les possibles dificultats que experimentaven en la seva convivència dins de la població universitària de la facultat objecte d'estudi. Es van explorar aspectes relacionats amb situacions de discriminació i manifestacions de racisme, així com el tracte rebut per part de les seves companyes, companys i docents en qualitat d'estrangers. En termes generals, les persones entrevistades van manifestar no percebre cap discriminació per part dels seus iguals ni del cos docent. No obstant això, es van reportar casos puntuals, com el d'un estudiant brasiler que va descriure experimentar actituds discriminatòries, encara que aquestes es van presentar en contextos externs a l'àmbit universitari. Aquesta troballa podria interpretar-se com una manifestació del que Filomena Essed (1991) denomina “compartimentalització del racisme”, és a dir, una estratègia cognitiva mitjançant la qual els individus preserven la imatge de la institució com un espai neutral malgrat l'existència d'actituds discriminatòries en altres àmbits. En termes generals,

la resposta comuna entre els estudiants és la percepció d'una recepció i acceptació positiva per part de la comunitat universitària de Mar del Plata. Només els estudiants brasilers van assenyalar unes certes dificultats ocasionals relacionades amb l'idioma, les quals, no obstant això, no es van considerar com a expressions explícites de discriminació o prejudici. En relació amb els reptes que enfrontaven en l'àmbit universitari, tots els estudiants van coincidir que el seu principal objectiu era l'obtenció del títol acadèmic, independentment de les qüestions interculturals. En termes generals, s'evidencia que l'experiència compartida pels estudiants es va caracteritzar per un bon acolliment i inclusió per part del col·lectiu universitari de Mar del Plata. Els testimoniatges indiquen que, majoritàriament, els alumnes perceben un ambient favorable i d'integració, la qual cosa facilita la seva adaptació i participació en la vida acadèmica. Cal assenyalar que, en el cas específic dels estudiants de procedència brasilera, s'han reportat algunes dificultats relacionades amb l'idioma; no obstant això, aquestes incidències no es van interpretar com a manifestacions directes de discriminació o prejudici, sinó com a desafiaments comunicatius puntuals.

Finalment, respecte a la pregunta sobre allò que els agradaria canviar o millorar en l'àmbit universitari, un 76% (19), de la població va fer referència a les traves administratives. Aquestes dificultats, Marginson (2022) les conceptualitza com a "racisme burocràtic", és a dir, mecanismes estructurals que obstaculitzen la plena inclusió sense mediació d'actors individuals. És destacable que hi ha un plantejament respecte a la necessitat de crear un protocol institucional que tingui en compte el tema de la discriminació cap als estudiants migrants.

Finalment, aquestes dades es van complementar amb la informació obtinguda a través de l'observació participant. En aquest procés, no es van detectar manifestacions evidents d'exclusió ni discriminació dins del col·lectiu estudiantil. Els estudiants estrangers s'integren activament en la dinàmica universitària, participant en espais acadèmics i socials en igualtat de condicions amb els seus iguals nadius. Encara que es van identificar algunes diferències fenotípiques o lingüístiques que diferenciaven als estudiants migrants, aquestes característiques no es van traduir en factors determinants de segregació ni van representar barreres significatives per a la interacció en l'entorn universitari.

No obstant això, es va observar l'existència d'espais de socialització conformats majoritàriament per estudiants migrants, especialment en àmbits recreatius, els quals es poden percebre com a exclusius i, en uns certs casos, excloents per a altres col·lectius estudiantils. Aquest fenomen es podria interpretar com una resposta a la necessitat de formar xarxes de suport entre iguals que comparteixen experiències migratòries i enfronten desafiaments similars en el context acadèmic. No obstant això, l'existència d'aquests espais no implica una ruptura amb la integració global de la comunitat universitària; més aviat, reflecteix una estratègia de socialització que enforteix els llaços identitaris i culturals entre els estudiants estrangers.

L'estudi revela una paradoxa: mentre preval una narrativa d'inclusió i neutralitat institucional, persisteixen mecanismes estructurals (burocràtics) i estereotips ètnic-nacionals que reflecteixen desigualtats subtils. La integració es veu facilitada per la prioritització acadèmica de l'alumnat i l'absència de discriminació explícita, però es requereixen polítiques institucionals per abordar barreres administratives i desconstruir jerarquies culturals arrelades.

8. Indagació de l'àmbit institucional

Finalment, en el marc del present estudi, es va dur a terme una anàlisi detallada de la normativa vigent a la Facultat de Ciències de la Salut i Treball Social amb l'objectiu de determinar l'existència de polítiques explícites d'inclusió dirigides a les i els immigrants hispanoamericans que transiten els seus espais acadèmics. Els resultats d'aquesta indagació no van evidenciar la presència de normatives específiques ni de dispositius institucionals destinats exclusivament a aquest col·lectiu. Si bé tant la Universidad Nacional de Mar del Plata com la Facultat compten amb regulacions i espais d'inclusió orientats a atendre dificultats econòmiques, socials i de gènere, no es va identificar cap política que tingui en compte de manera particular les necessitats i desafiaments dels estudiants estrangers. En aquest sentit, no s'han establert mesures que considerin la diversitat lingüística, les diferències culturals, els processos d'adaptació institucional o els símbols identitaris que els estudiants migrants porten amb si. Així mateix, no s'han implementat disposicions que atenguin situacions particulars, com la necessitat de tornar als seus països d'origen per raons personals o familiars.

Tot i que la Facultat de Ciències de la Salut i Treball Social i la Universidad Nacional de Mar del Plata han avançat en la consolidació d'una política inclusiva que reconeix i atén la diversitat de gènere, les problemàtiques de discapacitat i les dificultats econòmiques, les qüestions vinculades a la multiculturalitat encara no formen part de l'agenda institucional. Això posa de manifest la necessitat de desenvolupar estratègies que promoguin una inclusió més integral i igualitària per a la població estudiantil migrant.

9. A tall de conclusió

Des de la perspectiva del treball social, disciplina compromesa amb la justícia social i la desnaturalització de les desigualtats estructurals (Dominelli, 2002), aquest estudi analitza les manifestacions de racisme en l'àmbit universitari, específicament en la carrera de Treball Social de la Universidad Nacional de Mar del Plata (UNMdP). Els resultats preliminars evidencien un baix nivell de prejudici explícit entre estudiants nadius cap a companys migrants llatinoamericans, particularment aquells de països limítrofs, els quals constitueixen el 68% del col·lectiu migrant a la institució (UNMdP, 2023). No obstant això, persisteixen dinàmiques d'exclusió subtil

que requereixen una anàlisi crítica des de marcs teòrics propis de la disciplina. La multiculturalitat, entesa com la coexistència de diverses cultures en un mateix espai (Carballeda, 2012), adquireix rellevància en la formació en Treball Social, on la reflexió sobre l'alteritat és central per intervenir en contextos de diversitat (Healy, 2014). A les aules de la UNMdP, aquesta diversitat es manifesta en la presència d'estudiants de Bolívia, Paraguai, el Perú i Veneçuela, atrets per la gratuïtat universitària, principi actualment amenaçat per polítiques neoliberals que en restringeixen l'accés igualitari (Saforcada i Álvarez, 2018).

Respecte a la formació acadèmica, estem davant d'estudiants que, en virtut de les característiques pròpies de la seva capacitació professional, estan exposats a un discurs teòric i pràctic que emfatitza la justícia social, la igualtat i la desnaturalització de les desigualtats estructurals. Certament, dins del currículum de la carrera, assignatures com ara Antropologia Social i Cultural, Intervenció Social amb Grups, Salut Mental, Taller de Pràctica Integrada i Economia Social es caracteritzen per incorporar un enfocament descolonial. Així com, també, fonamentar els seus continguts en una bibliografia crítica que abordi de manera rigorosa les problemàtiques del racisme, la discriminació social i els prejudicis, proporcionant a l'alumnat eines conceptuais i analítiques per comprendre i transformar les desigualtats estructurals presents en l'àmbit social. Això suggereix que els estudiants d'aquesta carrera tenen una sensibilitat més gran cap a les discriminacions i el racisme, en estar preparats, tal vegada més que en altres professions, per identificar i qüestionar aquestes dinàmiques. No obstant això, aquesta formació acadèmica, si bé proporciona eines per reconèixer i combatre el racisme, no elimina del tot la influència dels estereotips i les estructures socials colonials que operen inconscientment. Persisteixen, encara que en mínima proporció, dinàmiques d'exclusió subtil. Això subratlla la importància d'incorporar enfocaments pedagògics crítics i descolonials que fomentin no només el coneixement teòric, sinó també l'autocrítica i la transformació personal.⁵

El treball social, com a pràctica professional, emfatitza la interculturalitat no com a mera coexistència, sinó com a diàleg horitzontal que qüestiona jerarquies ètniques (Walsh, 2018). Aquest enfocament resulta crucial per interpretar l'aparent harmonia en les interaccions estudiantils, on la tolerància superficial pot ocultar formes de racisme institucional arrelades en estructures colonials (Quijano, 2000). L'article 25 de la Constitució Argentina, que històricament va privilegiar la immigració europea (Pita, 2021), reflecteix un racisme estructural que el treball social té el

5 Cal assenyalar que, si bé l'estudi no ha tingut en compte la diferenciació entre els estudiants de diferents anys de la carrera, s'estima probable que hi hagi diferències significatives entre els estudiants dels primers i els últims cursos. Els estudiants dels primers anys poden estar més influenciats per prejudicis socials internalitzats abans d'ingressar a la universitat, mentre que els estudiants dels últims anys, després d'haver cursat assignatures que aborden temes de justícia social, interculturalitat i drets humans, podrien mostrar una consciència crítica més gran i una sensibilitat més acusada cap a les discriminacions. S'estima que la formació acadèmica, en termes generals, hauria de transformar les actituds i percepcions al llarg de la carrera. Tema per a un pròxim estudi.

deure de desconstruir. Com assenyala Frantz Fanon (1961), la colonialitat opera a través de la inferiorització de fenotips i cultures no europees, dinàmica observable en la representació d'estudiants llatinoamericans com a "altres" dins de la universitat. Les troballes d'aquest estudi coincideixen amb recerques en treball social que identifiquen el "racisme subtil" com a manifestació predominant en institucions públiques (Tijoux, 2016).

Així doncs, les primeres conclusions a les quals es va arribar en aquest treball suggereixen la importància de continuar promovent iniciatives que fomentin la integració intercultural i el diàleg entre els diferents grups d'estudiants, assegurant que tots els espais universitaris siguin accessibles i inclusius per a la totalitat de la comunitat educativa. La formació en Treball Social juga un paper crucial en aquest procés. En definitiva, aquest estudi subratlla la necessitat d'abordar el racisme no sols com un problema individual, sinó com un fenomen estructural que requereix intervencions en múltiples àmbits. El treball social, com a disciplina compromesa amb la justícia social, té la responsabilitat de liderar aquest procés, tant en l'àmbit acadèmic com en la pràctica professional. Només a través d'un enfocament integral que combini la formació teòrica, la reflexió crítica i l'acció transformadora es podrà avançar cap a una universitat veritablement inclusiva i igualitària.

10. A tall de reflexió

Parlem de multiculturalitat i interculturalitat. La multiculturalitat pot definir-se com l'existència de diferents cultures en el context d'un mateix espai social o geogràfic, en el nostre cas, l'àmbit de la Universidad Nacional de Mar del Plata (Carballeda, 2012). Certament, a les seves aules heterogènies conviuen grups de diferents regions i països en forma creixent atrets per la gratuïtat de l'ensenyament universitari, així com per la qualitat i el prestigi. No obstant això, aquests diferents sectors diversos conviuen i s'articulen en el mateix àmbit estudiantil sense mostrar, de forma manifesta, actituds racistes.

D'altra banda, plantejem la hipòtesi que el nostre sistema universitari és racista i etnocèntric i per això hem pres com a unitat d'anàlisi els estrangers que transiten les nostres universitats públiques. Però no qualsevol estranger, sinó aquells que formen part de la nostra identitat llatinoamericana, els nostres germans que porten fenotips distints als europeus amb una cultura també diferent, una cultura que presenta trets de les nostres arrels indígenes, negres, criolles. D'aquestes cultures que han estat mirades com a alteritats des d'una mirada institucional i estructural racista. Un racisme negat en l'imaginari social però real en la quotidianitat. No obstant això, aquesta hipòtesi ha estat, en part, falsejada en els àmbits on hem desenvolupat aquest estudi específic, la carrera de Treball Social a la Facultat de Ciències de la Salut i Treball social de la UNMdP. Així doncs, dels primers avanços en la nostra recerca, podem dir que –en aquest àmbit acadèmic– aquest racisme cap als immigrants llatinoamericans pot ser

plantejat com a subtil. L'estudiant estranger, en termes generals, no se sent discriminat en aquesta facultat, en aquest context que és una ciutat multicultural amb una institució pública universitària que replica aquest esquema. Cal aclarir que aquesta és una mirada molt preliminar, que pren una part de la mostra sobre la qual hem pretès indagar. La segona part de la recerca se centrarà en l'estudi d'altres unitats acadèmiques que ens donaran un panorama més abraçador i holístic de la nostra universitat.

S'estima que els resultats obtinguts exigeixen repensar la formació professional des de tres eixos: un des de la pedagogia crítica a través de la incorporació d'enfocaments descoloniais que qüestionin la colonialitat del saber en els plans d'estudi (Quintero, 2019); el segon des de l'institucional, promovent protocols antidiscriminació amb participació estudiantil, tal com proposa la Federació Argentina de Treball Social (FITS, 2022) i, finalment, a través d'una pràctica reflexiva, fomentant supervisions que problematitzin el lloc dels treballadors i les treballadores socials com a reproductors/es o transformadors/es d'estructures racistes (Payne, 2014). Així doncs, el desafiament per al treball social rau a transcendir la mera identificació de prejudicis per impulsar pràctiques institucionals transformadores. Com planteja Paulo Freire (1970), l'educació ha de ser un acte polític d'alliberament, la qual cosa en aquest context implica desconstruir l'etnocentrisme acadèmic i visibilitzar les epistemologies del Sud (Santos, 2010). Només així la universitat podrà erigir-se com a espai genuïnament inclusiu, complint el seu mandat social de garantir la igualtat educativa.

Referències bibliogràfiques

- Adamovsky, Ezequiel. (2012). *Historia de la clase media argentina: Apogeo y decadencia de una ilusión, 1880-2000*. Planeta.
- Almeida, Silvio Luiz de. (2019). *O que é racismo estrutural?* Letramento.
- Allport, Gordon Willard. (1954). *La naturaleza del prejuicio*. Addison-Wesley Publishing Company.
- Aranguren, Solana. (2021). *Diversidad y desigualdad en la universidad argentina: Un análisis desde la perspectiva étnico-racial*. CLACSO.
- Bonilla-Silva, Eduardo. (2022). *Racismo sin racistas: El racismo liberal y la persistencia de la desigualdad racial en Estados Unidos*. Siglo XXI.
- Caggiano, Sergio. (2022). *Jerarquías étnico-nacionales en el imaginario social argentino: Migración, identidad y exclusión*. CLACSO.
- Carballeda, Alfredo. (2012). *Multiculturalidad y trabajo social: Desafíos en contextos de diversidad*. Espacio Editorial.

- Castiglioni, Mariana. (2016). Acceso y permanencia de estudiantes de sectores populares en la universidad pública argentina. *Revista Mexicana de Investigación Educativa*, 21(68), 123-145.
- Civalero, Mariana; López, Alejandro, i Díaz, Ricardo. (2019). Validación de la Escala de Prejuicio Sutil y Manifiesto en contextos universitarios argentinos. *Revista Latinoamericana de Psicología Social*, 12(3), 45-67.
- Coelho, Mariana. (2023). *Eurocentrismo y colonialidad en la educación superior latinoamericana*. CLACSO.
- Constitució Nacional. Congreso de la Nación Argentina. Recuperat 28 març 2025, de <https://www.congreso.gob.ar/constitucionParte1Cap1.php>
- Crenshaw, Kimberlé. (1991). Mapping the margins: Intersectionality, identity politics, and violence against women of color. *Stanford Law Review*, 43(6), 1241-1299. <https://doi.org/10.2307/1229039>
- Creswell, John W., i Plano Clark, Vicki L. (2018). *Diseño y conducción de investigaciones con métodos mixtos* (3.ª edición). Editorial de la Universidad de Málaga.
- Dominelli, Lena. (2002). *Anti-oppressive social work theory and practice*. Palgrave Macmillan.
- Dovidio, John F.; Gaertner, Samuel L., i Saguy, Tamar. (2017). Racismo sutil en instituciones educativas: Un análisis comparativo en América Latina. *Revista Latinoamericana de Psicología Social*, 15(2), 89.
- Essed, Filomena. (1991). *Understanding everyday racism: An interdisciplinary theory*. Sage.
- Fanon, Frantz. (1961). *Los condenados de la tierra*. Fondo de Cultura Económica.
- Federació Argentina de Treball Social [FITS]. (2022). Propuestas para protocolos antidiscriminación en educación superior. (Documento institucional).
- Fraser, Nancy. (2008). *Escalas de justicia: Reflexiones sobre la dimensión espacial de la justicia*. Herder.
- Freire, Paulo. (1970). *Pedagogía del oprimido*. Siglo XXI.
- García Fraile, Juan Antonio, i Rojas Aguilera, Margarita. (2018). El portafolio de evidencias del alumno: una estrategia didáctica de enseñanza-aprendizaje favorecedora de la evaluación clínica. *Voces de la Educación*, 3(6), 177-190. <https://www.revista.vocesdelaeducacion.com.mx/index.php/voces/article/view/129>

- Gigliotti, Anabella. (2021). *Racismo y construcción de alteridad en Argentina: Un análisis desde las ciencias sociales*. Prometeo.
- Grimson, Alejandro. (2006). Nuevas xenofobias, nuevas políticas étnicas en la Argentina. Dins Alejandro Grimson i Elizabeth Jelin (Comps.), *Migraciones regionales hacia la Argentina: Diferencia, desigualdad y derechos* (p. 217-242). Prometeo.
- Healy, Karen. (2014). *Social work theories in context: Creating frameworks for practice*. Palgrave Macmillan.
- INADI. (2013). *Mapa nacional de la discriminación: Segunda edición*. Institut Nacional contra la Discriminació, la Xenofòbia i el Racisme.
- INDEC. (2022). *Informe sobre distribución geográfica y acceso a educación superior de comunidades indígenas y afrodescendientes*. Institut Nacional d'Estadística i Censos.
- Federació Internacional de Treballadors Socials [FITS]. (2014). *Definición global del trabajo social*. Recuperat 29 març 2025, de <https://www.ifsw.org/what-is-social-work/global-definition-of-social-work/>
- Llei d'Educació Nacional (Núm. 26.206). Govern d'Argentina. Recuperat 28 març 2025, de <https://www.argentina.gob.ar/sites/default/files/ley-de-educ-nac-58ac89392ea4c.pdf>
- Llei de Migracions (Núm. 25.871). Decret 616/2010. Govern d'Argentina. Recuperat 28 març 2025, de https://www.migraciones.gov.ar/pdf_varios/campana_grafica/pdf/Libro_Ley_25.871.pdf
- Leyva Cordero, Oswaldo; Hernández Paz, Abraham; Ganga, Francisco, i Fernández, José. (2018). *La Formación por Competencias en la Educación Superior: Alcances y Limitaciones desde Referentes de México, España y Chile*. Tirant Humanidades.
- Marginson, Simón. (2022). Racismo burocrático y violencia epistémica en la educación superior. *Revista de Estudios Educativos*, 44(3), 45-67.
- Mato, Daniel. (2015). *Educación superior, colonialidad y estudios culturales*. CLACSO.
- Mato, Daniel. (2020). Desigualdades e inclusión en la educación superior argentina: Un análisis crítico. *Revista Iberoamericana de Educación Superior*, 11(31), 3.
- Mendoza, A. (2023). *Movilidad y migraciones en Suramérica: Tendencias y desafíos*, Editorial Universitaria.
- Menéndez, Eduardo. (2002). Racismo y salud: una perspectiva antropológica. *Cuadernos Médicos Sociales*, 82, 35-48.
- Montes-Berges, Begoña. (2010). *Prejuicio y discriminación: Perspectivas teóricas y metodológicas*. Universidad de Jaén.

- Muller, Federico; Sánchez, Pablo, i Rodríguez, Mariana. (2017). Adaptación transcultural de la Escala de Prejuicio Sutil y Manifiesto en población estudiantil argentina. *Psicología y Educación*, 25(2), 89-104.
- Nejamkis, Lucila; Conti, Luisa, i Aksakal, Mustafa (Eds.). (2021), (Re) *pensando el vínculo entre migración y crisis: perspectivas desde América Latina y Europa*. CLACSO.
- Payne, Malcolm. (2014). *Teoría moderna del trabajo social*. Oxford.
- Pettigrew, Thomas F., i Meertens, Roel W. (1995). Subtle and blatant prejudice in western Europe. *European Journal of Social Psychology*, 25(1), 57-75. <https://doi.org/10.1002/ejsp.2420250106>
- Pita, Federico. (2010). Formas cotidianas de racismo institucional en Argentina. *Revista del Museo de Antropología*, 3(1), 169-180.
- Pita, Federico. (2021). Inmigración y Constitución Argentina: Una mirada histórica desde el racismo estructural. *Revista de Derecho y Ciencias Sociales*, 19(1), 112-130.
- Quijano, Anibal. (2000). Colonialidad del poder, eurocentrismo y América Latina. Dins Edgardo Landier (Comp.), *La colonialidad del saber: Eurocentrismo y ciencias sociales* (p. 201-246). CLACSO.
- Quintero, Lucía. (2019). Pedagogía decolonial en Trabajo Social: Hacia una transformación curricular. *Revista Latinoamericana de Educación Crítica*, 8(1), 34-52.
- Saforcada, Fernando. (2009). *Estudiantes universitarios y desigualdad social: Un estudio en la Universidad de Buenos Aires*. Miño y Dávila.
- Saforcada, Fernando, i Álvarez, María. (2018). Políticas neoliberales y acceso a la educación superior en Argentina. *Revista Iberoamericana de Educación*, 76(1), 145-162.
- Santos, Boaventura de Sousa. (2009). *Una epistemología del sur: La reinención del conocimiento y la emancipación social*. Siglo XXI.
- Santos, Boaventura de Sousa. (2010). *Descolonizar el saber, reinventar el poder*. Trilce.
- Segato, Rita. (2010). *Las estructuras elementales de la violencia: Ensayos sobre género entre la antropología, el psicoanálisis y los derechos humanos*. Prometeo.
- Swampa, Maristella. (2019). *Las fronteras del neoextractivismo en América Latina: Conflictos socioambientales, giro ecoterritorial y nuevas dependencias*. CALAS.

- Tijoux, María Emilia. (2016). Racismo sutil en instituciones públicas chilenas: Un estudio desde el Trabajo Social. *Revista de Trabajo Social*, 88(2), 77-94.
- Tijoux, María Emilia, i Acuña, Paula. (2020). Racismo en universidades latinoamericanas: Expresiones sutiles y resistencia estudiantil. *Revista de Estudios Sociales*, 73, 45-60.
- Universidad Nacional de Mar del Plata [UNMdP]. (2021). *Informe de matrícula estudiantil 2021*. UNMdP.
- Universidad Nacional de Mar del Plata [UNMdP]. (2023). *Informe demográfico de estudiantes migrantes 2023*. Secretaría de Estadísticas Universitarias.
- Vala, Jorge. (2009). Racismo, hoy: Perspectivas teóricas y formas de manifestación. Imprenta Nacional-Casa da Moeda.
- Van Dijk, Teun A. (2008). *Discurso y poder: Contribuciones a los estudios críticos del discurso*. Gedisa.
- Walsh, Catalina. (2018). *Interculturalidad crítica y (de)colonialidad: Ensayos desde Abya Yala*. Ediciones Abya Yala.

Anàlisi d'ofertes laborals d'entitats privades per a treballadors i treballadores socials a Espanya

Analysis of job offers from private entities for social workers in Spain

Antonio Matías-Solanilla¹

ORCID: 0000-0001-6202-6044

María José Gómez-Poyato²

ORCID: 0000-0001-6592-574X

Antonio Eito-Mateo³

ORCID: 0000-0003-0997-5931

Diana Valero-Errazu⁴

ORCID: 0000-0002-3252-076X

Recepció: 05/11/24. Revisió: 20/02/25. Acceptació: 14/03/25

Per citar: Matías-Solanilla, Antonio; Gómez-Poyato, María José; Eito-Mateo, Antonio, i Valero-Errazu, Diana. (2025). Anàlisi d'ofertes laborals d'entitats privades per a treballadors i treballadores socials a Espanya. *Revista de Treball Social*, 228, 67-87. <https://doi.org/10.32061/RTS2025.228.03>

Resum

La il·lusió de qualsevol persona és poder treballar en el camp en el qual s'ha format. Encara que a la professió del treball social hi hagi un fort vincle vocacional, la realitat no és diferent. A l'hora d'enfrontar-se al món laboral, els treballadors i les treballadores socials a Espanya sempre

1 Graduat en Treball Social i doctor en Sociologia de les Politiques Públiques i Socials per la Universidad de Zaragoza. Professor associat al Grau en Treball Social de la Universidad de Zaragoza. Treballador social en un centre comarcal de serveis socials. amatias@unizar.es

2 Graduada en Treball Social per la Universidad de Zaragoza. Doctora en Sociologia per la Universidad de Zaragoza. Professora de l'Àrea de Treball Social i Serveis Socials, amb docència en grau i màster. Les seves línies de recerca són l'exclusió social, migracions, innovació social, processos de digitalització i emergències socials. mjgomez@unizar.es

3 Treballador social i doctor per la Universidad de Zaragoza. Professor contractat doctor amb docència en grau i màster. Línies de recerca en Treball Social i Serveis Socials, Canvis Socials, Desenvolupament Rural, Desigualtat Social i Política d'Immigració. antoni@unizar.es

4 Treballadora social i doctora en Sociologia. Professora titular a la Universidad de Zaragoza especialitzada en Treball Social i Politiques Públiques per a la Superació de Desigualtats amb docència en grau i màster. Línies de recerca en inclusió educativa, joventut, comunitats vulnerables i digitalització. dvalero@unizar.es

han tingut la disjuntiva de preparar oposicions per a les administracions públiques o bé buscar ocupació en organitzacions del tercer sector o en empreses o, en temps més recents, l'exercici lliure. Aquest article analitza les ofertes recopilades i ofertes a les col·legiades i els col·legiats pel servei d'ocupació del Col·legi Professional d'Aragó durant el primer trimestre del 2024, focalitzant l'anàlisi en empreses i entitats socials i del tercer sector (N = 112). Els resultats de la recerca mostren el perfil professional que se sol·licita, la qual cosa dona peu a reflexionar sobre la formació reglada en Treball Social, la importància de la digitalització, així com els processos d'externalització de serveis des de les administracions públiques i la possible precarització de les treballadores i els treballadors socials.

Paraules clau: Treball social, ofertes d'ocupació, tercer sector, empreses, digitalització, formació.

Abstract

The aspiration of anyone is to work in the field in which they have been trained. Although there is a strong vocational dimension to the profession of social work, the reality is no different. When entering the labour market, social workers in Spain have long faced the dilemma of either preparing for competitive examinations to join public administrations or seeking employment in third sector organisations, private companies or—more recently—pursuing independent practice. This article analyses the job offers collected and disseminated to members by the employment service of the Professional Association of Aragon during the first quarter of 2024, focusing specifically on offers from private companies and organisations in the third and social sectors (N = 112). The research findings reveal the professional profile being sought, offering a basis for reflection on formal training in Social Work, the growing importance of digitalisation, as well as the outsourcing of services by public administrations and the potential increase in job insecurity within the social work profession.

Keywords: Social Work, job offers, third sector, companies, digitalisation, training.

1. Introducció

Amb aquest article es pretén donar visibilitat a la situació laboral de les persones que actualment es dediquen professionalment al treball social, presentant els desafiaments i oportunitats als quals fan front a la seva carrera professional, la qual cosa permetrà una comprensió de les dinàmiques del mercat laboral per millorar l'ocupació. S'ha dut a terme a través de l'anàlisi detallada de les ofertes laborals consultades el primer trimestre de l'any 2024, identificant les tendències actuals en la demanda d'ocupació.

L'objectiu principal de l'article és proporcionar una petita radiografia que analitza les ofertes laborals per a les persones que es dediquen professionalment al treball social amb la finalitat d'identificar el perfil professional sol·licitat, les condicions laborals ofertes i els reptes als quals fan front aquests professionals en la seva inserció laboral. Aquest estudi pretén proporcionar una anàlisi actual del mercat oferint informació útil per a les persones que acaben de titular-se i els i les professionals en actiu sobre les oportunitats i limitacions del sector. S'ha pretès identificar quina mena d'entitats busquen treballadors i treballadores socials (empreses mercantils, tercer sector, etc.), descriure les competències i formació addicional requerides pels ocupadors, comparar les condicions laborals (salaris, durada dels contractes, tipus de jornada) entre els diferents sectors i examinar l'externalització dels serveis en què s'espera trobar una evidència d'aquest creixent procés per part de les administracions públiques, que ha incrementat la demanda de treballadors i treballadores socials en el tercer sector i en entitats mercantils.

El text es compon de set apartats. Al primer hi ha una introducció de l'article. Al segon apartat es descriu la història i evolució de la professió de treball social a Espanya, explicant com ha transitat des del seu origen vinculat a iniciatives privades fins a la seva consolidació en el sector públic. També s'aborda el marc normatiu i la rellevància dels col·legis professionals en la promoció i gestió d'ocupació per als treballadors i les treballadores socials. Al tercer apartat es fa una breu explicació de la situació actual de l'exercici del treball social. Aquest apartat exposa les perspectives i realitats laborals al sector privat, amb especial èmfasi en les ofertes laborals del tercer sector i empreses mercantils. S'analitza com les polítiques socials han influït en la demanda de tals professionals, destacant l'estabilitat laboral i les condicions salarials de les persones que es dediquen professionalment al treball social en l'àmbit privat. Al quart apartat s'explica l'enfocament metodològic utilitzat per a l'anàlisi de les ofertes laborals. Es detalla el procediment de recollida de dades a partir del butlletí setmanal del Col·legi Professional de Treball Social d'Aragó, així com les tècniques d'anàlisi documental utilitzades. A continuació, es presenten els resultats obtinguts a partir de l'anàlisi de les 112 ofertes de treball analitzades. Es descriuen els perfils professionals sol·licitats, les condicions laborals ofertes (salari, durada del contracte, experiència prèvia

requerida, entre d'altres) i els sectors més demanats per a les persones que es dediquen professionalment al treball social. Seguidament, es fa una reflexió sobre els aspectes més rellevants detectats en l'estudi, com la predominança d'ofertes en el sector de la protecció internacional i la inexistència d'ofertes de treball social comunitari... A més, es discuteixen les implicacions de la falta d'exigència d'estudis de postgrau en les ofertes laborals i l'impacte de l'externalització de serveis socials. I, finalment, s'ofereix una visió general de les conclusions obtingudes, ressaltant l'alta demanda dels treballadors i les treballadores socials en el sector privat malgrat les condicions econòmiques desfavorables. També se suggereixen possibles àrees de millora en l'àmbit laboral i professional d'aquests treballadors qualificats.

En aquest article no només es pretén aportar una visió crítica de les condicions laborals actuals de les persones que es dediquen professionalment al treball social, sinó que també estableix les bases per a futures recerques i reflexions sobre l'evolució d'aquesta professió a Espanya. Així mateix, els resultats de l'estudi podrien servir com a base per a la implementació de polítiques que promoguin condicions laborals més bones per a tals professionals, en particular pel que fa a l'estabilitat i els salaris.

2. Història i evolució de la professió de treball social

La definició actual de treball social, consensuada a Melbourne el 2014, la qualifica com a disciplina científica i professió que promou el canvi i el desenvolupament social, la cohesió social i l'enfortiment i l'alliberament de les persones basada en la pràctica i una disciplina acadèmica que queda fonamentada per les teories pròpies del treball social, les ciències socials i les humanitats, entre d'altres (Lima, 2016). La intervenció social des del treball social es desenvolupa pal·liant la desigualtat i la defensa dels drets humans (Aguilar, 2013), evitant situacions de fragilitat (Jaraíz i Zugasti, 2021) i buscant l'autonomia dels usuaris (Fantova, 2017).

La primera escola de formació d'assistents socials a Espanya apareix el 1932, fundada per Raül Roviralt i Antonia Ferreras a Barcelona. No obstant això, la Guerra Civil Espanyola (1936-1939) paralitza i anul·la aquests estudis i cal esperar a la finalització d'aquesta contesa perquè tornin a aparèixer les escoles de treball social, en qualsevol de les seves denominacions, i és regulada i reconeguda com a professió el 1957. Per tant, es podria afirmar que la figura professional de la treballadora social apareix en aquesta època encara amb la denominació d'"assistent social", que perviurà i conviurà fins pràcticament el final del segle xx. En els primers moments, les escoles estaven creades a l'empara de l'Església Catòlica i algunes de les seves organitzacions. A la fi dels seixanta hi hauria a Espanya 42 escoles, agrupades en la Federació Espanyola d'Escoles de l'Església de Servei Social (FEEISS) (Molina, 1994). L'any 1964 s'aprova el Decret 1403/1964, de 30 d'abril de 1964, sobre reglamentació de les escoles

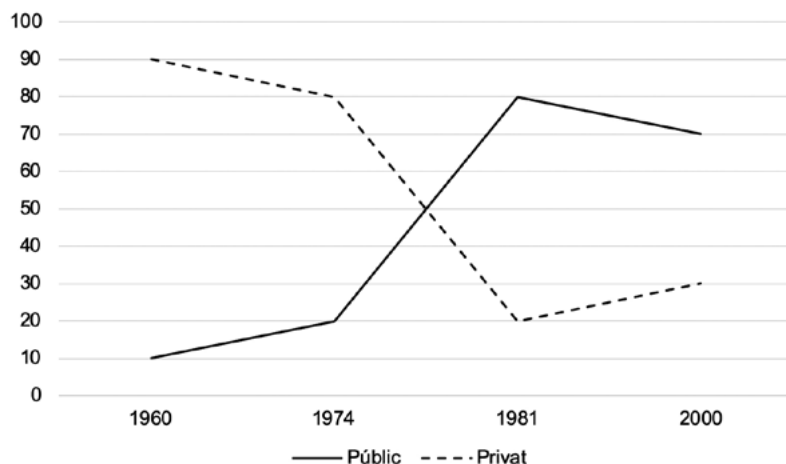
per a la formació d'assistents socials. Els estudis, i de pas la nomenclatura oficial de la professió, passen a denominar-se Treball Social i treballadors/es socials respectivament. A partir del 1981, amb la promulgació del Reial decret 1850/1981, es crea l'antiga diplomatura universitària, que es va transformar en grau universitari a partir de l'any 2008. Després del procés del denominat Pla Bolonya, que va començar el 2003, es va establir una formació homogènia a totes les universitats que imparteixen aquests estudis de grau universitari (Vázquez, 2005).

Una primera consolidació del treball social com a professió al nostre país la podem situar en la dècada dels seixanta i setanta, quan entitats com Càritas comencen a fer una determinada labor social que es pot assemblar a experiències pioneres de serveis socials comunitaris i es comença a formular la necessitat d'aprofundir en un desenvolupament comunitari (Couceiro, 1963). Si s'estableix una divisió entre la naturalesa dels ocupadors i els treballadors i treballadores socials entre públics o dependents d'una administració i privats o dependents d'empreses mercantils o del tercer sector, els primers estudis quantitatius de la professió (Vázquez, 1971; Estruch i Güell, 1976) reflecteixen una predominança d'ocupadors privats, amb una petita participació d'ocupació pública. En l'estudi de Vázquez (1971) s'indicava, a tall d'exemple, que Càritas acollia al 25% de les treballadores socials en exercici al país.

Amb la recuperació de la democràcia al nostre país s'aposta des de l'Administració local per la creació d'uns nous serveis de proximitat que a poc a poc es van desenvolupant en diferents ajuntaments a partir de les eleccions locals del 1979 (Aguilar, 2009). Són el germen del que avui podem conèixer com a Serveis Socials d'Atenció Primària, Generals, Comunitaris, de Base, etc., i a poc a poc, sense que hi hagi una legislació estatal que ho ratifiqui, les treballadores socials comencen a aparèixer com el professional de referència de la ciutadania en aquesta mena de serveis (Matias, 2023). D'altra banda, l'adquisició de competències en matèria social per part de comunitats autònomes i diputacions provincials fa que la figura del treballador social en el sistema sanitari, educatiu o de gestió dels serveis socials es multipliqui al llarg de les últimes dècades. Es pot observar com el protagonisme del treball social institucionalitzat o públic, dependent de les administracions públiques, es fa predominant en el col·lectiu professional, i és majoritari enfront del treball social que es desenvolupa des de l'anomenat tercer sector o des d'empreses mercantils que presten serveis assistencials amb un objectiu de lucre (segon sector). L'estudi de Pardavila i Esnal (1985) ja assenyalava que dos terços dels treballadors i treballadores socials en actiu ho feien tenint l'Administració, en qualsevol de les seves variants, com a ocupadora. L'estudi de Torices (2012) indicava que un 55% de les persones que es dediquen professionalment al treball social en actiu estaven ocupades per l'Administració. El IV informe sobre els serveis socials a Espanya i la professió del treball social (Vicente et. al., 2022) parla d'un 61% d'empleats públics, i no obstant això també s'indica que s'està donant una reducció gradual del sector públic i que hi ha una tendència a l'externalització dels serveis, amb un augment del segon i tercer sector.

Semblaria que s'ha produït un viatge d'anada i tornada. Primer una aparició professional en el sector privat, seguida d'una consolidació i expansió en el sector públic amb l'arribada de la democràcia, per produir-se un gradual descens del treball en el sector públic a causa de la deslocalització i subcontractació de serveis en els últims anys.

Gràfic 1. Evolució de l'ocupació de les treballadores i els treballadors socials

Font: Elaboració pròpia a partir de Vázquez, 1971; Estruch i Güell, 1976; Pardavila i Esnal (1985), i Vicente et al., 2022.

Sempre hi ha hagut un treball social que es desenvolupava des d'ocupadors privats, especialment d'organitzacions no governamentals (a partir d'ara, ONG) nacionals o supranacionals, i es pot afirmar que des de principis de l'actual segle s'han produït canvis de les polítiques socials dels estats de benestar ampliant-se el pes de la iniciativa civil en la creació de polítiques públiques, gestió de serveis, etc. (Aguar, 2006). Així mateix, ens trobem que organitzacions assistencials mercantils o socials han introduït en les seves plantilles la figura del treballador o treballadora social per millorar els serveis oferts o cobrir noves necessitats dels usuaris (Burgos, 2017; Urabayan, 2017).

Hi ha un treball social públic, institucionalitzat, dependent de les administracions públiques i per accedir-hi cal passar per un seguit de processos selectius (oposició, concurs, o concurs-oposició) en els quals s'han de respectar els principis d'igualtat, mèrit, capacitat, transparència i seguretat jurídica. Ens trobem també que, atès que el treball social no és una professió regulada, per accedir a un lloc de treballador o treballadora social en l'Administració pública no s'exigirà res més que el títol de diplomatura o grau en Treball Social i en algun cas el permís de conduir.

En el segon i tercer sector, el perfil dels treballadors i les treballadores socials pot quedar no tan ben definit. Tret que aquestes entitats optin a concursos de l'Administració per gestionar serveis i en els plecs de les convocatòries s'exigeixi aquesta figura professional, no s'exigeix, en general, que a les plantilles d'aquestes entitats hi hagi treballadors i treballadores socials i la seva inclusió en aquestes bé es pot deure al benefici que poden tenir els usuaris, la formació que han rebut aquests tècnics i la garantia del treball que fan. L'accés al treball en aquesta mena d'entitats és més difús i entren en valor un altre seguit de condicionants no recollits en la tradicional oposició o concurs-oposició. Un treball social que no es troba prou desenvolupat, que es pot veure amenaçat pel voluntariat i l'intrusisme professional (Checa et al., 2021) i que té un buit en la recerca (Centenero, 2022), però que persegueix els mateixos objectius que els que marca la definició de Melbourne i que ocupa un nombre de professionals que any rere any s'incrementa atès l'actual desenvolupament de serveis a Espanya. Tampoc podem oblidar que després de la recent crisi de la COVID-19 s'obliga a replantejar serveis, requisits professionals, etc., per donar una atenció adequada a les noves necessitats (López et al., 2024).

2.1. Els col·legis professionals

La Llei 2/1974, de 13 de febrer, sobre Col·legis Professionals, a l'article 1 defineix els col·legis professionals com a corporacions de dret públic, emparades per la llei i reconegudes per l'Estat, amb personalitat jurídica pròpia i plena capacitat per al compliment dels seus fins. Fins entre els quals es troben l'ordenació de l'exercici de les professions i la defensa dels interessos professionals dels col·legiats i les col·legiades, entre d'altres. Entre les seves funcions (art. 5) hem de destacar l'ordenació en l'àmbit de la seva competència, l'activitat professional dels col·legiats o l'organització d'activitats i serveis d'interès per als col·legiats, de caràcter professional, formatiu, etc. Amb aquests dos articles esmentats queda acreditada la potestat del Col·legi Professional de Treball Social d'Aragó en la cerca i publicitat d'ofertes de treball als seus col·legiats, com un servei més dins de la cartera dels que ofereix.

El Col·legi Professional de Treball Social d'Aragó té els seus orígens en l'Associació d'Assistents Socials de Saragossa fundada el 1967. El 1982 es crea el Col·legi Oficial de Diplomats en Treball Social i Assistents Socials d'Aragó. El 2018 passa a denominar-se Col·legi Professional de Treball Social d'Aragó, tal com ho coneixem avui dia. El Col·legi Professional comprèn les tres províncies aragoneses.

Entre els serveis que ofereix a les persones col·legides, setmanalment, s'envia un butlletí electrònic amb informacions rellevants. Un dels apartats d'aquest butlletí són les ofertes d'ocupació. Cada setmana es fa una revisió de diferents pàgines web, i s'inclou aquesta informació en l'apartat d'"Ocupació", on s'anuncien les ofertes seleccionades.

3. Perspectives i realitats del treball social en entitats privades a Espanya

Estudis recents duts a terme per l'Observatori de la Professió de Treball Social (Observatori de la Formació Professional a Espanya, 2020) indiquen que al llarg del temps hi ha hagut una demanda estable de treballadors i treballadores socials en les diferents províncies espanyoles, encara que aquesta ha pogut variar segons la regió i l'època. Especialment la demanda laboral s'ha vist ampliada en el tercer sector i en situacions d'emergència social, com es destaca a l'informe: la taxa d'ocupació en el sector va ser relativament alta durant la pandèmia de la COVID-19 esdevinguda el 2020; llavors es va posar de manifest i en valor la figura de les persones que es dediquen professionalment al treball social per abordar situacions d'emergència social, evidenciant la resiliència i adaptabilitat del sector (Consell General del Treball Social, 2021). Els treballadors i treballadores socials s'enfronten a reptes més grans en termes d'estabilitat laboral i condicions salarials en comparació amb altres sectors més consolidats. Molts dels contractes oferts en l'àmbit social tendeixen a ser temporals o de curta durada, amb només un 52% dels contractes que són indefinits i, en moltes ocasions, a temps parcial o amb projectes amb data de finalització (Ministeri de Treball i Economia Social, 2024).

Un altre element rellevant són les competències i formació dels i les professionals en els serveis socials de proximitat (Gómez, 2010). L'adaptació a l'Espai Europeu d'Educació Superior ha permès una estandardització més gran i una qualitat més alta en la formació dels i les professionals (Pastor, 2014). Aquestes han de tenir una àmplia gamma de competències i de formació, incloent-hi habilitats interpersonals, capacitat per a la mediació, resolució de conflictes, coneixement de la legislació social, destreses en planificació i gestió de projectes. A més, la formació contínua és crucial per mantenir l'eficàcia en la intervenció social (Gómez, 2010). El grau universitari en Treball Social proporciona aquesta formació requerida en les diferents àrees, encara que es continua emfatitzant la necessitat de pràctiques professionals supervisades com a component essencial de l'aprenentatge al llarg dels quatre anys de formació (Pastor, 2014). Hi ha, a més, programes de formació contínua i postgraus, com els màsters en Intervenció Social, Mediació Familiar, Treball Comunitari, etc., que complementen la formació inicial i permeten d'aquesta manera als i les professionals poder especialitzar-se en àrees específiques. Al seu torn, arran de la crisi provocada per la COVID-19, es va posar de manifest la necessitat de formació en competències digitals, que actualment s'estan tornant essencials atès l'augment de la gestió i intervenció a través de plataformes tecnològiques (Marín, 2020).

Per acabar, és necessari parlar dels reptes i les oportunitats als quals s'enfronta el sector dels serveis socials de proximitat i que afecten tant les sortides professionals com la qualitat del servei ofert en si mateix. El finançament insuficient, la temporalitat, l'exigent formació, la precari-

etat laboral, l'alta càrrega de treball, la burocratització, l'estrès i esgotament del professional (*burnout*), la difícil conciliació laboral i familiar en un sector feminitzat, són alguns dels problemes recurrents d'una llarga llista que limiten la capacitat dels treballadors i les treballadores socials per realitzar-se en la seva professió. També, es podria afegir, el desafiament de les persones amb aquesta professió de sentir-se reconegudes i valorades per part d'altres professionals, de l'Estat i dels ciutadans. Tot l'exposat anteriorment contribueix a una falta de visibilitat i reconeixement en comparació amb altres professions. Això pot influir en la motivació i la retenció de bons i bones professionals en el sector social (Cosano, 2006), problemes que ens podem trobar menys comuns en sectors com la indústria o la tecnologia, on les condicions laborals i el reconeixement solen ser més favorables (Ministeri de Treball i Economia Social, 2024).

Amb tot, també hem de destacar les oportunitats. Cal dir que després de la pandèmia de la COVID-19 va haver-hi un impacte profund en els serveis socials de proximitat i en el rol dels i les professionals del treball social. La crisi sanitària va exacerbar els problemes socials preexistents i va generar noves demandes, posant a prova la capacitat de resposta del sistema de serveis socials. L'impacte de la tecnologia amb l'automatització en el treball social en aquest període va ser evident. La seva entrada com a suport a la situació sanitària i social creada va servir per veure que les tecnologies a curt termini no substituiran els treballadors i les treballadores socials, atès que les seves funcions requereixen un alt grau d'empatia, interacció personal i judici humà, tasques que són difícils d'automatitzar. No obstant això, les tecnologies poden servir de complement per millorar l'eficàcia administrativa i permetre un enfocament més centrat en l'individu (Gómez-Poyato et al., 2021). L'experiència adquirida en aquest període va ressaltar la importància de comptar amb un sistema de serveis socials resiliència i ben finançat, que compti amb polítiques de benestar social flexibles i capaços d'adaptar-se a situacions de crisi (Rios, 2022). Això s'ha demostrat amb un suport institucional més gran i amb la implementació de polítiques més inclusives (Consell General del Treball Social, 2021), com s'ha vist amb els diferents programes d'innovació social o projectes europeus que ofereixen oportunitats per al finançament i el desenvolupament professional, promovent pràctiques innovadores i col·laboratives (EESC, 2019).

El futur de les sortides professionals del treball social en els serveis socials de proximitat a Espanya ha de tenir en compte, d'una banda, l'envelliment de la població, que continuarà sent un factor significatiu que impulsarà la demanda dels serveis socials de proximitat amb la necessitat de crear programes d'atenció integral per a persones grans, que incloguin tant el suport domiciliari com la intervenció comunitària. D'altra banda, la diversitat cultural creixent en moltes comunitats exigirà enfocaments d'intervenció culturalment competents i, finalment, la digitalització dels serveis i la incorporació de tecnologies seran tendència clau en el futur de la professió, la qual cosa requerirà una formació contínua i l'adquisició

de noves competències per part dels i les professionals del treball social (Herrera-Hernández i Gutiérrez-Barroso, 2023; Eito-Mateo et al., 2023).

Les sortides professionals del treball social en els serveis socials de proximitat a Espanya estan modelades per una combinació de diferents factors econòmics i socials. El sector continua sent un pilar fonamental del benestar social i ofereix nombroses oportunitats als i les professionals compromesos i compromeses en la millora de la qualitat de vida dels ciutadans. L'enfortiment del treball social i la col·laboració institucional s'albiren com a estratègies futures essencials per abordar de manera més efectiva les complexes problemàtiques socials (López et al., 2024). La capacitat dels treballadors i les treballadores socials per actuar com a facilitadors serà una competència cada vegada més valorada, ja que l'enfortiment dels serveis socials de proximitat és fonamental per garantir un sistema de protecció social que respongui de manera efectiva a les necessitats de la població i promogui una societat més equitativa i inclusiva.

4. Metodologia de la investigació

El butlletí electrònic setmanal que emet el Col·legi Professional de Treball Social d'Aragó conté un apartat dedicat a "Ocupació i Autoocupació", on es recopilen tant convocatòries d'ocupació pública d'àmbit territorial autònom, com ofertes de treball d'empreses mercantils i del tercer sector de la comunitat autònoma d'Aragó i de la resta del territori nacional. Aquest és un servei més que el Col·legi presta als seus integrants.

La metodologia utilitzada en aquest estudi combina tècniques de revisió documental i entrevistes semiestructurades (Corbetta, 2003) amb l'objectiu d'oferir una anàlisi rigorosa de les ofertes laborals recopilades en el butlletí setmanal del Col·legi Professional de Treball Social d'Aragó durant el primer trimestre del 2024.

La principal tècnica emprada va ser l'anàlisi de contingut (Andreu, 2002), la qual cosa va permetre una interpretació sistemàtica de les dades obtingudes a partir de les ofertes laborals publicades als butlletins del Col·legi Professional, especialment les ofertes d'ús del primer trimestre del 2024, bolcant-les a una taula de dades per facilitar-ne l'anàlisi posterior.

El procediment va consistir en la revisió exhaustiva d'11 butlletins emesos pel Col·legi Professional de Treball Social d'Aragó en l'esmentat primer trimestre del 2024. De cada butlletí, es van extreure les ofertes de treball específicament dirigides a professionals del treball social, les quals es van bolcar en una taula de dades estructurada per analitzar-les posteriorment. A més de l'anàlisi documental, es van fer entrevistes amb responsables del Col·legi Professional de Treball Social d'Aragó, amb la finalitat de comprendre els criteris de selecció i publicació de les ofertes laborals. Aquestes entrevistes van aportar informació complementària sobre el procés de gestió de les ofertes i la identificació de les tendències actuals del mercat laboral per als i les professionals del treball social.

Aquesta gestió està basada en la cerca setmanal i de manera manual d'ofertes d'ocupació als portals d'INAEM (Institut Aragonès d'Ocupació), Infojobs, Hacesfalta.org i inforesidencias i directament a les pàgines web de les entitats d'acció social més importants a escala nacional que anuncien les seves pròpies ofertes de treball. Les ofertes de treball han de ser específicament per a treballadors i treballadores socials tret que es desenvolupin a la comunitat autònoma d'Aragó, on també es tenen en compte ofertes no exclusives d'aquesta professió. En les ofertes de treball a escala nacional només es tenen en compte les que s'anuncien a jornada completa.

Per sistematitzar la informació de la taula de dades, es van definir 15 variables clau, tal com es recull a la taula 1. Aquesta estructura va permetre una comparativa detallada de les ofertes en relació amb les condicions laborals i les competències sol·licitades.

La recerca es va dur a terme seguint rigorosos principis ètics. Es va garantir la confidencialitat de les fonts i la protecció de les dades analitzades. Les ofertes de treball es van recollir únicament de fonts públiques, i es van respectar els drets de les entitats oferents. Així mateix, a les entrevistes es va assegurar l'anonimat de les persones participants i el seu consentiment informat. Es va evitar qualsevol mena de manipulació de les dades per assegurar la fiabilitat i l'objectivitat dels resultats obtinguts.

5. Resultats

Els resultats descriptius més rellevants dels ítems estudiats es poden resumir en els punts següents.

En total s'han consultat 11 butlletins i s'han examinat un total de 112 ofertes de treball. Els ítems a estudiar queden recollits a la taula següent:

Taula 1. Ítems a estudiar

Ítem 1	Figura professional oferta	Ítem 9	Experiència professional prèvia
Ítem 2	Canal de difusió	Ítem 10	Idiomes requerits
Ítem 3	Àrea de treball	Ítem 11	Coneixements informàtics requerits
Ítem 4	Empresa o entitat ofertora	Ítem 12	Altres requisits
Ítem 5	Província on desenvolupar funcions	Ítem 13	Altres aspectes valorables
Ítem 6	Duració del contracte	Ítem 14	Carnet de conduir
Ítem 7	Salari	Ítem 15	Tipus de jornada laboral
Ítem 8	Funcions a desenvolupar		

Font: Elaboració pròpia.

De la informació recollida, s'han rebutjat les frases comunes com ara "s'ofereix bon ambient de treball" o es demana com a requisit "predis-

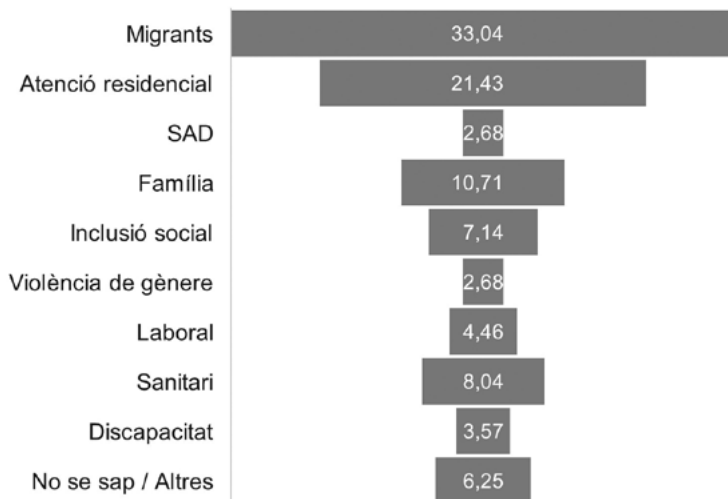
posició a treballar en equip" perquè són actituds o coneixements suats i aptes per a gairebé qualsevol oferta de treball. Així mateix, s'ha rebutjat la informació sobre els beneficis no econòmics que ofereixen les ofertes i que comunament es coneixen com a "salari emocional" perquè es considera que no està regulat en l'ordenament laboral espanyol.

Pel que fa a la figura professional oferta, evidentment la majoria (88%) fan referència a treballador o treballadora social. No obstant això, ens trobem amb un 12% d'ofertes que fan referència a altres categories professionals en les quals els treballadors i les treballadores socials poden concórrer. En aquests casos, la predominança és d'"orientador laboral" i "tècnic de projectes".

El canal de difusió. El 67% de les ofertes han estat difoses a través de canals generalistes (Institut Aragonès d'Ocupació, Infojobs, Hacesfalta). Pel que fa a la resta (33%), ha estat la pròpia entitat contractant la que ha ofert, a través dels seus canals, la proposta. D'aquestes últimes, més de la meitat de les ofertes corresponien a la Creu Roja.

Quant a l'àrea d'activitat, recollida al gràfic 1, es pot observar com el 33% dels anuncis estaven en relació amb el treball amb migrants. Aquí hem agrupat ofertes que feien referència exclusiva a protecció internacional com altres que parlaven d'integració de població migrant o un altre tipus de denominacions similars. Una mica més del 21% fa referència a un treball social residencial i ja, a una considerable distància, ens podem trobar amb ofertes de treball que impliquen treball social familiar (punts de trobada, menors infractors, acolliment familiar, etc.) o treball social sanitari, on hem agrupat ofertes per treballar en hospitals i les ofertes per l'associació espanyola contra el càncer.

Gràfic 2. Àrea d'intervenció en %

Font: Elaboració pròpia a partir de les dades obtingudes.

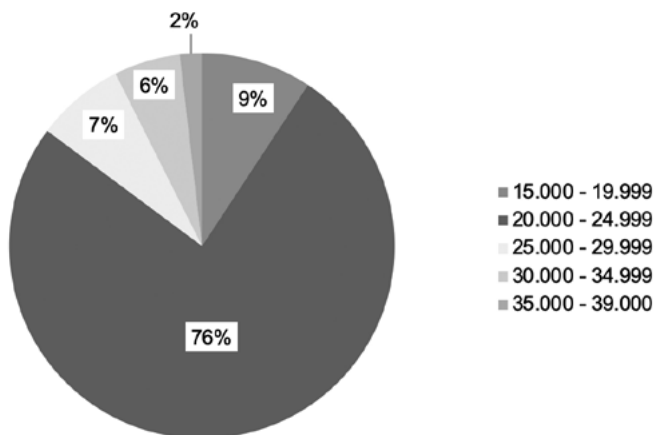
L'entitat oferent està dominada per la Creu Roja (29% de les ofertes estudiades). És significatiu indicar que un 20% correspon a empreses mercantils i que un 14% de les ofertes no indiquen quina és l'empresa o entitat oferent.

La geografia de les ofertes s'ha demostrat no rellevant en trobar-se en pràcticament totes les comunitats autònomes. Evidentment hi ha una predominança de la comunitat autònoma d'Aragó perquè s'han utilitzat els serveis del Col·legi Professional d'aquesta comunitat per recopilar les ofertes.

Quant a la durada del contracte, el 52% de les ofertes indicaven un contracte indefinit. Un 17% era per substitució de treballador i la resta indicava temporal o no se n'indicava la temporalitat.

A l'hora de valorar el salari ofert, cal destacar que 58 de les 112 ofertes estudiades no feien cap mena de referència a aquest aspecte. Les que sí que ho feien podien indicar un salari fix o bé indicar un mínim i un màxim en funció de la vàlua del candidat. En aquests casos s'ha optat per fer la mitjana aritmètica per poder valorar globalment aquestes dades. En total ens trobem amb una forquilla de salari que oscil·la entre els 15.000 € anuals i els 36.500 €. La mitjana aritmètica de totes les dades obtingudes dona un salari mitjà de 23.019 € anuals. Al gràfic 2 hem agrupat els resultats per intervals de 5.000 € per a una visualització més ràpida.

Gràfic 3. Salaris oferts

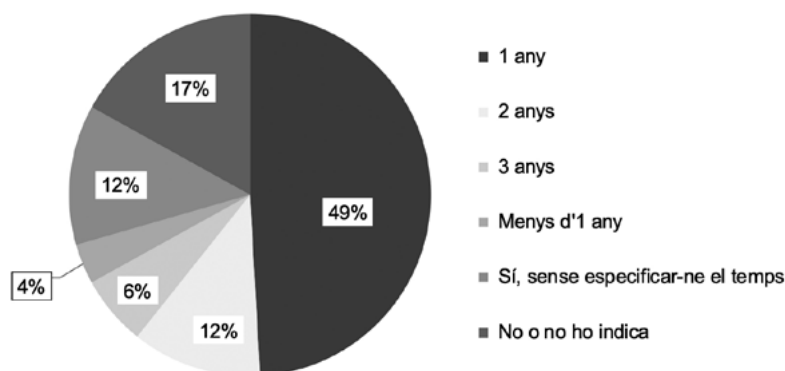
Font: Elaboració pròpia a partir de les dades obtingudes.

Pel que fa a les funcions que s'explicitaven a les ofertes, es pot dir que pràcticament el 100% que en feien referència indicaven en algun moment la intervenció individual amb usuaris a través d'expressions com ara "atenció individualitzada", "valoració", "elaboració d'històries i/o informes socials", "acompanyament i intervenció social", etc. Sí que es fa també referència a gestió de projectes, recursos, etc. Cal també destacar que a

les ofertes en les quals es feia referència a treball en centres residencials a part de l'atenció a l'usuari i la seva família es fa també a la gestió d'equips.

Quant a l'experiència professional exigida, al gràfic 3 plasmem els resultats obtinguts. Es pot avançar que un 83% de les ofertes analitzades exigia una experiència professional prèvia que fos d'almenys un any en la meitat dels anuncis estudiats, i en una mica més del 6% arriben a sol·licitar fins a tres anys d'experiència professional.

Gràfic 4. Experiència professional

Font: Elaboració pròpia a partir de les dades obtingudes.

Un 45% de les ofertes exigeixen o valoren el coneixement d'idiomes. La prioritat són l'anglès i/o francès, però també ens trobem amb demandes d'àrab i ucraïnès. Així mateix, també figuren demandes de coneixement de llengües cooficials de l'Estat espanyol. Pel que fa als coneixements informàtics, el 53% de les ofertes no indica o valora coneixements específics informàtics. Per contra, un 13% de les ofertes demanen o valoren el coneixement de programes específics de gestió en funció de l'àrea de treball a desenvolupar.

El 60% de les ofertes analitzades no manifesten necessitat de cap altra mena de requisits. El 40% restant sol·liciten coneixements específics en l'àrea de treball, com pot ser protecció internacional / estrangeria, violència de gènere, intervenció familiar, etc.

A l'hora de valorar altres qualitats de persones candidates, ens trobem que el 21% de les ofertes valoren favorablement el fet de ser reconegut amb un grau de discapacitat. El 12% de les ofertes valoren favorablement l'experiència en voluntariat, prioritàriament en l'organització convocant de l'oferta. El 15% de les ofertes estudiades indicaven que valoraven formacions específiques de postgrau (màster, estudis propis d'universitat o titulació acreditativa de Direcció de Centres de Serveis Socials).

El 50% de les ofertes requereixen o valoren el permís de conduir en persones candidates. Pel que fa al tipus de jornada, ens trobem que un

48% de les ofertes especifica que la jornada serà partida o directament a torns, i pot ser de dilluns a divendres o de dilluns a diumenge. També ens trobem amb diverses demandes que indiquen la necessitat de portar telèfon de guàrdia les 24 hores. El 39% de les ofertes no feien referència al tipus de jornada.

L'anàlisi de les 112 ofertes laborals dirigides a professionals del treball social revela un perfil predominant orientat cap a la intervenció individual i familiar. Aproximadament el 88% de les ofertes es destina als i les professionals del treball social, mentre que el 12% restant correspon a perfils afins, com ara orientadors laborals i tècnics de projectes. En termes contractuals, el 52% de les ofertes proporciona contractes indefinits, mentre que les ofertes restants inclouen contractes de caràcter temporal o per substitució. El rang salarial ofert fluctua entre els 15.000 i els 36.500 euros anuals, amb una mitjana salarial de 23.019 euros.

6. Discussió

A l'hora d'establir la discussió sobre el treball dut a terme, s'ha decidit aprofundir en quatre aspectes que ens han semblat més rellevants en tota la recerca feta.

Respecte a les condicions laborals, els resultats confirmen la hipòtesi d'una precarietat salarial en el sector privat. El salari mitjà anual de 23.000 € (INE, 2024) és notablement inferior al salari mitjà nacional, la qual cosa planteja un repte significatiu per a l'atracció i retenció de talent en la professió. Malgrat que més de la meitat de les ofertes ofereixen contractes indefinits, l'alta proporció de contractes temporals i la prevalença de jornades parcials suggereixen una inestabilitat estructural en el mercat laboral del treball social. Les ofertes estudiades no eren per a acabats de titular sense experiència. En el 80% de les ofertes s'exigia una mínima experiència laboral prèvia en la matèria. Tenint en compte que l'avanç de dades de l'última Enquesta d'Estructura Salarial (INE, 2024) fa ja referència al fet que el salari mitjà anual a Espanya el 2024 és de 26.948,87 €, això indica que les ofertes de treball estudiades ofereixen un 14,7% menys que el salari mitjà a Espanya l'any 2022. Això és especialment preocupant atès l'alt grau d'implicació emocional i la càrrega de treball (López et al., 2024).

En segon lloc, en el perfil professional sol·licitat, amb un 88% de les ofertes orientades als i les professionals del treball social, un percentatge significatiu està destinat a perfils relacionats o orientadors laborals i tècnics de projectes. Aquesta dada indica que el mercat laboral continua sent flexible pel que fa a la denominació dels llocs de feina i que es valora la capacitat de les persones que es dediquen professionalment al treball social per adaptar-se a rols que inclouen una gamma àmplia. Aquesta realitat suggereix que, encara que el treball social continua sent una disciplina centrada en la intervenció social directa, l'augment de les exigències laborals i l'escassetat de recursos han generat una demanda de perfils més

polivalents, la qual cosa pot reflectir una falta d'especialització formal en alguns àmbits (Centenero, 2022).

En tercer lloc, cal destacar el predomini d'ofertes de feina, una de cada tres, per al sector de treball amb migrants, protecció internacional, etc. No cal fer cap recerca per saber que en l'actualitat a Espanya un dels successos que més titulars de premsa llança és la crisi migratòria que es viu. Lacomba (2020) i Lacomba i Berlanga (2022) ja indicaven la importància que el tercer sector i les ONG tenien a l'hora de treballar amb aquests col·lectius i les dades reflectides en aquesta recerca no fan una altra cosa que referendar aquest fet: la inexistència d'ofertes de treball específiques per a treball social comunitari o grupal. Encara que es pot entendre que l'objecte del treball social individual/familiar treballa per potenciar els subjectes i millorar-ne les condicions de vida i el grupal i/o comunitari pretén el canvi o millora de les estructures socials per permetre un desenvolupament millor de benestar d'individus i/o col·lectius (Ríos, 2022), la realitat és que l'empresa oferent pot demanar al professional que utilitzi tècniques de treball social grupal o comunitari en moments puntuals amb els participants. Aquesta situació es pot deure a falta de recursos i també al desconeixement a Espanya dels beneficis d'aquestes tècniques.

En quart lloc, la falta d'exigència d'estudis de postgrau en la majoria de les ofertes (només el 15% ho esmenta) confirma la hipòtesi que la formació addicional no és un requisit generalitzat, la qual cosa suggereix que el títol de grau en Treball Social continua sent suficient per accedir a la majoria dels llocs de feina. No obstant això, aquesta falta d'especialització formal pot estar afectant tant la percepció del valor del treball social com les condicions laborals ofertes, perpetuant un cercle viciós de baixa remuneració i alta rotació en el sector (Cazorla, 2011).

Finalment, l'externalització de serveis al tercer sector ha generat un augment en la demanda dels i les professionals del treball social. No obstant això, genera una inestabilitat laboral en què les ofertes solen estar condicionades per finançament limitat i temporal de projectes, la qual cosa podria contribuir a una precarietat més acusada en el sector.

7. Conclusions

Som conscients dels límits d'aquesta recerca en no assumir cap dada de l'ocupació pública que s'ofereix en treball social. Però com ja hem indicat a l'inici d'aquest article, l'ocupació pública es regeix per altres patrons que podrien alterar i desvirtuar els resultats de la recerca. Sí que creiem que seria necessari monitorar d'una manera sistemàtica les ofertes de treball a professionals del treball social per tenir dades més fidedignes per, en un moment donat, poder defensar la professió i els seus i les seves professionals.

S'observa l'alta demanda de professionals del treball social malgrat condicions econòmiques desfavorables. Al llarg de l'estudi, s'ha evidenciat que l'ocupabilitat continua sent alta, especialment en organitzacions del

tercer sector i durant situacions d'emergència social, com l'ocorregut durant la pandèmia de la COVID-19. No obstant això, les condicions laborals no són sempre favorables, amb contractes temporals o a temps parcial, i salaris mitjans que continuen sent baixos en comparació amb altres sectors professionals. La precarietat en el sector és evident, motiu de protestes públiques en l'actualitat i amb demandes interposades a diverses organitzacions privades del sector social.

També és important assenyalar que totes les ofertes fan referència a treball amb col·lectius vulnerables, dependents i/o en situació de fragilitat. Tradicionalment ha estat sempre el camp d'actuació del treball social. Es dona pràcticament per desaparegut el treball social en empresa i, no obstant això, ens atrevim a dir que pot ser una veta de mercat per als gabinets de treball social privat.

Cal tenir en compte l'impacte de la intel·ligència i l'automatització en el treball social. Ara com ara és evident que la tecnologia no reemplaçarà els i les professionals del treball social a curt termini a causa de les característiques humanes necessàries en la professió (empatia, interacció personal, etc.), però l'automatització i el camp de la intel·ligència artificial ja estan millorant diferents sectors laborals i és cert que en el sector social només ha influenciat en la millora de l'eficiència administrativa i en l'alliberament als i les professionals del treball social de tasques rutinàries i repetitives, la qual cosa està permetent que s'enfoquin més en l'atenció directa als usuaris. Això representa una oportunitat perquè el treball social es transformi, fent que els i les professionals necessitin adquirir noves competències digitals, una tendència clau per al futur.

Tot plegat ens porta a tenir clar els futurs reptes i oportunitats. Malgrat la falta de visibilitat i el reconeixement en comparació amb altres professions, la importància del treball social ha quedat clara durant els últims anys, particularment després de la pandèmia. L'automatització de processos i la digitalització, encara que no substitueixin completament el treballador o treballadora social, poden contribuir a millorar l'eficiència en la prestació de serveis, creant un futur més resilient i enfocat en les necessitats socials emergents. Per maximitzar aquestes oportunitats, serà essencial que els i les professionals del sector adoptin formació en tecnologies emergents i es capacitin continuament.

Els nostres diplomats seran la peça fonamental per a aquest canvi. La il·lusió de qualsevol estudiant que finalitza els seus estudis del grau de Treball Social és poder treballar dignament "del seu ram", la de qualsevol professional que ja exerceix és la de millorar les seves condicions de treball i la de tots hauria de ser establir fronteres clares entre el que pot ser una activitat voluntària en una entitat del que és un exercici professional.

Aquest estudi subratlla la necessitat d'abordar els reptes estructurals que enfronta la professió de treball social a Espanya, particularment en l'àmbit privat. Les condicions laborals desfavorables, la falta d'especialització formal i la creixent externalització de serveis són factors que, si no s'aborden de manera adequada, poden socavar l'estabilitat i el desenvolupament de la professió a llarg termini. És crucial que tant les

entitats ocupadores com els òrgans professionals i governamentals treballin conjuntament per millorar la situació dels i les professionals del treball social i se'ls concedeixi el reconeixement al seu rol dins de la societat.

Referències bibliogràfiques

- Aguiar Fernández, Francisco Xabier. (2006). Tercer sector: análisis, desafíos y competencias desde el Trabajo Social. *Acciones e Investigaciones Sociales*, 1 Ext., 439-439.
- Aguiar Hendrickson, Manuel. (2009). Servicios Sociales: Las Tribulaciones de un sector emergente. Dins Luis Moreno Fernández (Ed.), *Reformas de las Políticas de Bienestar en España* (p. 171-205). Siglo XXI.
- Aguiar Idáñez, María José. (2013). *Trabajo Social, concepto y metodología*. Ediciones Paraninfo i Consell General del Treball Social.
- Andreu Abela, Jaime José. (2002). *Las técnicas de análisis de contenido: una revisión actualizada*. Fundación Centro de Estudios Andaluces.
- Burgos Martínez, Macarena Paz. (2017). Conocimiento y reconocimiento del Trabajo Social en la praxis gerontológica. *Documentos de Trabajo Social*, 60, 43-69.
- Cazorla González-Serrano, María del Carmen. (2011). Una aproximación a los aspectos positivos y negativos derivados de la puesta en marcha del Plan Bolonia en la Universidad Española. *Revista Jurídica de la investigación e Innovación Educativa*, 4, 91-104.
- Centenero de Arce, Fátima. (2022). El Trabajo Social en el tercer sector de acción social. Un déficit de reconocimiento social. *Trabajo Social Hoy*, 95, 47-60. <http://dx.doi.org/10.12960/TSH.2022.0003>
- Checa Caballero, Sabina; Orellana Alonso, Natividad; Vidal Mollón, José, i Vazirani Mangnani, Simran. (2021). Actitudes del alumnado de Educación Social y Trabajo Social hacia el voluntariado como forma de intrusismo laboral. *RES: Revista de Educación Social*, 33, 278-297.
- Consell General del Treball Social. (2021). *Informe sobre el impacto de la COVID-19 en el Trabajo Social*. Consell General del Treball Social.
- Corbetta, Piergiorgio. (2003). *Investigación cuantitativa e investigación cualitativa. Metodología y técnicas de la investigación social*. McGraw Hill.

- Cosano Rivas, Francisco. (2006). Un modelo de prácticas para el Trabajo Social en el contexto del Espacio Europeo de Educación Superior. *Acciones e investigaciones sociales*, 1, 417.
- Couceiro Núñez, Enrique. (1963). La planificación social. *Documentación Social*, 17-18 (gener-juny), 5-9.
- Decret 1403/1964, de 30 de abril, sobre reglamentació de las Escoles per a formació d'Assistents Socials, BOE núm. 117 § 6305 (1964).
- EESC. (2019). *Innovación social y trabajo comunitario en Europa*. Comité Económico i Social Europeu.
- Eito-Mateo, Antonio; Gómez-Poyato, María José, i Matías Solanilla, Antonio. (2023). Una reflexión sobre la situación actual del Trabajo Social crítico. *Servicios Sociales y Política Social*, 129, 39-50.
- Estruch, Juan, i Güell, Antoni. (1976). *Sociología de una profesión. Los asistentes sociales*. Península.
- Fantova Azcoaga, Fernando. (2017). Servicios Sociales e inclusión social: análisis y perspectivas en el País Vasco. *Zerbitzuan*, 64, 9-31. <https://doi.org/10.5569/1134-7147.64.01>
- Gómez Gómez, Francisco. (2010). Competencias profesionales en el Trabajo Social. *Portularia*, X(2), 51-63.
- Gómez-Poyato, María José; Eito-Mateo, Antonio, i Matías Solanilla, Antonio. (2021). Aceleración del Trabajo Social Digital por la COVID-19: estudio de caso. Dins Paula Méndez Domínguez i Joaquín Castillo De Mesa (Coords.), *Trabajo Social digital frente a la COVID-19* (p. 121-136). Thomson Reuters Aranzadi.
- Herrera-Hernández, Juan Manuel, i Gutiérrez-Barroso, Josué. (2023). Transferencia de conocimiento e innovación social desde la Universidad para la ruptura de la brecha digital desde los servicios sociales. *methaodos. revista de ciencias sociales*, 11(2), m231102a11-m231102a1. <https://doi.org/10.17502/mrcs.v11i2.707>
- Institut Nacional d'Estadística [INE]. (2024). *Encuesta de Estructura Social (EES). Avance 2022*. Nota de premsa, 20 juny 2024.
- Jaraíz Arroyo, Germán, i Zugasti Mutilva, Nerea. (2021). Proximidad e intervención social profesional. Una mirada desde los servicios sociales de proximidad. *Cuaderno de Relaciones Laborales*, 39(2), 239-258.
- Lacomba Vázquez, Joan. (2020). Una revisión del Trabajo Social con migrantes y refugiados. Construyendo nuevas bases teóricas y metodológicas. *Ehquidad. Revista Internacional de Políticas de Bienestar y Trabajo Social*, 14, 293-332. <https://doi.org/10.15257/ehquidad.2020.0020>

- Lacomba Vázquez, Joan, i Berlanga Adell, María Jesús. (2022). Migrantes, refugiados y tercer sector social. Un análisis del papel de las grandes ONG españolas en la gestión de fondos y políticas. *Alternativas. Cuadernos de Trabajo Social*, 29(1), 1-23. <https://doi.org/10.14198/ALTERN.19307>
- Lima Fernández, Ana Isabel. (2016). Definición Global de Trabajo Social en Melbourne (2014), *Revista de Treball Social*, 207, 143-154.
- Llei 2/1974, de 13 de febrer, sobre Col·legis Professionals, BOE núm. 40 § 3046 (1974).
- López Peláez, Antonio; Keet, Annaline, i Moon Sung, Chung (Eds.). (2024). *Programas de Bienestar Social y educación en Trabajo Social en una encrucijada: nuevos enfoques para una sociedad pospandémica*. Taylor & Francis.
- Marín Alonso, Inmaculada. (2020). *Digitalización e innovación tecnológica en la administración pública: la necesaria redefinición de los derechos de los empleados públicos*. *Temas laborales: Revista andaluza de trabajo y bienestar social*, 151, 373-396.
- Matías Solanilla, Antonio. (2023). *En primea línea. La trabajadora social de Servicios Sociales de Aragón*. Aranzadi.
- Ministeri de Treball i Economia Social. (2024, maig 14). *Informe del Mercado de Trabajo Estatal 2024 - Resumen*. Recuperat 8 abril 2025, de <https://www.sepe.es/HomeSepe/que-es-el-sepe/comunicacion-institucional/publicaciones/publicaciones-oficiales/listado-publico-mercado-trabajo/imt-2024-estatal-resumen.html>
- Molina Sánchez, María Victoria. (1994). *Las enseñanzas del Trabajo Social en España 1932-1983. Un estudio socioeducativo*. Universidad Pontificia de Comillas.
- Observatori de la Formació Professional a Espanya (2020). *Informe anual 2020*. Fundació Bankia per la Formació Dual. Recuperat 8 abril 2025, de <https://www.observatoriofp.com/downloads/2020/informe-completo-2020.pdf>
- Pardavila, Balbino, i Esnal, Mikel. (1985). Unos datos sociolaborales básicos de los trabajadores sociales - Asistentes Sociales. *Revista de Servicios Sociales y Política Social*, 3, 74-85.
- Pastor Seller, Enrique (Ed.). (2014) *Las prácticas curriculares en el Grado de Trabajo Social. Supervisión y construcción del conocimiento desde la práctica profesional*. Editorial Universitat.
- Reial Decret 1850/1981, de 20 d'agost, sobre incorporació a la Universitat dels estudis d'Assistents Socials com a Escoles Universitàries de Treball Social, BOE núm. 206 § 19360 (1981).

- Ríos, Virginia. (2022). Elementos de Impulso y Barreras en el Camino de las Mujeres Ejecutivas a la alta Dirección Empresarial en España. *Journal of International Women's Studies*, 23(5), 4-19.
- Torices Blanco, Alba. (2012). *Trabajadoras Sociales del Siglo XXI: Su perfil actual*. Consell General del Treball Social.
- Urabayen Reyes, Marcos. (2017). Trabajo Social en la atención residencial a personas mayores: explorando nuevos campos de intervención. Dins Ana I. Lima Fernández, Enrique Pastor Seller i Carmen Verde Diego (Coord.), *Comunidades sostenibles: Dilemas y retos desde el trabajo social* (p. 1966-1976). Aranzadi.
- Vázquez, J. M. (1971). *Situación del Servicio Social en España*. Institut de Sociologia Aplicada.
- Vázquez Aguado, Octavio. (2005). *Libro Blanco Título de Grado en Trabajo Social*. ANECA.
- Vicente González, Emiliana; Nogués Sáez, Luis, i Orgaz Alonso, Christian (Coord.). (2022). *IV informe sobre los Servicios Sociales en España y la Profesión del Trabajo Social*. Consell General del Treball Social.

Maltractament infantil i restauració de drets: avaluació de programes d'intervenció especialitzada a la regió de Valparaíso, Xile

Child abuse and rights restoration:
evaluation of specialised intervention
programmes in the Valparaíso region, Chile

Francisco Sotomayor López¹

ORCID: 0000-0001-8295-1130

Cecilia Concha Ríos²

ORCID: 0009-0003-2727-9814

Edson Márquez Oliveira³

ORCID: 0000-0001-9363-7358

Recepció: 01/12/24. Revisió: 14/03/25. Acceptació: 19/03/25

Per citar: Sotomayor López, Francisco; Concha Ríos, Cecilia, i Márquez Oliveira, Edson. (2025). Maltractament infantil i restauració de drets: avaluació de programes d'intervenció especialitzada a la regió de Valparaíso, Xile. *Revista de Treball Social*, 228, 89-117. <https://doi.org/10.32061/RTS2025.228.04>

Resum

La preocupació per la vulneració de drets de la infància ha motivat el present estudi,⁴ orientat a avaluar el funcionament dels programes d'intervenció integral especialitzada que ofereixen respostes terapèutiques a diverses formes de maltractament infantil a la regió de Valparaíso, Xile. S'empra una metodologia mixta, abordant elements crítics del disseny, procés i resultats del programa, específicament a les ciutats de La Calera,

1 Acadèmic de l'Escuela de Trabajo Social de la Universidad de Valparaíso, Xile. francisco.sotomayor@uv.cl

2 Acadèmica de l'Escuela de Trabajo Social de la Universidad de Valparaíso, Xile. cecilia.concha@uv.cl

3 Professor associat del curs de Treball Social a la Universitat Estatal de l'Oest de Paranà, Brasil. edson.marques@uv.cl

4 Aquest estudi ha comptat amb el finançament del Centre d'Estudis Interdisciplinaris sobre Cultura Política, Memòria i Drets Humans (CEI-CPMDH) de la Universidad de Valparaíso, Xile.

La Ligua, Ovalle i Los Vilos. Es conclou que, si bé els models d'intervenció utilitzats mostren eficàcia estadística, persisteixen notòries contradiccions a causa d'un perfil d'usuaris cada vegada més inespecífic, la qual cosa genera resistències i ajustos teòric-metodològics per part dels equips terapèutics.

Paraules clau: Infància, maltractament infantil, restauració de drets, intervenció integral especialitzada, atenció terapèutica.

Abstract

Concern over the violation of children's rights has motivated this study, which seeks to evaluate the functioning of specialised, comprehensive intervention programmes that offer therapeutic responses to various forms of child abuse in the Valparaíso region of Chile. A mixed-methods approach is employed, examining critical elements of the programme's design, implementation and outcomes, specifically in the cities of La Calera, La Ligua, Ovalle and Los Vilos. The study concludes that, although the intervention models used demonstrate statistical effectiveness, significant contradictions remain arising from an increasingly non-specific user profile, which in turn generates resistance and necessitates theoretical and methodological adjustments by therapeutic teams.

Keywords: Childhood, child abuse, rights restoration, specialised comprehensive intervention, therapeutic care.

1. Introducció

El maltractament infantil, en les seves diverses manifestacions, continua representant un repte de gran magnitud per als *sistemes de protecció* a tot el món, que requereix respostes cada vegada més integrals, rigoroses i especialitzades que abordin les conseqüències emocionals, cognitives i socials en els nens, nenes i adolescents (NNA) afectats. La incidència del maltractament infantil a escala global és alarmant. Segons estimacions de l'Organització Mundial de la Salut (OMS), fins a 1.000 milions de NNA d'entre 2 i 17 anys han experimentat alguna forma de violència física, sexual, emocional o negligència, la qual cosa equival a la meitat de la població infantil mundial (Organització Mundial de la Salut, 2022). Als Estats Units, el 2020, es van registrar 3,9 milions de denúncies de maltractament infantil, que afecten 7,1 milions de NNA, amb taxes d'incidència més altes entre les nenes (8,9 per cada 1.000) que entre els nens (7,9 per cada 1.000) (UNICEF, 2021a). A l'Amèrica Llatina i el Carib, les pràctiques violentes dins de casa són generalitzades; s'estima que prop de dos terços dels NNA d'entre 1 i 14 anys experimenten algun tipus de violència a casa seva, la qual cosa reflecteix una cultura de normalització de la violència (Fons de les Nacions Unides per a la Infància, 2022). A Xile, un estudi d'UNICEF (2021b) va revelar que el 71% dels NNA rep alguna mena de violència per part dels seus cuidadors, cosa que evidencia la necessitat d'intervencions efectives. Aquests patrons de violència, tant a casa com en altres contextos, exigeixen la implementació d'intervencions psicosocials eficaces que abordin no només els efectes del maltractament infantil, sinó també les seves causes estructurals i culturals subjacents.

Des d'una perspectiva de desenvolupament integral, el maltractament infantil interromp els vincles de cura i protecció essencials per al desenvolupament saludable dels NNA. Perrone i Nannini (1997) sostenen que aquests episodis trenquen els llaços de protecció amb els adults que haurien de ser referències de cura i estabilitat, afectant profundament la capacitat dels NNA per establir relacions segures i adaptatives en el futur (Sesar i Dodaj, 2021; Rosso, 2022). El maltractament infantil s'ha d'entendre com un fenomen multidimensional que inclou formes de violència física, emocional, sexual i negligència, cadascuna amb impactes específics i devastadors en la salut dels NNA (Contreras i González, 2024). Bueno (1997) subratlla que els elements d'intencionalitat de l'abús, l'impacte en l'infant i els patrons culturals que el legitimen són aspectes clau a considerar en qualsevol tipus de resposta.

La *polivictimització*, és a dir, l'exposició dels NNA a múltiples tipus de maltractament infantil simultàniament, és un factor crític que ha de ser abordat en les intervencions psicosocials. Aquesta realitat agreuja significativament l'impacte emocional i psicològic en els NNA i eleva la complexitat de la *resposta terapèutica*. Finkelhor et al. (2010) destaquen que la *polivictimització* crea una càrrega de trauma acumulat que dificulta la identificació de les necessitats específiques de les víctimes i que, en

conseqüència, requereix intervencions diferenciades i personalitzades. L'experiència de múltiples formes d'abús, juntament amb l'asimetria de poder entre l'agressor i la víctima, genera barreres addicionals per a la recuperació i per a la *capacitat de resiliència* en els NNA.

2. Intervenció psicosocial en contextos de maltractament infantil

Atès el panorama prèviament descrit, resulta crucial comprendre quines accions tècniques estan implementant els estats en l'àmbit de les intervencions psicosocials per abordar el maltractament infantil. Les intervencions psicosocials són accions professionals complexes, institucionalment validades que integren gestions en l'àmbit social, jurídic, sanitari i per descomptat terapèutiques dissenyades per atendre de manera integral les necessitats emocionals, socials i psicològiques dels NNA que han estat víctimes de violència o abús. Aquest tipus d'intervenció abasta una varietat de mètodes que, segons la literatura especialitzada, resulten fonamentals no només per restaurar el benestar psicològic dels NNA, sinó també per prevenir i mitigar els efectes a llarg termini de les experiències traumàtiques. Aquestes intervencions són altament demandades pels sistemes de protecció especialitzat a tot el món, i actuen des de múltiples dimensions, reconeixent que el trauma afecta àrees vitals del desenvolupament emocional, cognitiu i social, i que requereixen, per tant, enfocaments complementaris i adaptatius que s'ajustin a les particularitats de cada cas (Sesar i Dodaj, 2021).

Des de la perspectiva del treball social, aquest abordatge s'amplia en incloure la participació activa dels grups familiars i de la xarxa comunitària com a responsables en el procés de protecció. Aquesta visió, fonamentada en la teoria ecològica i en l'acció participativa, permet articular la intervenció clínica amb la construcció de laços entre el NNA, la seva família i el context, afavorint un procés de canvi sostenible (Martínez i Rojas, 2021).

Una intervenció psicosocial pot incloure en la seva implementació tècniques específiques aplicables de manera individual o combinada, amb l'objectiu de reconstruir gradualment el benestar integral del NNA. Entre els enfocaments destacats, la psicoeducació juga un rol fonamental a l'hora de complementar altres estratègies, proporcionant a les víctimes i als seus cuidadors adults la informació necessària per comprendre les experiències traumàtiques, la qual cosa fomenta el desenvolupament de recursos d'autoprotecció i resiliència (Gibbs et al., 2021). Un altre enfocament essencial és la intervenció en crisi, dissenyada per abordar els efectes immediats del maltractament infantil i oferir suport emocional en moments d'alta vulnerabilitat; aquest mètode generalment s'aplica en sessions breus que ajuden a estabilitzar emocionalment els NNA i reduir l'angoixa en situacions crítiques (Gómez i Haz, 2008). Així mateix, la teràpia de dol resulta rellevant en casos d'infants que han estat testimonis d'homicidis o altres

experiències de pèrdua violenta, ajudant-los a processar la pèrdua i a resignificar els seus records traumàtics (Cohen et al., 2002).

Estudis recents, com el de Sesar i Dodaj (2021), subratllen que l'efectivitat de les intervencions psicosocials augmenta significativament quan s'adapten a les particularitats i contextos específics de cada infant. En l'àmbit psicosocial, en la teràpia de joc, s'utilitza el joc com a mitjà per expressar i processar conflictes interns, facilitant la comunicació d'experiències traumàtiques i la implementació d'estratègies de seguretat (Gil, 1991; Brown et al., 2020). Els *models de teràpia familiar* també són essencials, ja que promouen la cooperació familiar i la resolució pacífica de conflictes, restablint límits saludables, especialment en casos de violència domèstica (Snider et al., 2021; Timmer et al., 2010). La recerca de Ponting et al. (2024) se centra en la relació entre pares i fills en casos de maltractament infantil físic, enfortint la percepció dels NNA sobre els seus cuidadors.

Les intervencions psicosocials han experimentat una evolució significativa en les últimes dècades, que respon a la creixent comprensió de la complexitat del trauma infantil i la necessitat d'adaptar els enfocaments terapèutics a contextos culturals i personals específics. Estudis recents han destacat la importància d'integrar enfocaments multidimensionals i culturalment sensibles que no només abordin el trauma de manera immediata, sinó que també considerin els efectes a llarg termini en el desenvolupament emocional i social de l'infant (Evans et al., 2022).

Aquests avanços reflecteixen un canvi cap a models d'intervenció més col·lectivistes o comunitaris, que a més d'atendre l'impacte psicològic directe, incorporen estratègies com l'atenció precoç i el treball amb familiars, cuidadors i comunitats en general, reconeixent el seu paper en la recuperació de l'infant (Caouette et al., 2021). En aquest sentit, pràctiques com la *Teràpia cognitiva conductual enfocada en el trauma* (TF-CBT) s'han adaptat en combinació amb enfocaments d'inclinació, arteteràpia i altres, facilitant una resposta més integral als desafiaments emocionals i conductuals derivats d'experiències d'abús (Han et al., 2021). Aquests models recents també subratllen la necessitat d'una avaluació contínua, destacant que els contextos culturals i socials juguen un paper determinant en l'efectivitat de les intervencions (Acheson, 2021; Smith et al., 2021), la qual cosa emfatitza la importància d'un enfocament flexible i personalitzat.

2.1. El treball social i el seu rol en la intervenció psicosocial en contextos de maltractament infantil

El treball social, en aquest panorama, assumeix un rol central no només en la derivació i contenció inicial dels i les estudiants, sinó també en el disseny i articulació de processos d'acompanyament que tinguin en compte les dimensions social, familiar i comunitària de la problemàtica. Segons Contreras i González (2024), la labor de les i els professionals de treball social s'orientaria cap a l'assegurament de drets, la protecció integral i la promoció de xarxes de suport que enforteixin la resiliència del nen o nena i el seu entorn. Un enfocament informat pel trauma, tal com suggereix

la Cochrane Collaboration (2012), amplia la perspectiva en destacar la necessitat de comptar amb equips multidisciplinaris degudament capacitats, capaços d'integrar estratègies terapèutiques basades en evidència –per exemple, cognitiu-conductuals o centrades en la inclinació– per abordar els impactes de la victimització de manera sistemàtica.

Commisso i Campos (2021) subratllen que la re-victimització de cuidadores no ofensives pot constituir un obstacle important per a la recuperació dels nens i nenes, per la qual cosa és essencial visibilitzar les dinàmiques de poder a l'interior de la família i implementar accions psicosocials que reforcin el rol protector matern. Cano (2020), per part seva, mostra que el desenvolupament de metodologies grupals permet un abordatge relacional que potencia la comunicació, el suport mutu i la resignificació de l'experiència de maltractament infantil. Així, el treball social exerceix un paper facilitador en la co-construcció de plans d'intervenció que, a més d'atendre la simptomatologia resultant de la violència, integren els factors ecològics, culturals i emocionals presents en cada cas (Touza, 2018).

En aquesta línia, Casas-Muñoz, Carranza-Neira, Intebi, Lidchi, Eisenstein i Greenbaum (2023) emfatitzen la necessitat de reforçar la formació de professionals amb competències avançades, de manera que puguin aplicar enfocaments innovadors i culturalment adaptats a la realitat local. Aquesta aposta per la qualitat i la continuïtat en la intervenció, així com per la col·laboració interinstitucional, reflecteix el compromís ètic i tècnic del treball social amb el benestar integral de nens i nenes que han experimentat qualsevol forma de violència. D'aquesta manera, les pràctiques psicosocials liderades o coordinades pel treball social es configuren com una estratègia clau per respondre, de manera coherent i efectiva, a la complexitat del maltractament infantil.

3. Models d'intervenció en la política de protecció a Xile: de la reparació a la reelaboració

Des dels anys noranta, les polítiques d'intervenció en maltractament infantil a Xile han prioritzat un enfocament reparatori, orientat fonamentalment a mitigar el patiment de les víctimes a través de la validació i el reconeixement, mitjançant un procés d'expansió progressiu de l'oferta de centres d'intervenció, centrada en la teràpia reparadora, segons Dussich i Pearson (2008). No obstant això, encara que aquests enfocaments han tingut un rol important, prevalen els models basats en *competències parentals*, en contrast amb els enfocaments ecològics més amplis i contextuals que s'han adoptat internacionalment. Segons Contreras et al. (2015), aquests enfocaments ecològics no només consideren l'impacte individual del maltractament en l'infant, sinó que també integren factors de l'entorn familiar, comunitari i social que afecten els nens, nenes i adolescents (NNA), reconeixent la complexitat de la intervenció en entorns culturalment específics.

Durant els darrers anys, s'ha instal·lat en la discussió tècnica la transició cap a un *enfocament de reelaboració*, cosa que suposaria un canvi significatiu d'apreciació, ja que aquest nou model no només busca reparar el dany, sinó que també se centra en la integració del trauma en la vida del NNA, promovent una transformació i resignificació de l'experiència de maltractament infantil. Venegas (2011) descriu aquest canvi com un moviment cap a un enfocament d'intervenció que no només tracta el dany present, sinó que també té en compte les conseqüències a llarg termini del maltractament infantil en la identitat i percepció dels NNA, ajudant-los a construir una narrativa resilient que integri les seves experiències. La restauració de drets, especialment en casos d'abús sexual, també ha guanyat protagonisme en aquest procés, ja que subratlla la importància de restaurar la dignitat i autonomia dels NNA afectats, permetent-los recuperar una imatge positiva de si mateixos i del seu entorn (Sinclair i Martínez, 2006).

En aquest sentit, el treball social cobra rellevància en considerar no només les dimensions clíniques o psicològiques, sinó també les transformacions relacionals i comunitàries que hi ha darrere el maltractament infantil. Des d'aquesta perspectiva, el treball social incorpora eines centrades en la justícia social i la promoció de drets, incidint de manera directa en la construcció de xarxes de suport, la mobilització de recursos i la sensibilització de les famílies i les comunitats (González i Torres, 2020).

4. El Programa d'Intervenció Integral Especialitzada (PIE)

A Xile, la intervenció psicosocial per a NNA víctimes de maltractament infantil és principalment gestionada a través del Servei Nacional de Protecció Especialitzada a la Infància i Adolescència, que organitza un seguit de programes enfocats a necessitats específiques. Entre aquests programes, destaquen els Programes d'Intervenció Especialitzada (PIE), implementats en modalitat ambulatoria, els quals prioritzen l'atenció de NNA que presenten simptomatologies associades a experiències de maltractament. Aquests programes, desenvolupats en el marc de la Llei 20032, de 2005, busquen oferir suport psicosocial integral a NNA que han estat víctimes d'abús, negligència o violència severa (Servei Nacional de Protecció Especialitzada a la Infància i Adolescència, 2023).

Durant el període comprès entre abril de 2023 i març de 2024, els PIE han brindat atenció a 226.695 NNA, dels quals el 53,6% van ser dones i el 46,4%, homes. Aquests programes s'executen mitjançant organismes acreditats i són finançats pel servei, i tenen una durada de 18 mesos. Els seus objectius principals se centren en la recuperació física i emocional dels menors afectats, l'enfortiment dels llaços protectors amb les seves famílies i la promoció de competències en els adults responsables per crear entorns segurs i protectors (Servei Nacional de Protecció Especialitzada a la Infància i Adolescència, 2023).

El model d'intervenció dels PIE segueix un enfocament multidimensional conegut com a *Model de Vulneració Crònica de Drets (MVCD)*, el qual adopta una estratègia psico-socioeducativa que busca reparar el dany mitjançant una atenció holística, que comprèn el NNA i el seu entorn familiar i social (Contreras i González, 2024). Aquest model requereix equips interdisciplinaris, incloent-hi psicòlegs i treballadors socials, per proporcionar una intervenció adaptada a les complexitats de cada cas (Contreras et al., 2015). El procés d'intervenció s'articula a través d'un Pla d'Intervenció Individual (PII) que es revisa trimestralment, avaluant així el progrés i l'efectivitat de les estratègies aplicades segons les necessitats de cada NNA i el seu context (Servei Nacional de Protecció Especialitzada a la Infància i Adolescència, 2023).

Malgrat els avanços, els PIE enfronten reptes significatius a l'hora d'implementar-se. La intervenció a Xile es caracteritza per una falta de metodologies unificades i eines diagnòstiques específiques, la qual cosa obliga els professionals a adaptar els seus enfocaments segons cada cas, sense sempre comptar amb els recursos adequats. Aquesta situació, documentada per Kraljevich (2010), genera intervencions que manquen de profunditat diagnòstica i consistència metodològica, afectant l'abast dels objectius terapèutics i reparatoris.

La intervenció se sustenta en dos eixos principals: l'*enfocament comunitari* i l'*enfocament clínic*. El primer s'orienta al benestar social i emocional de tots els actors involucrats, advocant per una visió holística en la qual la comunitat exerceix un rol actiu en la recuperació dels drets dels nens, nenes i adolescents. Des de l'enfocament clínic, en canvi, s'intenten abordar de manera més directa les experiències traumàtiques dels subjectes, encara que la falta de metodologies definides impedeix una acció terapèutica integral. La majoria dels programes es concentren a brindar contenció i suport emocional, però sense una intervenció psicoterapèutica formal, la qual cosa deixa en els beneficiaris una percepció de suport sense una resignificació profunda de les seves vivències traumàtiques.

En el marc de l'atenció psicosocial integral, els PIE estableixen dimensions i àrees específiques d'intervenció que permeten abordar de manera estructurada i focalitzada els diversos aspectes de la vulneració de drets. A la taula 1 es presenten aquestes dimensions, cadascuna de les quals engloba àrees d'intervenció reparatòria que guien el treball dels equips en els diferents nivells d'intervenció.

Taula 1. Dimensions i àrees d'intervenció reparatòria (a partir de les bases tècniques)

DIMENSIONS	ÁREES
Dimensió individual: posició del NNA víctima d'agressió física, psicològica o sexual.	Protecció: vinculada a generar un context de seguretat per al NNA mitjançant la mobilització de recursos jurídics.
Dimensió familiar relacional: disposició de l'adult significatiu quant al seu rol protector i el context vincular.	Reparació del dany socioemocional i físic: visualització i adopció de pràctiques alternatives a l'ús de la violència, a través de problematitzar-la en una dimensió individual, familiar i contextual (crisi).
Dimensió contextual: presència de xarxa de suport del NNA (social, comunitària o institucional).	Desenvolupament: desenvolupament i/o enfortiment de les competències i recursos familiars, individuals i contextuais que contribueixin a la validació de relacions i estils de criança protectors.

Font: Elaboració pròpia.

5. Avaluació dels programes d'intervenció en contextos de maltractament infantil

Diversos autors (Cantón i Cortés, 1999; Gómez i Haz, 2008; Finkelhor, 2005; Glaser i Frosh, 1997; Smith i Bentovim, 1994) han destacat la importància de millorar les pràctiques d'avaluació dels programes d'intervenció. A Xile, l'avaluació en la política d'infància ha estat principalment centrada en la disminució de símptomes, assumint una relació lineal entre símptomes i maltractament infantil. No obstant això, autors com Castro (2003) i Cervera (2023) subratllen la complexitat de la relació terapeuta-pacient, que genera una diversitat de símptomes no lineals. Per tant, les avaluacions han d'ampliar les seves fonts d'informació (nens, pares, professors, clínics, etc.), moments (revelació, tractament, seguiment), ambients (casa, escola) i mètodes (autoinformes, qüestionaris, observació directa, entrevistes).

Aquest estudi reprèn les idees d'autors com Llanos i Sinclair (2001), que advoquen per integrar noves perspectives, considerant el disseny del model d'intervenció, l'organització i gestió dels equips, l'articulació amb xarxes i els resultats (disminució de símptomes, activació de mecanismes de protecció judicial).

Malgrat els avanços en polítiques i programes destinats a protegir la infància, com els PIE, persisteixen desafiaments significatius en l'adaptació i efectivitat de les intervencions psicosocials en contextos de maltractament infantil (Contreras i González, 2024; Gómez i Haz, 2008). Estudis assenyalen que la sobre-estandardització i falta de flexibilitat d'aquests

programes poden limitar-ne la capacitat per abordar les necessitats específiques dels NNA, especialment en regions amb característiques socioeconòmiques i culturals diverses (Capella et al., 2021).

Considerant l'alta prevalença de maltractament infantil i les seves greus conseqüències en el desenvolupament cognitiu i socioemocional (Fay-Stammach et al., 2017; Cervera, 2023), és crucial avaluar l'efectivitat real dels PIE en diferents contextos geogràfics. Per això, aquesta recerca es planteja la pregunta següent: com s'implementen i quina és l'efectivitat dels Programes d'Intervenció Integral Especialitzada en l'atenció a nens, nenes i adolescents víctimes de vulneracions de drets a les ciutats de La Calera, La Ligua i Los Vilos? Respondre aquesta pregunta permetrà identificar fortaleces i àrees de millora en els programes, contribuint al desenvolupament d'intervencions més adaptatives i eficaces que realment satisfacin les necessitats dels NNA afectats.

6. Metodologia

L'objectiu principal va ser avaluar la implementació de dos programes PIE, utilitzant models d'avaluació d'efectivitat (Castro, 2003) i de procés (Santos, 1993) per generar coneixement. Tots dos enfocaments integren el context de la intervenció en la seva anàlisi, no es limiten a la reducció simptomatològica i permeten abordar l'heterogeneïtat en les característiques dels NNA atesos,⁵ els terapeutes i el dispositiu d'intervenció. Es va determinar la integració de tots dos enfocaments mitjançant els models proposats per la literatura especialitzada en avaluació de projectes (Arancibia, 2018). Els resultats són presentats en tres nivells: Disseny, Organització i gestió, i Resultats de la intervenció.

Aquest estudi va utilitzar un enfocament metodològic mixt, combinant anàlisi qualitativa i quantitativa, per explorar els PIE a la regió de Valparaíso. Es va utilitzar una comparativa entre grups no aleatoris de programes de llarga durada, identificant elements crítics que influeixen en la seva efectivitat.

Aquest mètode mixt va afavorir una comprensió integral del fenomen, abastant des de la conceptualització inicial fins a l'avaluació dels resultats post-intervenció, alineant-se amb estàndards rigorosos de recerca. Quant a criteris de rigor, la credibilitat es va abordar mitjançant tècniques de triangulació de dades i revisió per parells. L'auditabilitat es va garantir a través del registre detallat del procés, facilitant la possibilitat d'examinar i verificar la metodologia i troballes de l'estudi. Per a la confirmabilitat, es van adoptar estratègies que minimitzen els biaixos de l'investigador, com la reflexió crítica sobre les pròpies creences i la discussió oberta amb altres investigadors. La transferibilitat es va reforçar mitjançant la descripció exhaustiva del context i els participants, proporcionant així la base

5 La totalitat dels casos provenen derivats de tribunals o del Ministeri Públic, instància que opera amb lògiques no necessàriament tècniques de diferenciació per gravetat de la simptomatologia producte de l'experiència abusiva.

perquè els resultats puguin ser aplicables en contextos similars (Guba i Lincoln, 2000).

Per al processament i anàlisi de les dades qualitatives, es va emprar l'anàlisi de contingut temàtic, que va permetre identificar patrons significatius relacionats amb les experiències dels participants i les dinàmiques del programa (Braun i Clarke, 2006). Aquesta metodologia es va complementar amb l'ús de programari especialitzat en anàlisi qualitativa, la qual cosa va incrementar l'eficiència i precisió en el maneig de les dades recaptades.

Des de la perspectiva quantitativa, es va extreure una mostra de 88 casos, atesos entre gener de 2022 i juny de 2023, distribuïda en 58 provinents del centre A i 30 del centre B; aquesta diferència respon a la distància en el temps de licitació de totes dues propostes tècniques i, per tant, d'*implementació del model MVCD*. Per preservar la coherència metodològica, només es van incloure aquells processos d'intervenció emmarcats en aquest model, en un disseny no experimental de tall longitudinal.

Quant a la mostra qualitativa, es va emprar un mostreig no probabilístic discrecional, compost per 19 entrevistes en profunditat, utilitzant com a criteri la tipologia de rols exercits dins del programa, incloent-hi: 1 desenvolupador del model d'intervenció PIE; 2 directors de programa; 6 professionals d'intervenció directa (psicòlegs / treballadors socials); 2 agents vinculants i representants de les xarxes institucionals; 4 NNA atesos per PIE i 4 adults significatius. Per a la fase quantitativa, es va utilitzar un mostreig no probabilístic o intencionat de tipus censal, amb 88 casos en total, compost per tots els NNA d'entre 4 i 18 anys ingressats en un dels dos programes.

Per al mesurament d'entrada i sortida, es va fer servir l'instrument: "Instrument per a Elaboració de Pla de Tractament Individual i Indicadors de Situació",⁶ que permet la perspectiva longitudinal pre i post intervenció i utilitza l'escala d'apreciació.⁷ Segons Espinoza et al. (2020), aquest tipus d'instruments permet identificar adequadament el comportament. A la taula 2 es pot observar un resum de les variables consignades dins de l'instrument.

6 Instrument desenvolupat per l'ONG on se situa la recerca.

7 Tècnica en la qual un subjecte presenta el tret avaluat, des de la seva absència o escassa presència fins a la possibilitat de tenir el màxim d'aquest o d'una determinada actitud o conducta (mitjançant una escala gràfica, categòrica o numèrica).

Taula 2. Matriu abreviada d'operacionalització de la variable

Dimensió	Definició nominal de la dimensió	Subdimensió
A. Respecte a la condició de protecció	Entenent per tal el context de seguretat per a NNA víctimes de maltractament infantil greu i la seva família.	A.1. Identificació dels recursos de seguretat que afavoreixin la protecció del nen, nena o jove i la seva família.
		A.2. Mobilització dels recursos de seguretat que generin condicions de protecció per al nen, nena o jove i la seva família.
		A.3. Absència de noves agressions per al nen, nena o jove.
B. Respecte a la crisi	Entenent per tal el procés de problematització de les relacions abusives presents en les experiències de maltractament/abús viscudes pel nen, nena o jove.	B.1. Reconeixement de les relacions abusives presents en les experiències de victimització del nen, nena o jove.
		B.2. Generació de premisses de desnaturalització de les relacions abusives presents en les experiències de victimització del nen, nena o jove.
		B.3. Reconeixement de la necessitat de suport individual i familiar (considerada dimensió facilitadora de procés).
C. Respecte al dany socioemocional	Entenent per tal les manifestacions socioafectives específiques associades a l'experiència de maltractament/abús.	C.1. Integració de l'experiència de maltractament/abús en història vital.
		C.2. Disminució de manifestacions de dany socioemocional i físic associades a l'experiència de maltractament/abús.
D. Respecte a condicions de desenvolupament	Entenent per tal la generació o enfortiment de recursos individuals, familiar-relacionals i contextuais orientats al benestar integral del nen, nena o jove.	D.1. Identificació de recursos individuals, familiar-relacionals i contextuais.
		D.2. Mobilització de recursos individuals, familiar-relacionals i contextuais.

Font: Instrument desenvolupat per l'ONG on se situa la recerca i que va ser aplicat durant el període 2022-2023.

Les dades quantitatives es van processar utilitzant el programari estadístic SPSS (Statistical Package for the Social Sciences). Es van utilitzar proves de normalitat mitjançant la prova de Kolmogorov-Smirnov (1933) / Shapiro-Wilk (1965) per posteriorment aplicar: prova *t* per a mostres correlacionades; prova *t* per a mostres independents; prova Homogeneïtat de la Variància o ANOVA d'un factor; comparacions múltiples, HSD de Tukey i prova de correlació de *r* de Pearson. Es va acceptar un nivell de significació (*p*) menor o igual a 0,05.

Aquesta recerca es va regir pels principis ètics fonamentals relatius a la confidencialitat i protecció de dades personals establertes en la legislació xilena, especialment la Llei 19628, sobre Protecció de la Vida Privada. Tots els i les participants (NNA i persones adultes significatives, així com professionals i agents clau) van signar un consentiment informat escrit previ a la seva participació, en el qual es va explicitar la finalitat exclusivament acadèmica de l'estudi, la confidencialitat de la informació proporcionada i l'ús de les dades amb finalitats de recerca. L'equip investigador va resguardar la identitat dels i les informants en cadascuna de les etapes del procés, aplicant protocols de seguretat en el maneig de les dades, amb la finalitat de vetllar per la seva privacitat i garantir el compliment de la normativa vigent.

7. Resultats

Els resultats s'organitzen al voltant de tres dimensions. En primer lloc, respecte del disseny metodològic de la proposta d'intervenció. En un segon moment, s'adona de les impressions respecte de l'organització i gestió. Per acabar, en un tercer moment amb els resultats i l'efectivitat de la teràpia reparatòria.

7.1. Sobre el disseny metodològic del PIE

Els resultats revelen crítiques significatives al disseny tècnic del model d'intervenció dels PIE. Sorgeix una demanda significativa per part dels equips respecte de la implicació dels dissenyadors en el procés d'implementació d'aquesta modalitat. S'identifiquen distàncies entre els equips d'intervenció directa i dissenyadors tècnics del model.

Un exemple d'això és la ubicació i dispersió geogràfica i els problemes d'accés als infants i les seves famílies. Aquests elements donarien compte d'una certa tendència a la sobre-estandardització operativa de l'atenció i d'un èmfasi en la lògica d'eficiència centralitzada i situada en una realitat centralista i urbana. Es qüestiona que el disseny original dels PIE té contradiccions pròpies d'un procés d'estandardització de tasques, amb finalitats exclusivament operatives que no s'ajusten als requeriments dels equips en la seva necessitat de resposta immediata.

D'altra banda, els equips donen compte que, independentment dels problemes de disseny, es valora la multidimensionalitat del model.

En aquest sentit, aquells professionals amb més temps en l'organització i experiència amb una proposta tècnica anterior aprecien l'afinitat amb la forma de treball d'altres dispositius de més complexitat, com els Programes de Reparació de Maltractament (PRM).⁸ No obstant això, els instruments per a l'avaluació d'assoliments basats en PRM no s'ajusten a les necessitats dels objectius PIE, que requereixen una resposta més àmplia i complexa, especialment en contextos rurals amb menys especialització.

En aquest sentit, els perfils d'ingrés cada vegada requereixen respostes a temàtiques molt diverses i que demanen competències tècniques de nivell més alt, com ara treball i explotació sexual infantil i infants amb pràctiques d'abús sexual (PAS), entre d'altres.

Les entrevistes donen compte d'un procés de personalització de les propostes tècniques basat en quatre tensions identificades: la *implementació del model*, la *resposta tècnica*, el *perfil de l'usuari* i la *ubicació geogràfica*. Cadascun dels projectes PIE ha anat personalitzant el seu enfocament en funció de com ha respost a aquestes tensions.

7.2. Sobre la implementació i gestió del model

Es reconeixen com a avantatges en la *implementació del model* d'intervenció PIE l'energia, el compromís i la joventut dels i les professionals. A les entrevistes amb les xarxes (tribunals, establiments educacionals, centres de salut, entre d'altres) destaca la capacitat dels equips per treballar amb casos complexos i la disposició per a la col·laboració interinstitucional.

No obstant això, respecte a l'organització i gestió del model d'intervenció, les transcripcions i descripcions presentades reflecteixen un panorama complex, especialment en la relació entre les entitats de suport econòmic i administratiu i els equips de treball, així com les tensions internes en l'execució de projectes. A la taula 3 es poden observar alguns relats.

8 Programes de Reparació de Maltractament infantil greu, que tenen com a objectiu una recuperació integral dels NNA que han estat víctimes de greus vulneracions de drets, que han sofert maltractament físic o psicològic greu i agressió sexual, situacions que la Llei 19927 qualifica com a constitutives de delictes, i que involucren dany físic, social, emocional i/o del desenvolupament sexual que posen en risc la seva inserció social.

Taula 3. Fragments relats - equips professionals

EXTRACTE DE RELATS DES DELS EQUIPS DE PROFESSIONALS				
CENTRE A	“Amb el model anterior, caminàvem com sols, cadascú pel seu costat, era desgastador, perquè era un” (p. 5).	“Independent de l'hora, independent del dia que sempre hi hagués algú que pogués rebre en algun moment del dia el NNA. Ara, també estava tot com el tema administratiu (...) com ens ho fem per respondre també als requeriments del SENAME” (p. 4).	“Van ser moltes discussions, vam discutir molt i vam discutir, eh, fort... enutjos de part de l'equip, de direcció, eh, el Ronaldo intentava, ara ho entenc ja més reflexivament, ja amb l'experiència, mirava de fer-nos veure que no seria tan dolent, però nosaltres oposàvem resistència (...) (p. 6)” (agent vinculant).	“Quan ens van dir que pujarien els casos, però seriem tres, jo vaig pensar que bé, serem tres, però ara m'adono que va ser un error, no sé si és el model o que aquestes noves licitacions van acceptar en més casos per professionals, no arribes a fer la tasca administrativa” (p. 4).
CENTRE B	“No és possible que una mateixa parella es faci càrrec de vincular, d'avaluar, d'intervenir, de revincular, de sortir a buscar-los, fer visites” (p. 9).	“Treballem en triplets combinats, és superexpedit, el que jo sento com a reflexió és que tots nosaltres, a més de professionals, som agents vinculants, jo sento que això és només sobre el paper, que efectivament això no es compleix” (p. 3).	“El perfil de l'agent vinculant, ell no hauria d'anar a les audiències, perquè té un altre rol, pel vincle, perquè no es trenqui, no hauria d'anar a audiències complicades” (p. 6).	“Que tinguem una professional de l'àrea d'educació ha estat fonamental, perquè hi ha suport permanent per a la canalla” (p. 3).

Font: Elaboració pròpia.

En primer lloc, com que es tracta de centres situats en zones perifèriques de la regió de Valparaíso, s'aprecia una tensió entre la necessitat de més acompanyament tècnic, que contrasta amb el desig d'autonomia en l'aplicació del model d'estratègia, en diàleg amb el caràcter situat de les intervencions. Això reflectiria una certa desconnexió entre les expectatives i les necessitats reals de l'equip en el terreny.

Una de les característiques del model són les fases d'intervenció i l'ordre establert en l'aproximació a la situació de vulneració en NNA víctimes d'abús o maltractament. La resistència a la lògica modular i a la

introducció d'un *Agent Vinculant* suggereix una tensió entre la llibertat més gran de què gaudien en les propostes terapèutiques anteriors i l'eventual restricció a l'hora d'introduir innovació. Sorgeixen també elements administratius i contractuals per part dels equips i directius entrevistats, que revelen la necessitat d'una planificació i gestió acurada que equilibri les necessitats tècniques i econòmiques.

7.3. Resultats del mesurament d'Efectivitat de la Intervenció

En tots dos projectes predomina la població masculina. El centre A té un 36,64% (34 casos) d'homes, versus un 27,27% (24 casos) de dones. Mentre que B té una distribució lleument més pronunciada de 23,86% (21 casos) d'homes, versus 10,23 (9 casos) de dones. Quant a una possible relació entre el gènere i l'efectivitat de la intervenció, a través de la prova de correlació, el valor de p és de 0,229, que és superior a 0,05, cosa que indica que no hi ha relació estadísticament significativa en la mostra entre el gènere i l'efectivitat.

Respecte a les dimensions, es parteix amb la de protecció. A la taula 4 s'observa un avanç en les quatre subdimensions; és notable que A-1 presenti un increment de +11,3, corresponent a una millora del 30% en relació amb la condició inicial dels casos en el moment d'intervenció. Entre totes les subdimensions avaluades en l'instrument i en tots dos centres, A llança els resultats més destacats en la identificació de recursos de seguretat. L'anàlisi estadística mitjançant la prova t per a grups relacionats indica significacions bilaterals equivalents a 0,00. Això confirma que l'eficàcia de tots dos centres en aquesta dimensió és estadísticament significativa, malgrat que, en comparació amb altres dimensions, aquesta dimensió mostra un avanç proporcionalment inferior.

Taula 4. Resum resultats dimensió de protecció

CENTRE		Identificació dels recursos de seguretat que afavoreixin la protecció del nen, nena o jove i la seva família		Mobilització dels recursos de seguretat que generin condicions de protecció per al nen, nena o jove i la seva família, o n'evitin la participació		Absència de noves transgressions des de NNA		Absència de noves vulneracions cap a NNA	
A	Mitjana	A-1 PRE	A-1 POST	A-2 PRE	A-2 POST	A-3 PRE	A-3 POST	A-4 PRE	A-4 POST
		26,6	39,0	15,5	21,6	2,6	3,5	2,68	4,12
	Diferència	+12,39		+6,08		+0,82		+1,44	
B	Mitjana	A-1 PRE	A-1 POST	A-2 PRE	A-2 POST	A-3 PRE	A-3 POST	A-4 PRE	A-4 POST
		32,23	41,43	17,76	21,56	3,03	4,43	2,76	4,10
	Diferència	+9,2		+3,8		+1,4		+1,33	
MITJANA TOTAL		+11,3		+5,31		+1,02		+1,40	
(n = 88)									

Font: Elaboració pròpia.

Respecte de la capacitat de fer front a la crisi, les subdimensions B-1 i B-2 mostren puntuacions d'ingrés relativament baixes, però en concloure el procés psicosocial, experimenten millores notables de +9,90 i +10,94, la qual cosa representa aproximadament un 30% d'eficàcia. Segons la taula 5, a les subdimensions B-1 i B-2, relacionades amb el reconeixement de la dinàmica de revulneració i la generació de premisses de validació de drets, el centre A difereix significativament del centre B. L'aplicació de la prova t confirma que l'eficàcia de tots dos projectes és estadísticament significativa.

Taula 5. Resultats dimensió sobre la crisi

CENTRE		Identificació de recursos individuals, familiar-relacionals i contextuals, inclusió social		Mobilització de recursos individuals, familiar-relacionals i contextuals	
A	Mitjana	B– 1 PRE	B-1 POST	B-2 PRE	B-2 POST
		10,01	24,00	15,21	34,45
	Diferència	+13,98		+19,24	
B	Mitjana	B– 1 PRE	B-1 POST	B-2 PRE	B-2 POST
		24,7	31,33	30,50	37,53
	Diferència	+6,63		+7,03	
MITJANA TOTAL		+7,26		+9,39	
(n = 88)					

Font: Elaboració pròpia.

Quant al dany emocional viscut, a la taula 6 es revela que la diferència entre les puntuacions d'ingrés i sortida a C-1 és coherent amb l'avanç mitjà observat en l'instrument general (8,1 punts). No obstant això, a C-2 s'observa un progrés modest, amb una millora de només +4,67, marcant-la com una de les subdimensions amb un avanç inferior. És crucial assenyalar que, en el projecte A, dels casos avaluats inicialment, només 33 tenen avaluacions posteriors, la qual cosa podria resultar en una representació exagerada de la seva eficàcia a C-2. A C-1, tots dos projectes tenen avanços similars, encara que amb una dispersió considerable en els resultats, evidenciant la diversitat de condicions dels NNA en iniciar la intervenció. La prova t ratifica que l'efectivitat és estadísticament significativa.

Taula 6. Resultats dimensió dany emocional

CENTRE		Integració de l'experiència de vulneració en història de vida		Disminució de manifestacions de dany socioemocional i físic associades a experiència de vulneració	
A	Mitjana	C- 1 PRE	C-1 POST	C-2 PRE	C-2 POST
		15,36	23,69	19,73	28,51
	Diferència	+8,32		+8,77	
B	Mitjana	13,86	23,10	15,73	17
		C- 1 PRE	C-1 POST	C-2 PRE	C-2 POST
	Diferència	+9,23		+1,26	
MITJANA TOTAL		+8,56		+4,67	
(n = 88)					

Font: Elaboració pròpia.

En la dimensió desenvolupament de recursos (taula 7), es va registrar un progrés significatiu de 7,26 i 9,39 punts a les subdimensions D-1 i D-2, respectivament. Totes dues subdimensions van mostrar comportaments anàlegs i complementaris. A D-1, la identificació de recursos individuals, familiars i contextuals sembla que és un precursor per a la seva posterior mobilització a D-2. És el centre B qui rep els NNA i les seves famílies amb puntuacions inicials superiors i, a la sortida, mantenen xifres elevades. No obstant això, en termes d'eficàcia, el centre A destaca, duplicant la diferència en la puntuació. Això suggereix que els equips d'intervenció del centre A tenen la capacitat de focalitzar-se en els recursos i no només en febleses o barreres. Per a D-2, A novament mostra superioritat, amb una millora de gairebé 20 punts en relació amb el seu punt de partida. La prova t per a grups relacionats confirma una efectivitat estadísticament significativa en aquesta dimensió per a tots dos centres, amb significacions bilaterals de 0,00.

Taula 7. Resultats dimensió desenvolupament de recursos

CENTRE		Identificació de recursos individuals, familiar-relacionals i contextuals, inclusió social		Mobilització de recursos individuals, familiar-relacionals i contextuals	
A	Mitjana	D- 1 PRE	D-1 POST	D-2 PRE	D-2 POST
		10,01	24,00	15,21	34,45
	Diferència	+13,98		+19,24	
B	Mitjana	D- 1 PRE	D-1 POST	D-2 PRE	D-2 POST
		24,7	31,33	30,50	37,53
	Diferència	+6,63		+7,03	
MITJANA TOTAL		+7,26		+9,39	
(n = 88)					

Font: Elaboració pròpia.

Quant a la comparació general entre tots dos centres, la validesa de la hipòtesi es va comprovar a través de dues proves estadístiques. En primer lloc, l'efectivitat en els centres A i B va ser corroborada utilitzant la prova t per a mostres relacionades. Els resultats indiquen una diferència estadísticament significativa entre les condicions d'ingrés i sortida en tots dos centres (sig. Bilateral < 0,05), coherent amb les observacions de les quatre dimensions discutides prèviament. Es demostren avanços rellevants en tots dos centres, recolzats per la prova t. És essencial discernir si les diferències d'eficàcia entre els centres són estadísticament significatives. A través de la prova t per a mostres independents, es va comparar la diferència pre/post en les quatre dimensions analitzades (taula 8).

Taula 8. Resum de diferències estadísticament significatives

DIMENSIÓ	RESULTATS ESTADÍSTICS
De protecció	No es van trobar diferències estadísticament significatives entre A i B ($p > 0,05$).
Respecte de la crisi	Es va trobar una diferència estadísticament significativa favorable per al centre A ($p < 0,05$).
Dany socioemocional	El centre A mostra una efectivitat estadísticament significativa superior en comparació amb el centre B ($p < 0,05$).
Desenvolupament de recursos	Encara que A exhibeix una notable eficàcia, no és estadísticament significativa en comparació amb B ($p > 0,05$).
Dimensió de protecció	No es van trobar diferències estadísticament significatives entre A i B ($p > 0,05$).
(n = 88)	

Font: Elaboració pròpia.

8. Discussió de resultats

En l'anàlisi de la implementació i efectivitat dels PIE a les ciutats de La Calera, La Ligua, Ovalle i Los Vilos, els resultats subratllen avanços significatius en aspectes de seguretat i protecció per a NNA víctimes de maltractament infantil, alhora que revelen desafiaments importants en àrees com el maneig de crisi, el dany socioemocional i l'adaptabilitat del model. Les dimensions de seguretat i protecció mostren progressos concrets en termes d'identificació i mobilització de recursos protectors, un assoliment que concorda amb estudis que emfatitzen la necessitat d'entorns segurs per mitigar els efectes del maltractament infantil (Contreras i González, 2024; Gómez i Haz, 2008). No obstant això, es presenten disparitats en l'efectivitat entre centres, on el centre A exhibeix més avanços en la gestió de crisi i en la validació de drets, la qual cosa podria atribuir-se a l'experiència i cohesió del seu equip, i a una col·laboració més fluida amb institucions externes, com ara centres de salut i tribunals (Foa et al., 2008; Snider et al., 2021). Aquesta disparitat suggereix que l'efectivitat dels PIE es beneficia d'un enfocament interinstitucional robust, que permet respondre adequadament a situacions d'alta complexitat.

L'anàlisi qualitativa destaca una problemàtica recurrent: la sobre-estandardització del model PIE, que resulta en una rigidesa operativa que dificulta la personalització de les intervencions en funció de les particularitats locals, especialment en contextos rurals i perifèrics. Els testimoniatges dels professionals assenyalen una tensió constant entre l'estructura centralitzada del model i les necessitats dels NNA en diferents entorns sociocul-

turals, evidenciant que el model dissenyat per estandarditzar procediments limita l'adaptabilitat necessària en la pràctica quotidiana (Castro, 2003). Aquesta falta de flexibilitat planteja interrogants sobre l'efectivitat del PIE en contextos diversos, on la intervenció requereix ajustar-se a la realitat geogràfica i cultural de cada comunitat, suggerint que la centralització de l'estratègia pot, paradoxalment, afeblir-ne l'impacte.

Una àrea de particular preocupació és l'abordatge del dany socioemocional, dimensió en la qual tots dos centres mostren avanços moderats. La disminució de les manifestacions de dany emocional és limitada, la qual cosa reforça la idea que el dany psicològic profund, especialment en casos de polivíctimització, exigeix intervencions prolongades i tècniques terapèutiques especialitzades que no sempre estan a l'abast dins d'un model estandarditzat (Schofield et al., 2017; Gruhn i Compas, 2020). Aquesta troballa és consistent amb estudis que destaquen la necessitat de personalitzar el tractament de les víctimes de traumes complexos, suggerint que la falta de recursos i de capacitació contínua en l'ús de tècniques específiques per abordar el trauma profund pot comprometre l'efectivitat dels PIE en aquesta dimensió (Cervera, 2023; Howe, 2005).

Des del punt de vista metodològic, l'ús d'una metodologia mixta en l'estudi facilita una comprensió més integral de l'efectivitat del PIE, en integrar perspectives quantitatives i qualitatives sobre els avanços i limitacions del programa. No obstant això, s'identifica una falta d'uniformitat metodològica i d'eines diagnòstiques específiques que dificulten l'abordatge de les particularitats individuals dels casos atesos (Gómez i Haz, 2008; Cervera, 2023). Aquesta manca ressalta una paradoxa: si bé el PIE busca estandarditzar el procés d'intervenció, les seves eines d'avaluació no sempre permeten adaptar-se a les realitats complexes i variades dels NNA i els seus entorns, evidenciant la necessitat de més flexibilitat metodològica que permeti respondre a les demandes locals i els casos individuals.

Les troballes no revelen diferències significatives en l'efectivitat del PIE en funció del gènere, la qual cosa indica que el programa és equitativament efectiu per a NNA de tots dos sexes, la qual cosa suggereix una implementació inclusiva en termes de gènere (Hien et al., 2010). No obstant això, aquesta universalitat de resultats podria emmascarar necessitats diferencials no detectades a causa de la falta d'un enfocament més especialitzat i adaptatiu que permeti explorar com les experiències de maltractament infantil podrien afectar de maneres diferents a nens i nenes en contextos variats. Això ressalta la necessitat de comptar amb enfocaments d'intervenció sensibles al gènere sense comprometre l'equitat del tractament.

D'altra banda, les tensions organitzacionals i la falta de capacitació contínua són obstacles esmentats repetidament pels professionals en els centres PIE. La desconexió entre el disseny tècnic i les pràctiques locals és una font de frustració entre els implementadors, que demanen més autonomia i formació per respondre a les particularitats de cada cas (Capella et al., 2021; Llanos i Sinclair, 2001). L'estructura administrativa i contractual imposa, a més, desafiaments de gestió interna que afecten la

moral i el rendiment dels equips, subratllant la necessitat d'una planificació organitzativa que equilibri el rigor tècnic amb les demandes locals i el benestar dels professionals (Arancibia, 2018; Santos, 1993).

Des del punt de vista del treball social com a professió i disciplina, les troballes posen en relleu, en primer lloc, la rellevància de l'enteniment de les dinàmiques familiars, així com l'apropiació de la perspectiva de gènere i l'elaboració de metodologies adaptades al context, una cosa molt pròpia d'aquests professionals (Commisso i Campos, 2021; Cano, 2020). En segon lloc, des de l'evidència, sorgeix la capacitat d'articular xarxes i encaminar la intervenció cap a enfocaments col·laboratius, la qual cosa es vincula amb resultats més bons en l'adherència familiar, la prevenció de revictimitzacions i la superació del dany socioemocional (Touza, 2018; McNeish et al., 2019).

En definitiva, els resultats revelen la complexitat inherent a la implementació del PIE en entorns diversos, la qual cosa suggereix que l'efectivitat d'aquests programes depèn d'una combinació d'enfocament interinstitucional, flexibilitat metodològica, formació especialitzada i sensibilitat cap a les particularitats contextuais, on el treball social té un rol específic rellevant.

9. Conclusions

Les conclusions d'aquest estudi suggereixen una relació complexa entre la implementació dels PIE i la seva efectivitat en l'atenció de NNA en contextos de vulneració de drets. En un context de creixent evidència sobre la necessitat d'enfocaments d'intervenció psicosocial sensibles i adaptatius, aquesta anàlisi confirma que, si bé els PIE aconsegueixen uns certs avanços estadístics en dimensions fonamentals de seguretat i desenvolupament socioemocional, presenten limitacions en aspectes clau com el maneig de crisi i la recuperació del dany emocional. Aquestes troballes apunten cap a un fenomen crític: la tensió entre l'estandardització del model i la necessitat d'una flexibilitat adaptativa que permeti respondre a les especificitats culturals i socioeconòmiques de les comunitats ateses.

La implementació del PIE sembla reflectir un enfocament centrat en l'operativitat i l'eficiència dels procediments, la qual cosa, encara que facilita la coherència en el servei a escala nacional, limita la capacitat dels equips per ajustar les seves pràctiques a les condicions particulars de cada cas i context. Aquesta estandardització afecta particularment els NNA amb experiències de *polivictimització* i danys emocionals severos, ja que el seu procés de recuperació requereix intervencions contínues i profundament contextualitzades. La falta de recursos i de formació especialitzada en els equips professionals sembla, a més, exacerbar aquesta dificultat, afectant la capacitat del PIE per respondre eficaçment als casos més complexos. Així, les troballes suggereixen que, malgrat els avanços reeixits, el model actual podria beneficiar-se d'una estratègia de *personalització estructurada*, on els equips mantinguin un marc comú d'intervenció, però

amb prou flexibilitat per adaptar els seus mètodes a les necessitats i particularitats locals.

En aquest escenari, la disciplina de treball social ofereix una aproximació altament sensible a la diversitat cultural i a la dimensió situada de l'acció professional, la qual cosa pot incrementar la pertinència i efectivitat dels PIE. El seu èmfasi en la intervenció comunitària i en la comprensió integral de les trajectòries de vida permet identificar noves rutes d'acció, reforçar la participació familiar i adaptar recursos a realitats específiques. Aquest potencial integrador, consolidat en principis ètics i basats en l'evidència, obre la possibilitat d'enfortir els processos de protecció, generar estratègies de reparació més sostenibles i, en definitiva, ampliar l'impacte positiu en la qualitat de vida dels NNA que han sofert vulneracions de drets.

Des d'una perspectiva de política pública, aquests resultats destaquen la importància de reforçar l'acompanyament tècnic i la capacitat contínua dels equips d'intervenció. La formació en tècniques específiques per al maneig de traumes complexos, així com la integració de metodologies d'intervenció col·laborativa i ecològica, pot potenciar l'efectivitat dels PIE, millorant la resiliència i el benestar dels NNA atesos. Des del punt de vista metodològic, es recomana el desenvolupament d'eines diagnòstiques que no només avaluin l'avanç en la disminució de símptomes, sinó també l'evolució en la capacitat adaptativa i resilient del NNA i la seva xarxa de suport.

En conclusió, aquest estudi aporta a la discussió sobre els reptes en la implementació d'intervencions psicosocials en contextos de maltractament infantil, evidenciant la necessitat de models que equilibrin l'estandardització i l'adaptabilitat, en línia amb les tendències internacionals cap a intervencions culturalment sensibles i basades en evidència. Per avançar cap a una protecció més efectiva, és fonamental considerar l'estructura del PIE com una base flexible que permeti respondre de manera integral a les complexitats de la infància vulnerable a Xile i altres contextos similars.

Referències bibliogràfiques

- Acheson, Rachel. (2021). *Therapeutic work with children and adolescents who have experienced trauma*. *Journal of Child Psychotherapy*, 47(3), 499-512. <https://doi.org/10.1080/0075417X.2021.2013928>
- Arancibia, Emilia. (2018). *Evaluación de programas e instituciones públicas de la Dirección de Presupuestos en el Ministerio de Educación*. Documento de Trabajo N.º 15. Centro de Estudios MINEDUC. Recuperat 8 abril 2025, de <https://centroestudios.mineduc.cl/wp-content/uploads/sites/100/2018/07/DocTrabajo15-DIPRES.pdf>

- Braun, Virginia, i Clarke, Victoria. (2006). *Using thematic analysis in psychology. Qualitative Research in Psychology*, 3(2), 77-101. <https://doi.org/10.1191/1478088706qp0630a>
- Brown, Elissa J.; Cohen, Judith A., i Mannarino, Anthony P. (2020). *Trauma-focused cognitive-behavioral therapy: The role of caregivers. Journal of Affective Disorders*, 277, 39-45. <https://doi.org/10.1016/j.jad.2020.07.123>
- Bueno Bueno, Agustín. (1997). El maltrato psicológico/emocional como expresión de violencia hacia la infancia. *Alternativas. Cuadernos de Trabajo Social*, 5, 83-96. RUA. <http://hdl.handle.net/10045/5913>
- Cano Miranda, Daniela Constanza. (2020). *Terapia Grupal: Un modelo de intervención para niñas víctimas de abuso sexual. Aportes en la superación del daño psíquico. (Tesi de pregrau, Universidad Diego Portales). Repositori Biblioteca UDP*. <https://repositoriobiblioteca.udp.cl/TD000382.pdf>
- Cantón, José, i Cortés, María Rosario. (1999). El tratamiento del abuso sexual infantil. *Psicothema*, 11(4), 681-695.
- Caouette, Jean-Denis ; Hébert, Martine ; Cyr, Chantal, i Amédée, Laurence. (2021). The attachment video-feedback intervention (AVI) combined with TF-CBT for sexually abused preschoolers and their parents. *Developmental Child Welfare*, 3(2), 119-134. <https://doi.org/10.1177/25161032211013820>
- Capella, Claudia; Azócar, Estrella; Gómez, Camila; Albornoz, Sofía; Pitrón, Diego; Pizarro, Rocío; Vega, Mariela, i Rodríguez, Loreto. (2021). *Cambio psicoterapéutico en niños, niñas y adolescentes que han sido víctimas de agresiones sexuales: Evaluación de la continuidad y caracterización del cambio posterior a la psicoterapia. Terapia Psicológica*, 39(3), 329-352. <https://doi.org/10.4067/S0718-48082021000300329>
- Casas-Muñoz, Abigail; Carranza-Neira, Julia; Intebi, Irene; Lidchi, Victoria; Eisenstein, Evelyn, i Greenbaum, Jordan. (2023). Abordaje de la violencia sexual infantil: un llamado a la acción para los profesionales de América Latina. *Revista Panamericana de Salud Pública*, 47, e54. <https://doi.org/10.26633/RPSP.2023.54>
- Castro Solano, Alejandro. (2003). ¿Son eficaces las psicoterapias psicológicas? *Psicodebate. Psicología, Cultura y Sociedad*, 3, 59-90. <https://doi.org/10.18682/pd.v3i0.503>
- Cervera, María Isabel. (2023). *Trauma complejo o trastorno traumático del desarrollo: Una nueva propuesta diagnóstica para la comprensión de las reacciones postraumáticas graves en la infancia y adolescencia (Tesi doctoral, Universidad de Murcia)*. <http://hdl.handle.net/10201/141200>

- Cochrane Collaboration. (2012, maig 16). *Intervenciones cognitivas y conductuales para niños víctimas de abuso sexual*. Recuperat 8 abril 2025, de https://www.cochrane.org/es/CD001930/BEHAV_intervenciones-cognitivas-y-conductuales-para-ninos-victimas-de-abuso-sexual
- Cohen, Judith A.; Mannarino, Anthony P.; Greenberg, Theresa; Padlo, Scott, i Shipley, Christine. (2002). Childhood traumatic grief: Concepts and controversies. *Trauma, Violence, & Abuse*, 3(4), 307-327. <https://doi.org/10.1177/1524838002237332>
- Commisso, Ángeles, i Campos, Miriam. (2021). El cuidado en el abuso sexual infanto-juvenil. Intervenciones con mujeres madres. *ConCienciaSocial*, 4(8). Revistas de la Universidad Nacional de Córdoba. <https://revistas.unc.edu.ar/index.php/ConCienciaSocial/article/view/32887>
- Contreras, José Ignacio; Contreras, Lorena, i Rojas, Vicky. (2015). Análisis de programas relacionados con la intervención en niños, niñas y adolescentes vulnerados en sus derechos: La realidad chilena. *Psicoperspectivas*, 14(1), 89-102. <https://dx.doi.org/10.5027/psicoperspectivas-Vol14-Issue1-fulltext-528>
- Contreras Sáez, Milton, i González Suitt, Karla (Eds.). (2024). *Experiencias de trabajo social clínico en Chile*. Ediciones UC.
- Dussich, John P. J., i Pearson, Anne. (2008). Historia de la victimología. Dins Wilson López López, Annette Pearson i Blanca Patricia Ballesteros de Valderrama (Eds.), *Victimología: Aproximación psicosocial a las víctimas* (p. 17-34). Editorial Pontificia Universidad Javeriana. <https://search.worldcat.org/es/title/Victimologia-%3A-aproximacion-psicosocial-a-las-victimas/oclc/503328145>
- Espinoza, Daniela; Riquelme, José Antonio, i Moraga, Lorena. (2020). *Instrumento para la elaboración de planes de tratamiento individual e indicadores de situación*. Ediciones UV.
- Evans, Kylie E.; King, Jennifer A., i Holmes, Megan R. (2022). *Advancing child trauma screening practices*. *Advances in Social Work*, 22(1), 1-18. <https://doi.org/10.18060/24428>
- Fay-Stammbach, Tanja; Hawes, David J., i Meredith, Pamela. (2017). Child maltreatment and emotion socialization: Associations with executive function in the preschool years. *Child Abuse & Neglect*, 64, 1-12. <https://doi.org/10.1016/j.chiabu.2016.12.004>
- Finkelhor, David. (2005). *El abuso sexual al menor: Causas, consecuencias y tratamiento psicosocial*. Editorial Pax México.
- Finkelhor, David; Turner, Heather; Ormrod, Richard, i Hamby, Sherry L. (2010). Trends in childhood violence and abuse exposure:

- Evidence from 2 national surveys. *Archives of Pediatrics & Adolescent Medicine*, 164(3), 238-242. <https://doi.org/10.1001/archpediatrics.2009.283>
- Foa, Edna B.; Keane, Terence M.; Friedman, Matthew J., i Cohen, Judith A. (2008). Introducció. Dins Edna B. Foa, Terence M. Keane, Matthew J. Friedman, i Judith A. Cohen (Eds.), *Effective treatments for PTSD: Practice guidelines from the International Society for Traumatic Stress Studies* (2nd ed., p. 1-20). The Guilford Press.
- Fons de les Nacions Unides per a la Infància. (2022). *Perfil estadístico de la violencia contra la infancia en América Latina y el Caribe*. UNICEF. Recuperat 24 abril 2025, de <https://www.unicef.org/lac/informes/perfil-estadistico-de-la-violencia-contra-la-infancia-en-america-latina-y-el-caribe>
- Gibbs, Lisa; Marinkovic, Kristina; Nurse, James; Tong, Lisa A.; Tekin, Enes; Ulubasoglu, Mehmet; Callard, Nicole; Cowlshaw, Sean, i Cobham, Vanessa E. (2021). Child and adolescent psychosocial support programs following natural disasters: A scoping review of emerging evidence. *Current Psychiatry Reports*, 23(12), 82. <https://doi.org/10.1007/s11920-021-01293-1>
- Gil, Eliana. (1991). *The Healing Power of Play: Working with Abused Children*. The Guilford Press.
- Glaser, Daniel, i Frosh, Stephen. (1997). *Abuso sexual de niños*. Paidós.
- Gómez, Elena, i Haz, Ana María. (2008). Intervención familiar preventiva en programas colaboradores del SENAME: La perspectiva del profesional. *Psykhe*, 17(2), 53-65. <https://dx.doi.org/10.4067/S0718-22282008000200005>
- González, Verónica E., i Torres, Karina M. (2020). *Enfoques, teorías y perspectivas del Trabajo Social y sus implicaciones en la justicia social*. Editorial Académica Española.
- Gruhn, Meredith A., i Compas, Bruce E. (2020). Effects of maltreatment on coping and emotion regulation in childhood and adolescence: A meta-analytic review. *Child Abuse & Neglect*, 103, 104446. <https://doi.org/10.1016/j.chiabu.2020.104446>
- Guba, Egon G., i Lincoln, Yvonna S. (2000). Paradigmas en competencia en la investigación cualitativa. Dins Catalina A. Denman Champion i Jesús Aramando Haro Encinas (Comps.), *Por los rincones. Antología de métodos cualitativos en la investigación social* (p. 113-145). El Colegio de Sonora.
- Han, Hae-Ra; Miller, Hailey N., i Nkimbeng, Manka. (2021). Trauma-informed interventions: A systematic review. *PLoS ONE*, 16(6), e0252747. <https://doi.org/10.1371/journal.pone.0252747>

- Hien, Denise A.; Jiang, Hong; Campbell, Ann N. C.; Hu, Mei-Chen; Miele, Genevieve M.; Cohen, Lisa R., i Nunes, Edward V. (2010). Do treatment improvements in PTSD severity affect substance use outcomes? A secondary analysis from a randomized clinical trial in NIDA's Clinical Trials Network. *American Journal of Psychiatry*, 167(1), 95-101. <https://doi.org/10.1176/appi.ajp.2009.09091261>
- Howe, David. (2005). *Child Abuse and Neglect: Attachment, Development, and Intervention*. Red Globe Press.
- Kolmogorov, Andrey. (1933). Sulla determinazione empirica di una legge di distribuzione. *Giornale dell'Istituto Italiano degli Attuari*, 4, 83-91.
- Kraljevich Muñoz, Karla Valentina. (2010). *Los modelos de intervención psicológicos en Programas de Intervención Integral Especializada (PIE) implementados por SENAME* (Tesi de llicenciatura, Universidad Academia de Humanismo Cristiano). <http://bibliotecadigital.academia.cl/xmlui/handle/123456789/753>
- Llanos, María Teresa, i Sinclair, Claudia. (2001). Terapia de reparación en víctimas de abuso sexual: Aspectos fundamentales. *Psykhé*, 10(2), 53-60.
- Llei 19628, de 1999, sobre Protecció de la Vida Privada. Ministeri Secretaria General de la Presidència. Biblioteca del Congrés Nacional de Xile. Recuperat 9 abril 2025, de <https://www.bcn.cl/leychile/navegar?idNorma=141599>
- Llei 19927, de 2004, que modifica el codi penal, el codi de procediment penal i el codi processal penal en matèria de delictes de pornografia infantil. Ministeri de Justícia. Biblioteca del Congrés Nacional de Xile. Recuperat 9 abril 2025, de <https://www.bcn.cl/leychile/navegar?idNorma=220055>
- Llei 20032, de 2005, que regula el règim d'aportacions financeres de l'Estat als col·laboradors acreditats. Ministeri de Justícia. Biblioteca del Congrés Nacional de Xile. Recuperat 9 abril 2025, de <https://www.bcn.cl/leychile/navegar?idNorma=240374>
- Martínez, María C., i Rojas, Lorena P. (2021). *La investigación-acción participativa: miradas desde la intervención en Trabajo Social*. Universidad del Tolima.
- McNeish, Diarmuid; Kelly, Linda, i Scott, Sue. (2019). *Effectiveness of Services for Sexually Abused Children and Young People: A Knowledge Review*. Centre of Expertise on Child Sexual Abuse, UK. Recuperat 24 abril 2025, de <https://www.csacentre.org.uk/app/uploads/2023/10/Effectiveness-1-Knowledge-review.pdf>
- Organització Mundial de la Salut. (2022, novembre 29). *Violencia contra los niños*. Recuperat 9 abril 2025, de <https://www.who.int/es/news-room/fact-sheets/detail/violence-against-children>

- Perrone, Reynaldo, i Nannini, Martine. (1997). *Violencia y abusos sexuales en la familia: Un abordaje sistémico y comunicacional*. Paidós.
- Ponting, Carolyn; Bond, Melissa; Rogowski, Belén; Chu, Ann, i Lieberman, Alicia F. (2024). Childhood and adulthood trauma exposure: Associations with perinatal mental health and psychotherapy response. *Journal of Traumatic Stress*, 37(1), 178-186. <https://doi.org/10.1002/jts.22989>
- Rosso, Lucía. (2022). Trauma infantil y resiliencia: Estrategias de intervención psicológica. *Revista de Psicología Clínica*, 28(3), 150-165.
- Santos Guerra, Miguel Ángel. (1993). *La evaluación: un proceso de diálogo, comprensión y mejora*. Aljibe.
- Schofield, Gillian; Larsson, Birgit, i Ward, Emma. (2017). Risk, resilience and identity construction in the life narratives of young people leaving residential care. *Child & Family Social Work*, 22(2), 782-791. <https://doi.org/10.1111/cfs.12295>
- Servei Nacional de Protecció Especialitzada a la Infància i Adolescència. (2023). *Informe de gestión 2022*. Ministeri de Desenvolupament Social y Família.
- Sesar, Katarina, i Dodaj, Arta. (2021). Therapeutic interventions employed when working with maltreated children. *Hrvatska Revija za Rehabilitacijska Istraživanja*, 57(2), 145-160. <https://doi.org/10.31299/hrri.57.2.7>
- Shapiro, Samuel S., i Wilk, Martin B. (1965). An analysis of variance test for normality (complete samples). *Biometrika*, 52(3-4), 591-611. <https://doi.org/10.1093/biomet/52.3-4.591>
- Sinclair, Caroline, i Martínez, Josefina. (2006). Culpa o responsabilidad: Terapia con madres de niñas y niños que han sufrido abuso sexual. *Psykhē*, 15(2), 25-35. <https://doi.org/10.4067/S0718-22282006000200003>
- Smith, Jennifer; Cho, Romy; Martin, Christiane K; Cory, Emma; Smith, Tanya, i Shouldice, Michelle. (2021). Building skills and resilience in child abuse pediatricians: A novel program to address secondary traumatic stress. *Child Abuse & Neglect*, 117, 105082. <https://doi.org/10.1016/j.chiabu.2021.105082>
- Smith, Michael, i Bentovim, Arnon. (1994). Sexual abuse: A framework for assessment. *British Journal of Psychiatry*, 165(5), 688-697.
- Snider, Megan; Herschell, Amy; Jackson, Courtney; Funderburk, Brian; Schaffner, Kathleen; Taber-Thomas, Sarah, i Kolko, David. (2021). Examining the impact of treatment fidelity on client outcomes in a statewide implementation of parent-child interaction therapy. *Child*

- & *Family Behavior Therapy*, 43(3), 181-202. <https://doi.org/10.1080/07317107.2021.1940589>
- Timmer, Susan G.; Zebell, Nicole M.; Culver, Melissa A., i Urquiza, Anthony J. (2010). Efficacy of adjunct in-home coaching to improve outcomes in parent-child interaction therapy. *Research on Social Work Practice*, 20(1), 36-45. <https://doi.org/10.1177/1049731509332842>
- Touza, Carmen. (2018). Un análisis sobre intervenciones eficaces en la protección del menor. *Universitas Psychologica*, 17(2), 1-13. <https://doi.org/10.11144/Javeriana.upsy17-2.aiep>
- Tukey, John W. (1977). *Exploratory data analysis*. Addison-Wesley. Recuperat 9 abril 2025, de https://archive.org/details/exploratorydataa0000tuke_7616
- UNICEF. (2021a). *Estado mundial de la infancia 2021: En mi mente: Promover, proteger y cuidar la salud mental de la infancia*. <https://www.unicef.org/es/informes/estado-mundial-de-la-infancia-2021>
- UNICEF. (2021b). Violencia contra la niñez y adolescencia en Chile. UNICEF Chile. <https://www.unicef.org/chile/informes/violencia-contra-la-ni%C3%B1ez-y-adolescencia-en-chile>
- Venegas, Rodrigo. (2011). Apuntes para el trabajo sistémico con jóvenes con prácticas abusivas sexuales. *De Familias y Terapias*, 20(31), 107-113. *Dialnet*. <https://dialnet.unirioja.es/servlet/articulo?codigo=3865714>

La pràctica del treball social en situacions de dol: una revisió sistemàtica

The practice of Social Work in bereavement situations: a systematic review

Paula Moranta Monteros¹

ORCID: 0009-0002-9327-3421

Joan Albert Riera Adrover²

ORCID: 0000-0002-2583-2458

Vera Méndez Monleón³

ORCID: 0009-0008-8236-8517

Recepció: 16/12/24. Revisió: 21/02/25. Acceptació: 31/03/25

Per citar: Moranta Monteros, Paula; Riera Adrover, Joan Albert, i Méndez Monleón, Vera. (2025). La pràctica del treball social en situacions de dol: una revisió sistemàtica. *Revista de Treball Social*, 228, 119-135. <https://doi.org/10.32061/RTS2025.228.05>

Resum

Aquest estudi parteix del paper que desenvolupen les treballadores socials en la intervenció en situacions de dol, des del punt de vista físic, psicosocial i espiritual, mitjançant tècniques i habilitats que potencien les seves funcions dins d'aquest àmbit. Per fer-ho, s'ha efectuat una revisió sistemàtica amb la finalitat d'esbrinar si les intervencions han estat prou investigades i establir així si hi ha una producció científica considerable sobre la matèria. L'anàlisi de l'extracció de dades ha manifestat la presència d'intervencions que són efectuades des de la pràctica del treball social en situacions de dol i en els últims moments de vida de les persones en diferents contextos. L'anàlisi dels resultats ha reflectit la manca d'estudis sobre l'objecte d'estudi. És per això que el present estudi encoratja la comunitat científica a continuar treballant en la producció científica basada en l'evidència empírica amb la condició de generar coneixement i potenciar així la figura de la treballadora social dins d'aquest àmbit.

1 Graduada en Treball Social per la Universitat de les Illes Balears. paulamoranta15@gmail.com

2 Doctor per la Universitat de les Illes Balears. joan.riera@uib.cat

3 Professora al Grau de Treball Social de la Universitat de les Illes Balears. vera.mendez@uib.cat

Paraules clau: Treball social, dol, mort, cures pal·liatives, pacients terminals.

Abstract

This study examines the role of social workers in bereavement interventions across physical, psychosocial and spiritual dimensions, employing techniques and skills that enhance their effectiveness in this field. To this end, a systematic review was undertaken to determine whether these interventions have been adequately researched and to assess the extent of the scientific literature on the topic. Analysis of the extracted data revealed the presence of interventions conducted by social workers in bereavement contexts and at the end of life across various settings. However, the findings highlight a notable scarcity of studies on this subject. Consequently, this review urges the scientific community to continue advancing evidence-based scientific research to generate knowledge and reinforce the role of social workers in bereavement care.

Keywords: Social work, bereavement, death, palliative care, terminal patients.

1. Introducció

El treball social conté una part pràctica i una altra teòric-acadèmica que aposta pel desenvolupament i el canvi social. Aquesta disciplina enfoca els seus objectius a potenciar la cohesió social, l'empoderament i l'alliberament de la població a partir d'uns principis essencials, com els drets humans, la justícia social, la responsabilitat col·lectiva i el respecte a la diferència. De la mateixa manera, aquesta professió està secundada per les ciències socials, les humanitats i els coneixements indígenes per acompanyar les persones i millorar el seu benestar integral (AIETS, 2014).

La millora del benestar integral comprèn l'acompanyament des de la figura de la treballadora social a les persones que es troben en situació de dol. El dol és un concepte que el present estudi prendrà en consideració de manera primordial. Fa referència a la resposta produïda per qualsevol mena de pèrdua, ja sigui la mort d'una persona pròxima o la pèrdua d'algun element físic/material o simbòlic, la superació del qual no va lligat al transcurs del temps, sinó al treball que es dugui a terme per aconseguir-ho (Neimeyer, 2001). Aquesta situació implica diversos canvis en la vida de les persones i nous reptes que, si no es gestionen d'una forma correcta, poden tenir conseqüències molt perilloses en el benestar dels individus (Lema i Varela, 2021).

De la mateixa manera, les treballadores socials tenen un paper clau en l'acompanyament en els últims moments de la vida dels usuaris, així com en els processos de dol. Aquesta última idea es podria definir com l'atenció social que es brinda a les persones que es troben vivint una situació de dol no resolta, la qual es basarà, principalment, en el reconeixement i la selecció dels recursos i habilitats personals que tenen les persones per potenciar-los i utilitzar-los amb la finalitat d'afrontar els canvis i reptes deguts a la pèrdua, la qual pot ser causada per la mort d'una persona propera o per un canvi significatiu en la vida d'una persona (Lema i Varela, 2021).

Les cures pal·liatives tenen com a objecte la millora del benestar de la vida dels pacients i familiars que es troben en una situació problemàtica derivada d'un diagnòstic potencialment mortal. Pretenen alleugerir al màxim possible el dolor, prevenint a partir d'una identificació primerenca i avaluació contínua dels problemes esdevinguts arran de la situació sobrevinguda. Aquesta intervenció es pot dur a terme en l'àmbit físic, psicològic, social o espiritual (OMS, 2020).

En la mateixa línia, les cures pal·liatives pretenen pal·liar les necessitats socials de les persones durant els seus últims moments de vida, i aquí és on apareix la figura de la treballadora social. La professional té com a objectiu principal gestionar els recursos disponibles per poder pal·liar totes les necessitats que van apareixent durant l'evolució de la malaltia. Així i tot, l'acompanyament de la treballadora social no només es limita a treballar amb el pacient, sinó que també té com a propòsit ajudar la família del pacient a millorar la seva qualitat de vida, així com a potenciar les cures i l'atenció rebuda per part dels familiars cap a la persona (Vanzini, 2010).

D'altra banda, la treballadora social també té un paper rellevant en l'àmbit espiritual, específicament quan es treballa amb col·lectius que es troben cada vegada més a prop de la mort. Per aquesta raó, cal esmentar que la professional té la funció de localitzar i pal·liar les necessitats espirituals dels pacients terminals a partir d'actuacions tècniques per, d'aquesta manera, oferir acompanyament i donar resposta de la forma més global possible. D'aquestes accions se n'ha d'ocupar la treballadora social com una especialitat més del camp professional (Vanzini, 2010).

L'estudi ha seleccionat la revisió sistemàtica com a mitjà per indagar sobre l'objecte d'interès. Així doncs, es pretén respondre a la següent pregunta de recerca: "Han estat prou investigades les intervencions efectuades des de la pràctica del treball social en situacions de dol?".

2. Metodologia

Cal assenyalar que per al desenvolupament de l'apartat de metodologia de la present revisió sistemàtica s'ha seguit el disseny del protocol de Manchado et al. (2009) i s'ha utilitzat com a guia per a la seva estructura. Així mateix, s'ha fet ús de la Declaració PRISMA (Urrútia i Bonfill, 2010), que cobreix aspectes clau com l'estratègia de cerca, la selecció d'estudis i la síntesi de resultats. Amb això es pretén minimitzar el biaix i garantir la reproductibilitat de les revisions.

2.1. Criteris d'inclusió

Període d'estudi: no s'ha delimitat per anys de publicació. Idioma: la llengua no s'ha delimitat per a la recerca. Altres: la població d'estudi ni l'àrea geogràfica ha estat delimitada per a la revisió sistemàtica. Tipus de documents: s'ha refinat la recerca de documents incloent només els articles de revista.

2.2. Identificació de les fonts d'informació i dates de l'última investigació

Les fonts d'informació utilitzades per a la present recerca han estat Web of Science i Scopus, i l'última vegada que es va fer una recerca sobre la temàtica va ser el 7 de març del 2024.

2.3. Establiment de l'estratègia d'investigació

S'ha fet ús de l'operador booleà *AND* a les fonts d'informació esmentades i les cometes dobles que permeten que dues o més paraules apareguin com un sol concepte ("social work" AND grief AND interventions).

2.4. Selecció i classificació dels estudis

Aquesta revisió sistemàtica comprèn tres nivells de filtre a partir dels quals s'han seleccionat els articles. El primer nivell de filtre respon a la selecció dels articles que s'han considerat pertinents, a partir de la lectura dels títols, resums i paraules clau. Quant al segon nivell, han estat considerats els articles que responen a la pregunta de recerca a través de la lectura del text complet. Finalment, en el tercer nivell s'han seleccionat els articles que presenten esdeveniments d'interès. Cal esmentar que, per esdeveniments d'interès, s'ha entès la producció científica basada en l'evidència científica més enllà de l'opinió d'experts o d'experiències pròpies.

2.5. Definició de les variables d'estudi

A la taula 1 s'exposen les variables d'estudi que d'ara endavant seran completades per a l'anàlisi bibliomètrica dels resultats obtinguts.

Taula 1. Variables bibliomètriques

Base de dades	Any	Revista	Autors	País	Llengua
---------------	-----	---------	--------	------	---------

Font: Adaptat de Manchado et al. (2009).

2.6. Extracció de dades

La selecció dels articles que finalment han passat a formar part de la present revisió sistemàtica ha requerit la consulta detallada dels apartats dels articles referents al mètode, els resultats i les conclusions. Això es deu al fet que la present revisió sistemàtica pretén esbrinar si la metodologia utilitzada per extreure els posteriors resultats ha estat basada en l'evidència científica. En altres paraules, conèixer el mètode permet definir si els resultats i les conclusions que s'extreuen de l'estudi de l'article seran considerades per a la inclusió o no del document en la revisió sistemàtica. D'altra banda, s'ha fet una revisió del present treball per part de l'autor 1 i una posterior revisió per part de l'autor 2. Cal esmentar que, en cas de desacord, es farà ús d'un tercer autor independent.

3. Resultats

Els resultats s'han organitzat segons el nombre de resums d'articles obtinguts en cada fase, el qual té per objectiu mostrar el següent: els articles que han estat considerats inclosos en la present revisió sistemàtica, els exclosos i les seves respectives causes, i el diagrama de flux.

3.1. Articles inclosos

A continuació, i seguint les variables d'estudi explicades anteriorment, s'exposen els articles inclosos en la present revisió sistemàtica.

Taula 2. Descripció de les variables bibliomètriques

Base de dades	Any	Revista	Autors	País	Llengua
Web of Science	2022	<i>The Qualitive Report</i>	Jodie L. Lee, Michael Splawa-Neyman i Fiona McDermott	Austràlia	Anglès
Web of Science	2020	<i>Indian Journal of Palliative Care</i>	Prajakta Dhavale, Akhila Koparkar i Prakash Fernandes	Índia	Anglès
Scopus	2021	<i>Australian Social Work</i>	Felicity Moon i Fiona McDermott	Austràlia	Anglès
Web of Science	2010	<i>Journal of Evidence-Based Social Work</i>	Sung Hyun Yun i Wilfred Gallant	Canadà	Anglès
Scopus	2019	<i>Social Work in Health Care</i>	Felicity Moon, Lucinda Fraser i Fiona McDermott	Austràlia	Anglès
Scopus	1996	<i>Social Work with Groups</i>	James A. Forte, Anne V. Barrett i Mary H. Campbell	Estats Units	Anglès

Font: Elaboració pròpia.

3.2. Articles exclosos

A la taula següent (taula 3), s'exposen els articles que han estat exclosos de la revisió sistemàtica per no mostrar fidelitat a la pregunta d'estudi o no presentar esdeveniments d'interès.

Taula 3. Articles exclosos

Base de dades	Any	Revista	Autors	País	Llengua
Web of Science i Scopus	2024	<i>Clinical Social Work Journal</i>	Ridvan Temiz	Turquia	Anglès
Web of Science i Scopus	2020	<i>Clinical Social Work Journal</i>	Adrian DuPlessis van Breda i Ronald Mark Addinall	Sud-àfrica	Anglès
Web of Science	2013	<i>Clinical Social Work Journal</i>	Joanne Cacciatore, Kara Thieleman, James Osborn i Kelly Orlowski	Estats Units	Anglès
Web of Science	2010	<i>Health SA Gesondheid</i>	Cornelia M. Drenth, Alida G. Herbst i Herman Strydom	Sud-àfrica	Anglès
Web of Science	2021	<i>Journal of Social Work in End-Of-Life and Palliative Care</i>	Carina Oltmann, S. Otis-Green, P. Blackburn, V. Maasdorp, E. D'Urbano, D. Lema, P. Thomas, A. Roulston, P. Firth i S. Remke	Estats Units	Anglès
Web of Science i Scopus	2021	<i>Journal of Social Work Practice</i>	Sheila Yousuf-Abramson	Estats Units	Anglès
Web of Science	2017	<i>Journal Social Work End Life Palliative Care</i>	Abigail J. Rolbiecki, Karla Washington i Katina Bitsicas	Estats Units	Anglès
Scopus	2016	<i>Social Work in Public Health</i>	Richard B. Francoeur, Nancy Burke i Alicia M. Wilson	Estats Units	Anglès
Scopus	2011	<i>Topics in Geriatric Rehabilitation</i>	Mercedes Bern-Klug	Estats Units	Anglès
Scopus	2008	<i>Social Work in Health Care</i>	Rosalie Pockett	Austràlia	Anglès
Scopus	2010	<i>Health & Social Work</i>	Sara Kinztle i Brian E. Bride	Estats Units	Anglès
Scopus	2017	<i>British Journal of Social Work</i>	Adi Barak i Ronit D. Leichtentrirt	Israel	Anglès

Font: Elaboració pròpia.

3.2.1. *No presenten fidelitat a la pregunta d'estudi*

L'article publicat per van Breda i Addinall (2020) va desenvolupar a partir d'una enquesta feta a treballadors socials clínics una recerca sobre quines modalitats predominen durant les seves intervencions. El text esmenta l'acompanyament en processos de dol de manera superficial i, per tant, no aprofundeix en la temàtica d'interès de la present revisió sistemàtica.

Thielemann i Cacciatore (2019), en el seu article, van presentar un estudi fet a alumnes de postgrau de Treball Social que en el futur han d'intervenir amb persones que viuen processos de dol. Malgrat que el text va emfatitzar en la importància de l'empatia i l'atenció plena durant l'acompanyament a persones com a professionals del treball social, l'article no va indagar sobre l'efectivitat d'aquestes intervencions en el col·lectiu de població específic d'aquest treball de recerca. Per tant, va ser exclòs.

L'article desenvolupat per Barak i Leichtentritt (2017) va indagar sobre com l'escriptura de poesia per part de pares que es troben en una situació de dol a causa de la pèrdua sobtada dels seus fills ajuda a reconstruir el significat de la pèrdua experimentada. El seu estudi va motivar les treballadores socials a emprar aquestes tècniques durant l'acompanyament a persones que pateixen situacions de dol. Malgrat exposar resultats extrets d'una producció basada en l'evidència científica, no va manifestar l'efectivitat de la tècnica des de la pràctica professional del treball social i, per tant, no respon a la pregunta d'estudi de la present revisió sistemàtica.

3.2.2. *No presenten esdeveniments d'interès*

Temiz (2024) va abordar la temàtica de les intervencions en situacions de dol des de la figura de la treballadora social. Va exposar un cas en particular on va defensar la rellevància del paper de la professional per a la millora del benestar d'una persona que es troba en un procés de dol. Així i tot, es va considerar la seva exclusió, atès que no presentava evidència científica, només opinió d'autors que van tractar aquesta temàtica.

L'article publicat per Cacciatore et al. (2013) va tractar el tema de la tècnica del *mindfulness* dirigida a la intervenció en l'acompanyament a persones que es troben en situació de dol. Els autors van mostrar l'eficàcia d'aquesta eina mitjançant l'estudi d'un cas en particular. No obstant això, el fet que no oferís evidència científica sobre els seus resultats va motivar l'exclusió de l'estudi de la revisió sistemàtica.

Drenth et al. (2010) van perseguir plasmar un model d'intervenció per a l'acompanyament en processos de dol. En el seu estudi van descriure diverses teories i van tractar el tema del "dol complicat". No obstant això, el fet que ho fessin a través d'una revisió de la literatura va justificar l'exclusió del seu article per no aportar esdeveniments d'interès.

Oltmann et al. (2021) van tractar diverses conseqüències derivades de la pandèmia de la COVID-19, com per exemple el dol experimentat per la població per culpa de l'aïllament social. Els autors van mostrar diferents intervencions que es van dur a terme des de l'equip de treball social, les quals van ser desenvolupades a partir d'una Xarxa Internacional de Treball

Social. No obstant això, els resultats del seu estudi van ser merament descriptius, no estaven fonamentats en l'evidència científica i, per consegüent, el seu estudi va ser exclòs de la present revisió sistemàtica.

L'article desenvolupat per Yousuf-Abramson (2021) va abordar la temàtica del dol i la pèrdua en l'àmbit del treball social, i va oferir al lector una visió de la tècnica coneguda com "Les quatre tasques del dol de Worden". Aquesta eina es mostra a través d'una aplicació pràctica a partir del treball realitzat per part d'un treballador social. Així i tot, el caràcter descriptiu de l'article va motivar la seva exclusió de la present revisió sistemàtica.

Rolbiecki et al. (2017) van indagar sobre una nova modalitat d'intervenció en dol des del paper de la treballadora social, coneguda com a "Narració digital". Aquesta tècnica es desenvolupa en el text mitjançant l'opinió dels tres autors, i està fonamentada en teories d'altres professionals. El fet que no oferís esdeveniments d'interès més enllà de l'opinió d'experts va justificar l'exclusió del seu estudi.

Gwyther et al. (2005) van efectuar una revisió de la literatura sobre les competències que han de tenir les professionals del treball social que intervenen en les cures pal·liatives. Malgrat que va aportar diversos punts de vista sobre les aptituds i capacitats que una treballadora social ha de tenir per a l'acompanyament en processos de dol, el fet que fos una revisió de la literatura va motivar l'exclusió de l'estudi.

Francoeur et al. (2016) van abordar la temàtica de la intervenció de les treballadores socials amb pacients terminals; específicament, van fer referència a la necessitat d'atenció espiritual que les professionals han de brindar a les persones en els seus últims moments de vida, si escau. No obstant això, el fet que la temàtica fos abordada a través de l'opinió d'experts sobre la matèria va justificar-ne l'exclusió de la revisió sistemàtica.

Bern-Klug (2011) va indagar sobre les competències necessàries de les treballadores socials que duen a terme la seva pràctica professional en residències d'ancians, els quals, habitualment, viuen la pèrdua de molt a prop i, per tant, han d'afrontar situacions de dol. Malgrat l'interès de l'estudi, se'n va valorar l'exclusió perquè estava fonamentat en l'opinió d'experts i la inclusió d'exemples de casos, sense presentar cap mena d'evidència científica sobre aquest tema.

Pockett (2008) va destacar la importància de la intervenció dels treballadors socials clínics per brindar suport emocional i assessorament durant els processos de dol a persones que han vivenciat algun tipus de pèrdua significativa i va indagar en el paper que desenvolupen els plans nacionals i estatals de gestió i prevenció de catàstrofes en relació amb les funcions de les treballadores socials en l'àmbit del dol. No obstant això, el fet que estigués fonamentat en una revisió de la literatura va justificar-ne l'exclusió, per no presentar esdeveniments d'interès.

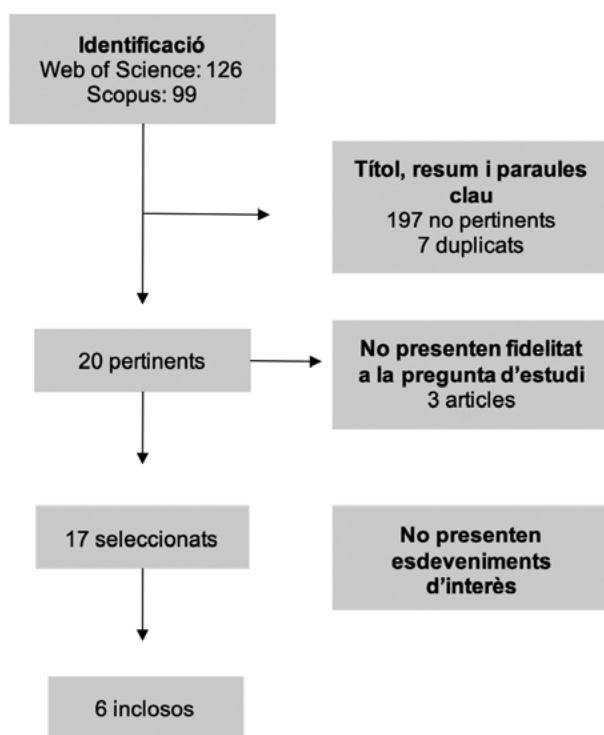
Kintzle i Bride (2010) van proporcionar un nou model d'intervenció des de la pràctica del treball social per a persones que es trobaven en situació de dol. Aquest va incloure diverses pràctiques que van seguir els valors del treball social, com la intervenció en crisi, l'acompanyament i suport en processos de dol i l'avaluació de derivacions. No obstant això,

l'absència d'evidència empírica sobre els resultats del seu estudi en va motivar l'exclusió.

3.3. Diagrama de flux

A la figura 1 es mostra el diagrama de flux, que presenta el procés de selecció dels articles. Hi apareixen tant els articles que van ser inclosos com els que van ser exclosos per no presentar fidelitat a la pregunta de recerca o no presentar esdeveniments d'interès.

Figura 1. Diagrama de flux

Font: Elaboració pròpia.

4. Anàlisi de l'extracció de dades

L'anàlisi de l'extracció de dades inclou l'anàlisi bibliomètrica i dels resultats dels articles que finalment han estat inclosos en la present revisió sistemàtica.

4.1. Anàlisi bibliomètrica

La base de dades que ha demostrat més presència ha estat Scopus, on hi ha quatre dels sis articles que finalment han estat inclosos en la present revisió sistemàtica, per la qual cosa se'n recomana l'ús per al desenvolupament de recerques futures sobre la matèria.

La producció científica sobre l'objecte d'estudi va sobresortir a partir de l'any 2010. És possible observar com, anteriorment, només va ser publicat un article el 1996. D'això s'extreu que, durant 15 anys, va haver-hi una absència de producció científica. Així mateix, va destacar la presència de publicacions entre l'any 2019 i 2022, i és aquest l'últim l'any en el qual es va efectuar una recerca sobre la matèria.

Quant a la revista científica que va demostrar més interès a publicar articles relacionats amb la pregunta d'estudi, no es va observar que cap tingués més d'una publicació sobre aquest tema, a diferència de les autories dels articles. L'anàlisi bibliomètrica va destacar la presència de les autores que estan més compromeses i interessades en la temàtica, i destaquen els noms de Felicity Moon i Fiona McDermott, les quals han participat, cadascuna, en l'elaboració de dos articles que finalment van ser inclosos en el present estudi.

El país que més ha contribuït a la producció científica en relació amb l'objecte d'estudi ha estat Austràlia, on s'han desenvolupat tres dels sis articles inclosos. D'altra banda, referent a l'idioma amb més presència, l'anglès ha estat la llengua predominant en la totalitat dels articles inclosos per a la present revisió sistemàtica.

4.2. Anàlisi de l'extracció de dades

Lee et al. (2022) van exposar les intervencions dutes a terme per part d'un treballador social durant un programa d'un any en una residència a Austràlia. Aquestes van ser valorades pels usuaris com a eficients i necessàries per millorar el seu benestar integral, sobretot aquelles relacionades amb el suport emocional durant els períodes de transició a la residència i la preparació al pròxim dol. Per exemple, assistir a les reunions familiars i audiències administratives requerides, o dur a terme converses sobre els possibles temors i dubtes que sorgien en relació amb la nova situació o al dol, van ser valorades com a intervencions que van ajudar les famílies a millorar el seu benestar. De la mateixa manera, es va remarcar el paper de les treballadores socials dins de les residències, orientant les seves intervencions a ajudar els usuaris a instal·lar-se, conèixer els residents,

assegurar-se que les necessitats de les persones siguin resoltes i acompanyar-les en tots els àmbits requerits, tant en processos administratius com els relacionats amb el dol i la pèrdua.

Dhvale et al. (2020) van indagar sobre les intervencions dutes a terme per l'equip de treball social durant la pandèmia de la COVID-19 a un nombre de famílies de la Unitat de Cures Pal·liatives i Formació (CPC) d'una ciutat de Maharashtra. Els resultats obtinguts van revelar que l'equip de treball social va prestar diferents tipus de suport i tècniques a les persones i a les seves famílies. En primer lloc, un gran pes va recaure en l'assessorament als pacients en relació amb el procés de la malaltia, especialment a la conscienciació de l'evolució de la situació a la família, amb la condició de saber a què s'enfrontaven. En segon lloc, es trobaven molt presents les tècniques d'assessorament relacionades amb els últims desitjos de vida dels usuaris i la intermediació entre ells i les diferents organitzacions no governamentals que podien secundar de forma més específica. A més, moltes accions de la professional van estar encaminades al seguiment i acompanyament del pacient mitjançant el contacte de la treballadora social amb els metges de capçalera de cada usuari.

Moon i McDermott (2021) van exposar els resultats del seu estudi sobre les intervencions de l'equip de treball social de les Unitats de Cures Pal·liatives de cinc hospitals d'aguts de Melbourne (Austràlia). En primer lloc, es va identificar l'acompanyament durant la presa de decisions en els últims moments de vida de les persones, incloent-hi l'exploració i el suport emocional, així com l'assessorament en tasques dirigides a l'organització de les implicacions de la futura mort del pacient terminal (referint-se als tràmits burocràtics). En segon lloc, va prendre un paper molt important la funció de les treballadores socials en el suport integral durant el dol que podien estar vivint els pacients i les seves famílies, avaluant-ne el grau d'adaptació al dol, indagant en el seu sistema familiar per poder identificar vulnerabilitats i brindar els serveis de suport que s'adaptin més bé a les seves necessitats. La Unitat de Treball Social va demostrar tenir un paper molt important en la humanització de les intervencions en l'atenció al final de la vida, simplificant el procés de comiat per part dels familiars amb el pacient terminal. Finalment, les treballadores socials, a partir de la seva intervenció, van representar una figura de suport i amabilitat per als usuaris a fi de contribuir a minorar els conflictes familiars i a sentir-se més acompanyats dins l'hospital.

Yun i Gallant (2010) van desenvolupar un estudi que va permetre evidenciar l'eficàcia de les intervencions professionals efectuades des de la pràctica del treball social en processos de dol mitjançant l'ús d'arts, específicament, l'ús de la música en un grup de dones que es troben amb depressió a causa d'una situació de dol no resolt. Aquesta tècnica es va fonamentar en la realització de sessions individuals en les quals les participants van escoltar 60 minuts de música terapèutica basada en el perdó/dolor degut a la pèrdua d'una persona propera. Aquestes sessions es van dur a terme en una sala que permetia a les persones sentir-se còmodes

i relaxades per, mitjançant les cançons, abordar els elements afectius, cognitius i conductuals que milloraven el seu benestar.

Moon et al. (2019) van manifestar la identitat professional i el paper que desenvolupen les treballadores socials dins de l'àmbit hospitalari durant l'acompanyament a pacients terminals i els seus familiars. Van identificar el paper fonamental que desenvolupen les professionals com a pont de comunicació entre els pacients, la família i l'equip mèdic i, a més, van destacar que l'àmbit on han de dirigir principalment les seves intervencions ha de ser la unitat familiar. A partir del citat estudi van poder definir el simbolisme que té la tècnica d'asseure's en silenci entre la treballadora social i el pacient durant els seus últims moments de vida. A més, es va recalcar la importància que la treballadora social adquirís una posició d'aliada amb els seus usuaris, mitjançant l'ús de les seves habilitats professionals, com la validació de sentiments i el suport emocional.

Forte et al. (1996) van indagar en l'eficàcia d'una tècnica d'intervenció per a persones en situació de dol fonamentada en un model interaccional simbòlic que aposta per la importància de l'entorn social i les dinàmiques de grup per superar les dificultats que suposen les pèrdues significatives. El seu article va exposar un estudi efectuat amb 20 participants en un grup d'ajuda mútua orientat al dol que va ser dirigit per treballadores socials, en el qual van dur a terme, d'una banda, un seguit d'entrevistes cara a cara amb el grup i els professionals i, d'altra banda, exercicis manuals i mentals com ara mapes i gràfics de les seves xarxes socials personals actuals i antigues. Els resultats van evidenciar que les tècniques basades en processos de dol compartits són una eina ideal per reconstruir i augmentar les xarxes i connexions socials de les persones que estan vivint un dol i, d'aquesta manera, millorar el seu benestar.

5. Conclusions i recomanacions

A partir de la pregunta d'estudi de la present revisió sistemàtica, s'ha conclòs que les intervencions en situacions de dol des de la figura de la treballadora social no han estat prou investigades.

Les raons per les quals s'ha considerat que no s'ha respost a la pregunta d'estudi són, d'una banda, el fet que els resultats de la revisió sistemàtica han presentat un volum poc considerable d'articles que tractin la temàtica i, d'altra banda, els resultats extrets de l'anàlisi de l'extracció de dades han demostrat ser molt dispersos. Això fa referència al fet que, malgrat que els resultats són enriquidors i indaguen sobre diversos temes que responen a la lògica de la pregunta d'estudi, no permeten generar un coneixement comú i una estandardització de les intervencions que han demostrat ser més eficients en el tema en qüestió.

Cal esmentar que la metodologia del present treball, malgrat no limitar la cerca en termes geogràfics, anys o idioma de publicació, ha presentat algunes limitacions, com el fet de delimitar la recerca a una tipologia de documents (articles de revista) i fer-ne la cerca en dues bases

de dades que, si bé són de reconegut prestigi (Scopus i Web of Science), podrien ser ampliades.

Així i tot, s'han pogut extreure un seguit de resultats. En primer lloc, s'ha pogut demostrar l'eficàcia i importància del suport emocional de la treballadora social cap als usuaris que es troben en situació de dol o en els seus últims moments de vida, on destaca la tècnica de conversar sobre els dubtes i els últims desitjos de vida dels pacients terminals com una eina per millorar el benestar de la persona i els familiars.

En segon lloc, s'ha pogut extreure com un punt comú entre la majoria dels articles la rellevància del suport en tràmits burocràtics que ofereixen les treballadores socials. Aquestes intervencions augmenten la seva presència considerablement en els moments en què l'usuari s'acosta a la mort i la família necessita ajuda per fer uns certs tràmits administratius o d'organització, com per exemple els tràmits relacionats amb els funerals.

En tercer lloc, destaca la importància de prendre una posició d'aliat des de la figura de la professional amb l'usuari i la seva família, mitjançant les seves habilitats d'empatia i amabilitat, ja que s'ha demostrat com això té un efecte positiu en la resolució de conflictes familiars i com a pont de comunicació entre la persona, els seus al·legats i el personal mèdic.

En quart i últim lloc, s'ha pogut evidenciar l'eficàcia de l'ús de les arts per superar situacions de dol lligades a pèrdues significatives, com ara la música o exercicis manuals de pintura. Així mateix, cal esmentar el paper clau que suposa el fet de treballar amb grups de persones que presenten situacions de dol compartides, atès que segons els resultats extrets dels estudis inclosos, aquests grups ajuden a millorar el benestar integral de les persones.

Com a propostes futures de recerca, sembla necessari, d'una banda, dur a terme una revisió bibliogràfica dels llibres que tracten aquesta temàtica amb la condició de fer una anàlisi més integral i, d'altra, afegir més bases de dades a les fonts d'informació amb la condició de confirmar els resultats i/o ampliar-los, si fos el cas. Una altra manera d'incrementar els resultats podria passar per la revisió de l'estratègia de cerca. Si bé va ser elaborada de manera que abordés el major nombre d'articles possible sobre la temàtica, hi ha la possibilitat de modificar-la amb la condició d'obtenir altres resultats.

Seguint en la mateixa línia, davant l'absència d'un coneixement global i estandarditzat sobre les intervencions en dol des de la pràctica del treball social, es recomana a les professionals continuar investigant i generant producció científica basada en l'evidència sobre el tema en qüestió. D'aquesta manera, les professionals especialitzades en aquest àmbit podran actualitzar les intervencions, tècniques i accions que han demostrat ser més eficaces per millorar el benestar de les persones que es troben en situació de dol.

En vista de la importància de les Unitats de Treball Social, es proposa crear unitats o reforçar les existents en hospitals, residències i altres institucions que habitualment treballen amb persones que viuen els seus últims moments de vida i/o estan experimentant un dol. A més, es defensa

la potenciació de la figura de la treballadora social en aquests espais, a causa de l'eficàcia de les seves intervencions en situacions de dol.

Finalment, es motiva les docents a afegir més continguts acadèmics relacionats amb el paper de la treballadora social en situacions de dol dins dels graus de Treball Social per, d'aquesta manera, conscienciar i preparar les pròximes treballadores socials per a les responsabilitats que hauran d'assumir en aquest àmbit.

Referències bibliogràfiques

- AIETS. (2014). *Definición global del trabajo social*. Associació Internacional d'Escoles de Treball Social (AIETS). <https://www.iasw-aiets.org/global-definition-of-social-work-review-of-the-global-definition/>
- Barak, Adi, i Leichtentritt, Ronit. (2017). Creative Writing after Traumatic Loss: Towards a Generative Writing Approach. *British Journal of Social Work*, 47, 936-954. <https://doi.org/10.1093/bjsw/bcw030>
- Bern-Klug, Mercedes. (2011). Psychological Concerns in the Context of Geriatric Palliative Care in Nursing Homes: Enlisting the Skills of Social Workers. *Topics in Geriatric Rehabilitation*, 27(1), 62-70. <https://doi.org/10.1097/TGR0b013e3181ff698f>
- Cacciatore, Joanne; Thieleman, Kara; Osborn, James, i Orlowski, Kelly. (2013). Of the Soul and Suffering: Mindfulness-Based Interventions and Bereavement. *Clinical Social Work Journal*, 42(3), 269-281. <https://doi.org/10.1007/s10615-013-0465-y>
- Drenth, Cornelia, M.; Herbst, Alida, i Strydom, Herman. (2010). A complicated grief intervention model. *Health SA Geshondeid*, 15(1). <https://doi.org/10.4102/hsag.v15i1.415>
- Forte, James; Barrett, Anne, i Campbell, Mary. (1996). Patterns of Social Connectedness and Shared Grief Work: A Symbolic Interactionist Perspective. *Social Work with Groups*, 19(1), 29-51. https://doi.org/10.1300/J009v19n01_04
- Francoeur, Richard; Burke, Nancy, i Wilson, Alicia. (2016). The Role of Social Workers in Spiritual Care to Facilitate Coping with Chronic Illness and Self-Determination in Advance Care Planning. *Social Work in Public Health*, 31(5), 453-466. <http://dx.doi.org/10.1080/19371918.2016.1146199>
- Gwyther, Lisa; Altilio, Terry; Blacker, Susan; Christ, Grace; Csikai, Ellen; Hooyman, Nancy; Kramer, Betty; Linton, Julie; Raymer, Mary,

- i Howe, Judith. (2005). Social Work Competencies in Palliative and End-of-Life Care. *Journal of Social Work in End-of-Life & Palliative Care*, 1(1), 87-120. https://doi.org/10.1300/J457v01n01_06
- Kintzle, Sara, i Bride, Brian. (2010). Intervention Following a Sudden Death: The Social Work-Medical Examiner Model. *Health & Social Work*, 35(3), 221-224. <https://doi.org/10.1093/hsw/35.3.221>
- Lee, Jodie; Splawa-Neyman, Michael, i McDermott, Fiona. (2022). The Role of Social Work in Residential Aged Care Facilities: Evaluation of a Pilot Program in Australia. *The Qualitative Report*, 27(1), 64-78. <https://doi.org/10.46743/2160-3715/2022.4761>
- Lema, Debora S., i Varela, María Constanza. (2021). Intervención en duelo desde el enfoque del Trabajo Social. *Margen: Revista de Trabajo Social y Ciencias Sociales*, 101. <https://www.margen.org/suscri/margen101/Lema-101.pdf>
- Manchado, Rocío; Tamames, Sonia; López, María; Mohedano, Laura; D'Agostino, Marcelo, i Veiga, Jorge. (2009). Revisiones Sistemáticas Exploratorias. *Medicina y Seguridad del Trabajo*, 55(216), 12-19. <http://dx.doi.org/10.4321/S0465-546X2009000300002>
- Moon, Felicity; Fraser, Lucinda, i McDermott, Fiona. (2019). Sitting with silence: hospital social work interventions for dying patients and their Families. *Social Work in Health Care*, 58(5), 444-458. <https://doi.org/10.1080/00981389.2019.1586027>
- Moon, Felicity, i McDermott, Fiona. (2021). Social Work End-of-life Care Interventions for Patients and their Families in Hospital. *Australian Social Work*, 74(3), 276-293. <https://doi.org/10.1080/0312407X.2020.1717561>
- Neimeyer, Robert. (2001). *Aprender de la pérdida: una guía para afrontar el duelo*. Booket.
- Oltmann, Carina; Otis-Green, Shirley; Blackburn, P.; Maasdorp, V.; D'Urbano, E.; Lema, D.; Thomas, P.; Roulston, A.; Firth, P., i Remke, S. (2021). International Collaboration in the Time of COVID-19: The World Hospice and Palliative Care Social Work Network. *Journal of Social Work in End-Of-Life and Palliative Care*, 17(2-3), 137-145. <https://doi.org/10.1080/15524256.2021.1896627>
- Organització Mundial de la Salut [OMS]. (2020, agost 20). *Cuidados Paliativos*. <https://www.who.int/es/news-room/fact-sheets/detail/palliative-care>
- Pockett, Rosalie. (2008). Learning from each Other. The Social Work Role as an Integrated Part of the Hospital Disaster Response. *Social Work in Health Care*, 43(2-3), 131-149. https://doi.org/10.1300/J010v43n02_09

- Prajakta, Dhavale; Akhila, Koparkar, i Fernandes, Prakash. (2020). Palliative Care Interventions from a Social Work Perspective and the Challenges Faced by Patients and Caregivers during Covid-19. *Indian Journal of Palliative Care*, 26(5), 58-62. https://doi.org/10.4103/IJPC.IJPC_149_20
- Rolbiecki, Abigail; Washington, Karka, i Bitsicas, Katina. (2017). Digital Storytelling: Families' Search for Meaning after Child Death. *Journal of Social Work in End-of-Life & Palliative Care*, 13(4), 239-250. <https://doi.org/10.1080/15524256.2017.1387216>
- Temiz, Ridvan. (2024). Existential Social Work in Coping with Death and Grief. *Clinical Social Work Journal*, 1-11. <https://doi.org/10.1007/s10615-024-00922-5>
- Thieleman, Kara, i Cacciatore, Joanne. (2019). 'Experiencing life for the first time': the effects of a traumatic death course on social work student mindfulness and empathy. *Social Work Education*, 38(4), 470-484. <https://doi.org/10.1080/02615479.2018.1548588>
- Urrútia, Gerard, i Bonfill, Xavier. (2010). Declaración PRISMA: una propuesta para mejorar la publicación de revisiones sistemáticas y metaanálisis. *Medicina Clínica*, 135(11), 507-511. <http://dx.doi.org/10.1016/j.medcli.2010.01.015>
- Van Breda, Adrian Du, i Addinall, Ronald Mark. (2020). State of Clinical Social Work in South Africa. *Clinical Social Work Journal*, 49(3), 299-311. <https://doi.org/10.1007/s10615-020-00761-0>
- Vanzini, Lorena. (2010). El Trabajo Social en el ámbito de los cuidados paliativos: una profundización sobre el rol profesional. *Documentos de Trabajo Social: Revista de Trabajo y Acción Social*, 47, 184-199. Dialnet. <https://dialnet.unirioja.es/servlet/articulo?codigo=3655799>
- Yousuf-Abramson, Sheila. (2021). Worden's tasks of mourning through a social work lens. *Journal of Social Work Practice*, 35(4), 367-379. <https://doi.org/10.1080/02650533.2020.1843146>
- Yun, Sung Hyun, i Gallant, Wilfred. (2010). Evidence-Based Clinical Practice: The Effectiveness of Music-Based Intervention for Women Experiencing Forgiveness/Grief Issues. *Journal of Evidence-Based Social Work*, 7, 361-376. <https://doi.org/10.1080/15433710903323870>

Primers materials per a una filosofia del treball social. Tensions, epistemologia, futur

First materials for a philosophy of Social Work:
tensions, epistemology and future

José-Luis Anta Félez¹

ORCID: 0000-0001-7063-5288

Ana Martínez Rodero²

ORCID: 0000-0002-2559-6272

Recepció: 03/02/25. Revisió: 12/04/25. Acceptació: 25/04/25

Per citar: Anta Félez, José-Luis, i Martínez Rodero, Ana. (2025). Primers materials per a una filosofia del treball social. Tensions, epistemologia, futur. *Revista de Treball Social*, 228, 137-159. <https://doi.org/10.32061/RTS2025.228.06>

Resum

Volem entendre quines són les bases materials, epistemològiques i fenomenològiques del treball social. Per això aquest treball se centra en la idea de recrear la genealogia política que ens permeti crear una topografia contemporània de les relacions d'ajuda. Més enllà d'això, l'article aborda la idea d'una lectura actual del treball social en les claus de Michel Foucault: genealogia, poder, governamentalitat o biopolítica, dins del complex marc del treball social, la seva ètica i aspiració com a part de les formes de representació de la justícia social. En aquest sentit, tot el treball és un acostament al que anomenem les tensions del treball, on observem els contínuums d'uns certs conceptes amb els quals el treball social opera o amb els quals s'associa: individu, comunitat, estat, prestació, subjectivitat o transformació o universalitat. En última instància, aquest treball intenta integrar-se en un treball social crític que des d'un enfocament ètic reconegui les asimetries de poder inherents a les relacions d'ajuda i buscar maneres de redistribuir el poder cap als qui reben assistència. Permetent que els treballadors socials reflexionin sobre la seva posició en les dinàmiques de poder i busquin construir relacions més horitzontals i democràtiques.

Paraules clau: Filosofia, pensament crític, treball social crític, biopolítica, epistemologia.

1 Universidad de Jaén. jlanta@ujaen.es

2 Universidad de Salamanca. amartinezrodero@usal.es

Abstract

This study seeks to explore the material, epistemological and phenomenological foundations of social work. It focuses on the idea of reconstructing a political genealogy that enables the creation of a contemporary topography of helping relationships. Moreover, the article explores a current interpretation of social work through the lens of Michel Foucault, drawing on concepts such as genealogy, power, governmentality and biopolitics within the complex framework of social work, its ethics and its aspiration to contribute to the representation of social justice. In this regard, the study constitutes an approach to what we call the tensions of work, where we examine the continuums of certain concepts with which social work engages or is commonly associated: the individual, community, State, provision, subjectivity, transformation and universality. Ultimately, this work seeks to position itself within a strand of critical social work which, from an ethical standpoint, recognises the power asymmetries inherent in helping relationships and explores ways of redistributing power towards those receiving support. It calls for social workers to reflect on their own position within power dynamics and to seek to build more equitable and democratic relationships.

Keywords: Philosophy, critical thinking, critical social work, biopolitics, epistemology.

Introducció: la genealogia del treball social

Abordar una genealogia de les relacions d'ajuda des d'un enfocament formal implica submergir-se en una complexa trama històrica i sociocultural. És endinsar-se en una anàlisi que desentranya com aquestes relacions, al llarg del temps i en diferents societats, han estat conceptualitzades, practicades i transformades. No es tracta simplement d'establir una cronologia d'esdeveniments, sinó de comprendre com les estructures socials, polítiques i culturals han modelat les formes en què es brinda i es rep ajuda. Una genealogia d'aquest tipus ens convida a revelar els entramats de poder i saber que són subjacents a aquestes pràctiques. Qui ha definit els termes de l'ajuda? Quins interessos s'han ocultat darrere de les accions altruistes? Com s'ha utilitzat l'ajuda com a eina de control social o com a mecanisme de legitimació de determinades estructures de poder? Després d'aquestes preguntes mirem de conjecturar com les relacions d'ajuda han estat tant un reflex com un motor dels canvis socials. És fonamental considerar que les relacions d'ajuda no són fenòmens estàtics, sinó que es troben en evolució constant. Les transformacions històriques, els avanços científics, els canvis en les estructures familiars i comunitàries, així com les crisis socials i econòmiques, han influït de manera significativa en la forma en què concebem i practiquem l'ajuda.

Un enfocament genealògic ens permet identificar les discontinuïtats i les ruptures en la història de les relacions d'ajuda. És a dir, aquells moments en els quals es produeixen canvis radicals en les concepcions i pràctiques, donant lloc a noves formes de solidaritat i cooperació. La genealogia foucaultiana, concebuda com una eina analítica, emergeix com un mètode invaluable per desentranyar les complexes relacions de poder que travessen les relacions d'ajuda i que, en la seva aparent neutralitat, oculten dinàmiques de control, normalització i disciplina (Campana, 2009). A través d'aquesta perspectiva, es busca *desnaturalitzar* categories que, en el seu ús quotidià, semblen evidents i immutables, revelant el seu caràcter històric i construït. En l'àmbit del treball social, aquesta aproximació ofereix una oportunitat crítica per qüestionar nocions fonamentals com ara "normalitat", "patologia" o "necessitat", mostrant que no són realitats objectives, sinó construccions discursives que reflecteixen i reproduïxen relacions de poder específiques. En aquest treball hem intentat aplicar tota aquesta genealogia al treball social, la qual cosa implica rastrejar les arrels històriques de categories com ara el diagnòstic, els models d'intervenció i les institucions que han mediat les relacions d'ajuda. Aquest exercici permet identificar com conceptes com ara "pobresa", "discapacitat" o "exclusió" han estat definits i redefinits al llarg del temps en funció d'interessos polítics, econòmics i socials canviants. La genealogia, com a enfocament crític, ens convida a superar les explicacions teleològiques i essencialistes que busquen un origen únic i universal per a les relacions d'ajuda. En lloc d'això, proposa una mirada descentrada que posa de manifest la pluralitat de discursos i pràctiques, així com les discontinuïtats

i ruptures que marquen el seu esdevenir històric. Això significa que les relacions d'ajuda no s'interpreten com un reflex de les necessitats socials –tan difícils de delimitar, en la mesura que depenen de moments i llocs, així com s'inscriuen en els models de producció–, sinó com a resultat de lluites per l'hegemonia discursiva i pel control dels modes de vida. En altres paraules, les relacions d'ajuda estan travessades per relacions de poder, que no significa un mal funcionament institucional, ni una mala praxi, que delimiten el que pot considerar-se legítim, normatiu o desitjable segons diagnòstic i intervenció social.

En el camp disciplinari, acadèmic i funcional del treball social, aquesta perspectiva genealògica adquireix una dimensió alliberadora, ja que permet qüestionar aquestes pràctiques i discursos associats a dinàmiques prestacionals o burocràtiques que, encara que profundament arrelades i naturalitzades, no fan sinó perpetuar desigualtats i opressions. Aquesta manera de veure les coses, profundament crítica i filosòfica, no es basa només en un exercici teòric –que també–, sinó en la constatació de les maneres d'operar els Serveis Socials, o la construcció de les polítiques públiques, més enllà del mateix saber del treball social, que veu tot això com a part d'una tensió entre el seu saber i les institucions on exerceix el seu treball. En analitzar les estructures de poder que són subjacents a les intervencions socials, la genealogia ens ajuda a identificar tant els mecanismes que sostenen aquestes estructures com les possibles formes de resistència que emergeixen als marges (Chambon et al., 2001). En aquest sentit, el treball social no es pot reduir a una simple aplicació tècnica de coneixements, sinó que s'ha de concebre també com un espai de lluita política, on les possibilitats d'emancipació i control es negocien contínuament. Es fa crucial, no obstant això, reconèixer que la genealogia no és un mètode neutral ni merament descriptiu. Adoptar una perspectiva genealògica implica assumir una posició política, compromesa amb la transformació social i amb la cerca de formes de relació que superin les jerarquies i les desigualtats. Això requereix una reflexió crítica constant sobre el paper del treball social en la reproducció o contestació de les relacions de poder existents: en quina mesura les intervencions del treball social reforcen models de control i dependència? I, per tant, en quina mesura obren possibilitats per a l'autodeterminació i l'autonomia dels subjectes? En definitiva, com poden els professionals del treball social articular pràctiques que desestabilitzin les dinàmiques de dominació sense perdre de vista les necessitats immediates de les persones a les quals assisteixen o ser deslleials a les institucions en què treballen? En última instància, la genealogia, en la conceptualització de Foucault (2008), ofereix al treball social una eina poderosa per analitzar i transformar les dinàmiques que són subjacents a les relacions d'ajuda. En desnaturalitzar les categories i conceptes que donem per descomptats, i en exposar les relacions de poder que els sustenten, aquesta perspectiva ens convida a imaginar noves formes d'intervenció que no reproduïxin les desigualtats que busquen remeiar. Aquesta tasca, però, no és senzilla ni lineal, ja que exigeix un equilibri constant entre la crítica de les estructures existents

i la construcció d'alternatives que responguin a les demandes ètiques i polítiques de la justícia social.

Les relacions d'ajuda en el context de les relacions de poder

Les relacions d'ajuda i poder i el treball social –almenys el que es fa dins dels sistemes socials i institucions-organitzacions de benestar social europeus– s'entrecreuen en dinàmiques que descobreixen l'aparent neutralitat de l'ajuda. Cada acte d'ajuda implica una relació de poder: qui ajuda defineix què és una necessitat, fins i tot si només es defineix com una manera d'alleujar el patiment, i com s'ha de satisfer, exercint control simbòlic i material. En el treball social, aquestes dinàmiques s'amplifiquen a causa de la seva posició com a intermediari entre les institucions i els subjectes-usuaris (Martínez, 2021). D'una banda, pot perpetuar relacions de subordinació en reproduir normes i estructures jeràrquiques; d'altra, té el potencial de subvertir-les, promovent pràctiques d'empoderament que qüestionin les condicions estructurals que generen desigualtat. El desafiament ètic radica a equilibrar la resposta immediata amb un compromís crític que transformi aquestes relacions cap a formes més horitzontals i emancipadores. Les relacions d'ajuda són, en essència, relacions de poder, ja que impliquen una asimetria inherent entre qui ajuda i qui rep ajuda (Hugman, 1991). Aquesta asimetria es manifesta en el control sobre els recursos (materials, simbòlics o emocionals) que el treballador social com a ajudant té i que el receptor “necessita”, la qual cosa pot generar relacions de dependència. No obstant això, aquesta dinàmica va més enllà del simple acte d'oferir alguna cosa: també involucra decisions sobre quines necessitats són considerades legítimes, quines solucions són vàlides i qui té l'autoritat per definir-les. Així, l'ajuda no és un fenomen neutre, sinó una pràctica que organitza i regula comportaments en funció de criteris normatius (Healey, 2001, p. 35-36).

Quan aquestes relacions s'organitzen des d'institucions –estatals, religioses o privades–, les dinàmiques de poder s'amplifiquen. Les institucions no només distribueixen ajuda, en un ideal entre necessitats-recursos, sinó que també estableixen condicions i límits que reflecteixen els seus interessos polítics, socials o econòmics. Això significa que les relacions d'ajuda no només alleugen necessitats, sinó que també produeixen efectes de normalització. Des d'una configuració bàsicament basada en Foucault (2023), aquest procés implica que el poder no només reprimeix, sinó que crea subjectes i comportaments, definint què és acceptable o desitjable dins d'un ordre social. En el treball social, aquesta producció de subjectivitats és evident. Per exemple, en classificar uns certs individus com a “vulnerables” o “desviats”, les institucions d'ajuda no només responen a una necessitat, sinó que també reforcen categories que modelen les identitats i expectatives de les persones. Aquest poder normatiu, encara que pot tenir efectes positius, també comporta el risc de perpetuar relaci-

ons jeràrquiques i de dependència, limitant les possibilitats d'autonomia i transformació estructural. Per això, un enfocament crític en el treball social ha de reconèixer aquestes dinàmiques de poder i buscar maneres de subvertir-les, promovent pràctiques que empoderin les persones i qüestionin les estructures que generen les desigualtats que intenten resoldre. Des d'aquesta perspectiva, el treball social es pot entendre com una forma de biopolítica: una tecnologia de governança que regula i administra les vides dels individus, especialment d'aquells considerats "vulnerables" o "exclosos". Les pràctiques d'intervenció no només brinden ajuda, sinó que també modelen comportaments, defineixen normes i produeixen subjectivitats. Per exemple, els programes socials que categoritzen els beneficiaris en funció de la seva "necessitat" no només distribueixen recursos, sinó que també construeixen identitats associades a la dependència o la marginalitat (Pelegrí, 2018). El desafiament ètic del treball social radica en com posicionar-se enfront d'aquestes dinàmiques de poder. Per evitar ser un mer instrument de control social, ha d'incorporar habilitats reflexives que qüestionin les lògiques de normalització i busquin fomentar l'agència de les persones. Això implica reconfigurar el seu rol cap a una experiència transformadora que no només respongui a les necessitats immediates, sinó que també contribueixi a la transformació de les estructures que generen desigualtat i exclusió.

El treball social es troba en una tensió constant entre el seu paper com a eina de control social i el seu potencial per promoure l'empoderament. Com a mecanisme de control, el treball social pot ser utilitzat per gestionar i normativitzar les "anomalies" que desafien l'ordre social, com la pobresa, l'exclusió o la desigualtat. Aquest rol implica implementar polítiques que busquen integrar les persones en sistemes preexistents, sovint sota condicions que en limiten l'autonomia, com ara avaluacions constants o criteris d'elegibilitat estrictes. D'altra banda, el treball social també pot actuar com a espai de resistència, fomentant capacitats crítiques, autonomia i justícia social (Montaño, 2019). Aquest enfocament no només busca respondre a les necessitats immediates, sinó també transformar les condicions que generen aquestes necessitats, promovent una redistribució del poder i enfortint l'agència de les persones. El poder en aquestes relacions no s'ha d'entendre exclusivament com a coercitiu. Segons Foucault (1980, p. 7-29), el poder també pot ser productiu, en tant que crea possibilitats per a l'acció i la subjectivitat. Per exemple, els programes d'inclusió social, encara que puguin imposar condicions que reforcin dinàmiques de control, també poden obrir oportunitats perquè les persones adquireixin habilitats i desenvolupin formes d'autonomia. El desafiament ètic radica en com dissenyar i implementar aquestes intervencions de manera que prioritzin l'empoderament sense recórrer a pràctiques paternalistes o normatives. Les relacions d'ajuda no només distribueixen recursos, també modelen les subjectivitats tant de l'"ajudat" com de l'"ajudant". En el cas del receptor, aquestes relacions tendeixen a definir-lo en termes de necessitat, manca o vulnerabilitat. Aquest marc pot perpetuar estigmes i formes de dependència, en reforçar una imatge del receptor com un subjecte passiu, subordinat

a les decisions de qui proveeix l'ajuda. Aquest procés de subjectivació té implicacions profundes en la identitat del receptor, que pot internalitzar aquestes categories i limitar la seva pròpia capacitat d'agència. L'"ajudant" també és modelat per aquestes relacions, assumint un rol d'autoritat o d'agent moral superior. Aquesta posició pot reforçar jerarquies implícites i consolidar dinàmiques de poder que dificultin la construcció de relacions horitzontals i col·laboratives.

En el context capitalista, particularment sota el neoliberalisme, l'ajuda institucionalitzada i el treball social s'integren en un sistema que prioritza l'eficiència, la gestió de riscos i la sostenibilitat econòmica de les intervencions. Aquest marc pot limitar la capacitat del treball social per desafiar les estructures d'opressió, ja que tendeix a tractar els símptomes de la desigualtat sense qüestionar-ne les causes sistèmiques. L'ajuda disminueix necessitats immediates i pot legitimar-se com un mecanisme que reforça l'autoritat de l'estat i no poques institucions privades, posicionant-lo com a protector i garant del benestar social, sense que se li hagi de demanar res més (García, 2017). En aquest sentit entenem, com gran part del que constitueix el treball social crític, que l'ajuda és una part consuetudinària d'un sistema basat en el binomi necessitat-recurs, la qual cosa més enllà de la intervenció corre el risc de convertir l'ajuda en un element que fixa, encara que mitigui un problema puntual, més que transforma. Al seu torn, en centrar-se en la gestió i el control, el treball social més ortodox i de prestació, aquestes pràctiques poden perpetuar desigualtats estructurals i consolidar relacions de dependència. Un treball social crític, afirmen autors com Carlos Montaña (2003) o Marilda Iamamoto (2007), ha de superar aquesta instrumentalització, rebutjant la neutralitat i adoptant una postura reflexiva que qüestionï les condicions estructurals que generen exclusió i desigualtat. Això implica anar més enllà de les intervencions pal·liatives i treballar cap a la transformació de les estructures econòmiques, polítiques i culturals que sostenen aquestes dinàmiques d'opressió. Per contrarestar aquestes dinàmiques, un enfocament ètic en el treball social ha de centrar-se en la redistribució del poder. Cosa que significa reconèixer les asimetries inherents en les relacions d'ajuda i redissenyar les intervencions per retornar agència i control als qui reben l'ajuda. Més que imposar solucions externes, el treball social hauria de facilitar processos participatius que permetin a les persones ser protagonistes de les seves pròpies transformacions.

La pràctica reflexiva és essencial en aquest procés. Els treballadors socials haurien d'interrogar el seu propi rol dins d'aquestes dinàmiques, identificant com les seves accions poden perpetuar o desafiar les estructures de poder (Netto, 1997). Aquest tipus de reflexió crítica promou la construcció de relacions horitzontals i democràtiques que situen la dignitat i els sabers situats de les persones al centre de la relació d'ajuda. D'altra banda, el treball social hauria d'aspirar a una justícia estructural que no es limiti a atendre necessitats immediates, sinó que busqui transformar les condicions que les generen. La relació entre el concepte de governamentalitat de Foucault (2006) i les relacions d'ajuda pròpies del treball social és

fonamental per comprendre com aquestes pràctiques operen com a formes de governança que van més enllà del control explícit, modelant subjectivitats i regulant conductes a través de mecanismes de poder subtils però efectius. El concepte mateix de governamentalitat permet descriure com el poder no s'exerceix únicament mitjançant coerció o repressió, sinó també a través de la direcció de conductes en els individus i les poblacions. En aquest marc, governar implica gestionar la vida, orientant els comportaments i organitzant els recursos per maximitzar l'ordre social i econòmic. Aquesta noció inclou tant les polítiques estatals com les intervencions locals i quotidianes, on es produeix un entrellaçament entre l'autoritat i les accions individuals. En el context del treball social, les relacions d'ajuda poden ser vistes com una manifestació concreta de la governamentalitat. En intervenir en la vida de les persones, els treballadors socials no només responen a necessitats immediates, sinó que també participen en la regulació de comportaments i en la producció de subjectivitats. A través de programes que promouen "bones pràctiques" (educació, higiene, ocupació, etc.), el treball social estableix normes implícites sobre què significa ser un ciutadà "responsable" o "productiu". Aquestes intervencions no es limiten a alleujar la pobresa o l'exclusió, sinó que també modelen les expectatives i les identitats dels qui reben l'ajuda. A més, el treball social, en el seu paper de mediador entre l'estat i les comunitats, s'inscriu en les tecnologies de governança pròpies de la governamentalitat. Aquestes tecnologies inclouen la recollida d'informació (avaluacions, informes, diagnòstics), la categorització d'individus (vulnerables, exclosos, en risc) i la implementació de programes dissenyats per gestionar les necessitats i comportaments de la població. Encara que aquestes pràctiques busquen millorar el benestar social, també operen com a dispositius de control que integren les persones en sistemes normatius preexistents.

Els marcs del debat, entre la justícia social i la redistribució material

Els eixos d'anàlisi per a una genealogia de l'ajuda haurien d'abordar les múltiples dimensions que configuren aquest fenomen, desentranyant les tensions històriques, materials, ètiques, polítiques i epistemològiques que el travessen. La genealogia no busca narrar una història lineal o progressiva de l'ajuda, sinó revelar les condicions històriques que han possibilitat la seva configuració actual, ateses les discontinuïtats i ruptures que l'han transformat en el temps (Foucault, 2005). Aquesta perspectiva permet problematitzar les relacions d'ajuda no com a gestos espontanis o inherents a la naturalesa humana, sinó com a pràctiques socialment construïdes i profundament ancorades en relacions de poder. La dimensió material constitueix un punt de partida essencial per a qualsevol genealogia de l'ajuda, ja que connecta les formes d'assistència amb les condicions econòmiques i els modes de producció que les han sostingut. En societats precapitalistes, per exemple, les formes d'ajuda s'organitzaven sovint entorn de relacions

comunitàries, basades en la reciprocitat i en la solidaritat com a mecanisme de supervivència col·lectiva. No obstant això, amb l'adveniment del capitalisme, aquestes pràctiques van ser progressivament desplaçades per sistemes institucionalitzats que van fragmentar els llaços comunitaris i van transformar l'ajuda en una funció de l'estat o en un acte individual mediat per les lògiques del mercat. La transició cap a la modernitat, marcada per la consolidació dels estats-nació i la industrialització, va veure com l'ajuda va deixar de ser una responsabilitat comunitària per convertir-se en un instrument polític i econòmic, regulat a través de polítiques públiques i programes assistencials dissenyats per gestionar la força laboral i mitigar les tensions socials pròpies d'una societat de classes.

Paral·lelament, la dimensió ètica i religiosa aporta claus fonamentals per entendre com s'han legitimat històricament les relacions d'ajuda. En les tradicions religioses, com el cristianisme, la caritat ha exercit un paper central, arrelat en una ètica de la cura que interpreta l'ajuda com una obligació moral cap als més desfavorits. Aquesta concepció no està exempta de tensions, ja que la caritat ha funcionat també com un mecanisme de control social, reforçant jerarquies entre qui ajuda i qui rep ajuda (Hugman, 1991). En la modernitat, el procés de secularització va transformar aquests valors religiosos en principis seculars, com la solidaritat, que, encara que desvinculats del transcendent, van continuar reproduint estructures normatives sobre com i a qui s'ha d'ajudar. Aquí emergeix una tensió entre l'ajuda com a acte genuïnament ètic i la seva instrumentalització com a forma de disciplina social. La tensió entre caritat i justícia social se situa al cor de les transformacions històriques i ètiques que han configurat les relacions d'ajuda i el treball social. Aquest conflicte, profundament arrelat en les tradicions religioses, filosòfiques i polítiques d'Occident, revela una disputa fonamental sobre la naturalesa de l'ajuda: és un acte individual i moralment voluntari o una responsabilitat col·lectiva i estructural basada en la justícia? Aquesta tensió no només defineix el marc conceptual del treball social contemporani, sinó que també interpel·la la seva pràctica i la seva orientació cap a un canvi social més ampli.

Històricament, la caritat es va desenvolupar com una pràctica vinculada a sistemes religiosos que veien en l'ajuda als pobres una expressió de virtut personal i d'obediència a un mandat diví. En el cristianisme, per exemple, la caritat va ser central per a la moral social, interpretada com un deure espiritual dels individus cap als més desfavorits. La caritat no només oferia alleujament material, sinó també un camí per a la salvació de l'ànima del donant. No obstant això, aquesta concepció de l'ajuda, encara que motivada per principis ètics, estava marcada per una jerarquia que posicionava el benefactor en una posició de superioritat moral i el receptor com un objecte passiu de compassió. Més enllà de la seva funció espiritual, la caritat també va exercir un paper polític, en reforçar les estructures socials existents i en mitigar les tensions derivades de la desigualtat sense qüestionar-ne les arrels. Així, la caritat funcionava com un mecanisme de control social, assegurant l'estabilitat dels sistemes jeràrquics i un alleujament limitat a les poblacions marginades. En contraposició, la conceptualització

de la justícia social que emergeix en el treball social contemporani proposa un canvi radical en la manera d'entendre i abordar les desigualtats. Des d'aquesta perspectiva, les desigualtats no són problemes individuals que es puguin resoldre mitjançant actes aïllats de generositat, sinó fenòmens estructurals que requereixen solucions col·lectives i integrals. La justícia social, en centrar-se en els drets humans, la igualtat i la redistribució de recursos, busca atacar les causes sistèmiques de l'exclusió i la pobresa, en lloc de limitar-se a pal·liar-ne els efectes. Aquest enfocament, influenciat per les teories crítiques, els moviments de drets civils i els avanços en el pensament polític progressista, redefineix l'ajuda com una responsabilitat social compartida i com una eina per transformar les estructures que perpetuen les desigualtats.

La transició d'un model basat en la caritat a un de fonamentat en la justícia social planteja un desafiament ètic i pràctic significatiu (Salamanca i Valencia, 2017). D'una banda, requereix desmantellar els supòsits assistencialistes heretats que veuen en l'ajuda una relació vertical entre el benefactor i el beneficiari. Aquest canvi implica reconèixer les persones no com a objectes de compassió, sinó com a subjectes de drets amb agència i capacitat de participació en les decisions que afecten les seves vides. D'altra banda, exigeix qüestionar les institucions i polítiques que perpetuen les desigualtats, des dels sistemes econòmics que privilegien l'acumulació de riquesa fins als marcs legals que normalitzen l'exclusió i la discriminació (Montaño, 1998). El debat filosòfic sobre aquesta tensió també implica una reflexió crítica sobre el paper del treball social com a disciplina i pràctica. Foucault, en analitzar les relacions de poder en les institucions modernes, ens convida a pensar com les relacions d'ajuda poden funcionar com a dispositius de governança que reforcen la normativitat social. Des d'aquesta perspectiva, el treball social, si bé busca alleujar el patiment, corre el risc, diria Foucault pensant en les institucions del segle XIX (Álvarez-Uría, 1983), de reproduir les dinàmiques de control i subordinació inherents als sistemes assistencialistes. Davant d'aquest risc, el paradigma de la justícia social ofereix una oportunitat per tornar a imaginar el treball social com una pràctica emancipadora, orientada no només a la reparació, sinó també a la transformació, com assenyala Iamamoto (2003), més enllà de l'ingenu i el messiànic.

Finalment, la dimensió epistemològica ens convida a reflexionar sobre els sabers que han configurat les relacions d'ajuda i sobre les relacions de poder que són subjacents a la seva producció (Montaño, 2000; Pelegrí, 2004). Qui té l'autoritat per definir el que constitueix una necessitat legítima o per determinar els límits de l'ajuda? Com s'han construït els discursos que classifiquen uns certs subjectes com a mereixedors d'assistència i uns altres com a responsables de la seva pròpia exclusió? Aquestes preguntes apunten als processos històrics mitjançant els quals els sistemes de coneixement han legitimat unes certes formes d'ajuda mentre en deslegitimen unes altres. Per exemple, el sorgiment del treball social com a disciplina va estar profundament influït per sabers mèdics, jurídics i administratius, que no només van definir els problemes socials que calia abordar, sinó

també les formes correctes d'intervenció. Aquests eixos d'anàlisi no només desentranyen les complexitats històriques de les relacions d'ajuda, de igual manera ofereixen eines per repensar críticament les formes de l'esdevenir contemporani. En il·luminar les dinàmiques materials, ètiques, polítiques i epistemològiques que han modelat les concepcions i relacions d'ajuda, podem interrogar les continuïtats i ruptures que en configuren el significat en l'actualitat (Zamanillo, 2012). Aquest exercici no té com a finalitat deslegitimar l'ajuda, sinó obrir espais per imaginar formes més equitatives i transformadores de relació, en les quals l'ajuda deixi de ser un vehicle de poder unilateral per convertir-se en un espai de construcció compartida i emancipació mútua.

Tensions, l'abordatge del treball social des de la filosofia

Quan relacionem les relacions d'ajuda amb el treball social, emergeixen un seguit de conceptes en tensió que no només estructurin el marc teòric d'aquesta disciplina, sinó que també impregnen les seves pràctiques concretes. Aquestes tensions, lluny de ser obstacles, són el reflex de dilemes ètics, polítics i epistemològics que es troben al cor del treball social, i analitzar-les permet problematitzar els supòsits sobre els quals aquesta disciplina es funda i opera (Durán, 2017; Zamanillo, 2018). En aquest sentit, entendre aquestes tensions implica desentranyar les contradiccions inherents a l'acte d'ajudar en un context institucionalitzat i travessat per relacions de poder. Una de les primeres tensions que emergeix és el que hi ha entre autonomia i dependència. El treball social pretén fomentar l'autonomia dels subjectes, ajudant-los a desenvolupar capacitats i accedir a recursos que els permetin superar situacions de vulnerabilitat. No obstant això, en moltes ocasions, les intervencions acaben reproduint dinàmiques de dependència. Això pot passar quan les relacions d'ajuda reforcen la idea que les persones vulnerables no poden resoldre els seus problemes per si mateixes, perpetuant un rol passiu davant de les institucions. En aquest context, l'ajuda es converteix en un acte ambivalent: pot ser emancipadora en tant que reconeix i enforteix les capacitats del subjecte, però també pot ser opressiva si reforça estructures de dominació que col·loquen el subjecte com a objecte d'intervenció.

La tensió entre ajuda i autonomia constitueix un dels dilemes centrals en l'àmbit del treball social, reflectint una contradicció intrínseca en les pràctiques d'intervenció i cura (Aquín et al., 2012). L'acte d'ajudar, en la seva dimensió més bàsica, suposa respondre a una necessitat, compensar una manca o resoldre un problema que una persona o una comunitat no pot afrontar de manera autònoma. No obstant això, en fer-ho, el risc de generar relacions de dependència es torna inevitable si no es para esment als efectes a llarg termini d'aquestes intervencions. Aquest dilema ens obliga a reflexionar sobre el caràcter ambivalent de l'ajuda i a preguntar-nos com aquesta pot configurar-se com una eina d'emancipació i no com un meca-

nisme de reproducció de subordinacions. Des d'una perspectiva filosòfica, la relació entre ajuda i autonomia planteja qüestions ètiques i polítiques fonamentals. En termes ètics, el debat se centra en com brindar suport sense soscavar la capacitat de les persones per autodeterminar-se. L'ajuda, si s'exerceix de manera unilateral o paternalista, corre el risc de perpetuar la passivitat dels qui la reben, reforçant dinàmiques de desigualtat i opressió. Aquesta problemàtica troba ressò en la crítica de Paulo Freire (2002), que denunciava les pràctiques assistencialistes que reduïen les persones a mers receptors de beneficis, en lloc de reconèixer-les com a agents actius capaços de transformar la seva realitat. Freire emfatitzava la necessitat d'una "pedagogia de l'autonomia", en la qual l'ajuda es configuri com un procés de diàleg i aprenentatge mutu, orientat a empoderar els subjectes i a construir col·lectivament camins d'emancipació.

L'ajuda immediata, necessària en situacions d'emergència o crisi, pot ser incompatible amb la construcció d'autonomia a llarg termini si no s'articula amb estratègies sostenibles de canvi social. Aquest dilema requereix un enfocament integral que combini l'atenció a les necessitats urgents amb l'enfortiment de les capacitats de les persones per participar activament en la presa de decisions que afecten les seves vides. En aquest sentit, l'autonomia no s'ha d'entendre com un estat que s'aconsegueix de manera individual i definitiva, sinó com un procés continu, construït col·lectivament i en relació amb l'entorn social. La filosofia política d'Emmanuel Levinas (1987) ofereix una perspectiva valuosa per pensar aquesta tensió: la relació ètica amb l'altre es basa en la responsabilitat incondicional cap a la seva vulnerabilitat, la qual cosa ens obliga a actuar fins i tot quan això impliqui una asimetria. Tanmateix, aquesta asimetria no ha de convertir-se en dominació, sinó en una oportunitat per reconèixer l'alteritat de l'altre i permetre-li florir en la seva singularitat. Des d'aquesta òptica, l'ajuda no es configura com un acte de caritat o de poder, sinó com una resposta ètica que busca habilitar l'altre perquè recuperi la seva capacitat d'autodeterminació (Castro-Gómez, 1993).

La relació entre control social i emancipació és un altre eix de tensió central. Històricament, el treball social ha estat lligat a formes, maneres i normativitats de regulació i disciplina, exercint un paper en el manteniment de l'ordre social (Netto, 2017). Això es manifesta, per exemple, en les intervencions que busquen "normalitzar" comportaments o integrar les persones en marcs socials i econòmics preestablerts. Alhora, el treball social es presenta com una disciplina orientada a l'emancipació, buscant transformar estructures opressives i empoderar els individus i les comunitats. Aquesta ambigüitat, lluny de ser anecdòtica, és constitutiva del treball social, que opera en la intersecció entre els imperatius de l'estat i les demandes de justícia social. El concepte de *necessitat* també genera tensions importants. D'una banda, el treball social parteix de la identificació i satisfacció de necessitats humanes. No obstant això, aquestes necessitats no són objectives ni neutrals, sinó que estan construïdes de manera cultural i política. Decidir què constitueix una necessitat legítima, qui té dret a satisfer-la i com fer-ho implica exercir poder. En aquest

sentit, el treball social no només respon a necessitats preexistents, sinó que també participa en la seva definició i en la producció de subjectivitats, establint qui és mereixedor d'ajuda i en quines condicions.

La tensió entre atendre les necessitats immediates de les persones i abordar les condicions estructurals que generen aquestes mateixes necessitats es troba al cor de la pràctica del treball social (Reamer, 2022). Aquesta dualitat, que reflecteix una disjuntiva inherent entre l'urgent i l'estructural, planteja un desafiament ètic i polític profund: com equilibrar la resposta a les situacions de vulnerabilitat i exclusió amb l'acció transformadora que busca canviar les estructures que les perpetuen? En aquest context, el treball social ha d'articular una praxi que sigui simultàniament reactiva i proactiva, capaç de respondre a les necessitats immediates sense perdre de vista les dinàmiques més àmplies de poder, desigualtat i opressió. El treball social, per la seva naturalesa, es desenvolupa en el punt d'intersecció entre les necessitats individuals i els sistemes socials. Des d'aquesta perspectiva, l'atenció immediata a les persones no pot ser desestimada, ja que respon a les urgències vitals que no poden esperar un canvi estructural que podria tardar anys o dècades a materialitzar-se. No obstant això, si el treball social es limita a tractar els símptomes de les problemàtiques socials, corre el risc de convertir-se en una pràctica assistencialista que reproduïx les condicions mateixes d'exclusió i desigualtat.

Metàfores en acció per a la pràctica

La justícia social, com a marc ètic, proporciona una brúixola valuosa per a aquesta articulació. Nancy Fraser (2008), en la seva teoria de la justícia, argumenta que la lluita per la justícia ha d'operar en tres dimensions: redistribució, reconeixement i representació. Aplicat al treball social, això significa que les intervencions haurien d'abordar tant les mancances materials (redistribució), com les exclusions culturals (reconeixement) i les limitacions en la capacitat de participació política de les persones (representació). Aquest enfocament multidimensional permet connectar les necessitats individuals amb les lluites col·lectives per la transformació estructural, superant la dicotomia entre l'immediat i el sistèmic. Seguint aquesta línia, el treball social podria adoptar metodologies que combinin la intervenció directa amb la mobilització comunitària i la incidència política. Per exemple, els enfocaments basats en drets promouen una visió del treball social que no només respon a necessitats individuals, sinó que també empodera les persones per reclamar els seus drets i exigir canvis en les polítiques públiques. De manera similar, les metodologies participatives permeten a les comunitats identificar i abordar les causes estructurals de les seves problemàtiques, fomentant processos d'autogestió i construcció col·lectiva. Un altre eix rellevant en aquest debat és el paper de les institucions i la seva capacitat per facilitar o limitar aquesta articulació. En contextos neoliberals, en què les polítiques d'austeritat han desmantellat moltes de les estructures de benestar, el treball social enfronta el repte

d'operar en un marc que sovint prioritza la gestió de riscos i l'eficiència sobre la justícia social. En aquest context, la praxi transformadora requereix un acte de resistència davant de les pressions institucionals, articulant xarxes de solidaritat i col·laboració que ampliïn les possibilitats d'acció. Això comporta una revisió de la tensió entre professionalització i solidaritat, que és igualment rellevant. Amb el desenvolupament del treball social com a disciplina, hi ha hagut un èmfasi creixent en la formació professional, l'estandardització de mètodes i l'aplicació de marcs teòrics especialitzats. Això ha permès enfortir la legitimitat i l'eficàcia del treball social, però també ha generat crítiques sobre la possible deshumanització de les intervencions i la pèrdua de vincles solidaris genuïns. La professionalització pot, en alguns casos, distanciar el treballador social de les experiències i demandes concretes de les persones, transformant l'ajuda en una relació tècnica i jeràrquica.

La idea de neutralitat en el treball social té les seves arrels en un model tècnic i professional que busca fonamentar les intervencions en coneixements objectius i en metodologies estandarditzades. Des d'aquesta perspectiva, i deixant clar que n'hi ha unes altres, el treballador social ha d'actuar com un *mediador imparcial*, centrat en resoldre problemes concrets sense prendre partit en les disputes ideològiques o polítiques que són subjacents a aquestes problemàtiques. Aquesta concepció, encara que benintencionada, ignora la dimensió estructural i política de les realitats que enfronta el treball social. Les desigualtats econòmiques, les discriminacions culturals i les exclusions socials no són fenòmens neutres ni naturals, sinó productes de relacions de poder que modelen les vides de les persones i les comunitats (que ja tractem a Martínez i Anta, 2024a). Pretendre abordar aquestes problemàtiques des d'una posició de neutralitat pot implicar, paradoxalment, una forma de complicitat amb les estructures que perpetuen la injustícia. En aquest sentit, i seguint les idees de Foucault (2006), el treball social no és un espai fora del poder, sinó un camp profundament travessat per aquest. Les intervencions, encara que tècniques en aparença, estan impregnades de valors, suposicions i objectius que reflecteixen les dinàmiques de poder en les quals estan immerses. La neutralitat, des d'aquesta òptica, no és més que una il·lusió que encobreix el paper polític del treball social. Reconèixer aquesta dimensió política no significa abandonar la professionalitat, sinó integrar-la en una pràctica reflexiva que sigui conscient de les seves implicacions ètiques i socials: és possible actuar com un tècnic imparcial quan les problemàtiques que enfronta el treball social són producte de sistemes d'exclusió i dominació? Hannah Arendt (2024) ofereix una clau per reflexionar sobre aquest dilema en assenyalar que la política no és només una qüestió d'institucions, sinó també de relacions humanes i acció col·lectiva. Des d'aquesta perspectiva, el treball social, en interactuar directament amb les vides de les persones, té un potencial polític inherent que no pot ser ignorat. L'ètica del compromís, llavors, no és una opció secundària, sinó una part integral de la pràctica del treball social.

L'estat modern, particularment en les seves expressions de benestar social, s'ha configurat com un actor clau en la provisió de serveis bàsics i en la garantia de drets fonamentals (Álvarez-Uría, 2018). A través de polítiques públiques i programes socials, l'estat ha intentat respondre a les necessitats de les poblacions més vulnerables, proporcionant recursos, serveis i suport que moltes comunitats no poden obtenir per si mateixes. No obstant això, aquestes intervencions, encara que necessàries, solen estar mediatades per estructures burocràtiques que tendeixen a despersonalitzar les relacions d'ajuda i a imposar dinàmiques de control i vigilància sobre els beneficiaris (Dubois, 2020; Martínez i Anta, 2024b). En aquest context, el treball social es pot veure atrapat entre el seu paper tècnic-administratiu, en el qual implementa polítiques dissenyades des de dalt, i la seva vocació ètica d'empoderar les persones i comunitats. D'altra banda, l'acció comunitària es presenta com una alternativa que posa èmfasi en l'autoorganització, la participació i la construcció de capacitats des de baix. Aquest enfocament reconeix que les comunitats tenen recursos, coneixements i potencials propis que poden mobilitzar-se per resoldre problemes i transformar realitats. No obstant això, l'acció comunitària no pot desvincular-se completament de l'estat, ja que moltes de les causes de l'exclusió i la vulnerabilitat tenen arrels estructurals que requereixen solucions polítiques i redistributives a gran escala.

De tot plegat sorgeix la tibantor del que s'ha anomenat el treball social *focopolític*, atès que posa la mira en les estructures polítiques que es troben subjacents rere la relació d'ajuda (Alvarez, 2008). D'aquí neix una pregunta clau: com combinar el suport estatal amb l'enfortiment de les comunitats sense que l'un subordini o anul·li l'altre? El debat filosòfic al voltant d'aquesta tensió implica repensar el paper de l'estat i la seva relació amb les comunitats des d'una perspectiva ètica i política. D'una banda, autors com Alejandro Caldera (2005) ens conviden a considerar la justícia no només en termes de redistribució econòmica, sinó també de reconeixement cultural i representació política. Les polítiques socials haurien de dissenyar-se perquè no només mitiguin les desigualtats materials, sinó que respectin la diversitat cultural i fomentin la participació de les comunitats en la presa de decisions. Aquest enfocament multidimensional suggereix que les intervencions estatals no haurien d'imposar-se des de dalt, sinó ser construïdes amb les comunitats, integrant els seus sabers i prioritats en els processos de disseny i implementació.

Ahora, autors com Silvana Martínez i Juan Agüero (2018), o en una direcció més alarmista Lena Dominelli (1996), destaquen la importància d'un treball social emancipatori, que situï les comunitats com a protagonistes del seu propi desenvolupament. Des d'aquesta perspectiva, el treball social té el potencial d'actuar com un pont entre l'estat i les comunitats, facilitant processos de diàleg i col·laboració que combinin els recursos estatals amb les capacitats locals. Això requereix un canvi en la concepció del treball social: que passi de ser un implementador de polítiques, dins d'una societat que treballa sobre l'individual, a un facilitador de processos participatius. Aquesta articulació entre "assistència estatal" i "acció

comunitària" pot aconseguir-se mitjançant enfocaments que integrin tots dos nivells d'intervenció. Per exemple, les metodologies participatives, com la recerca-acció participativa (Ander-Egg, 1990; Balcázar, 2003), ofereixen eines per involucrar les comunitats en la identificació de problemes, el disseny de solucions i l'avaluació de resultats. Aquestes metodologies no només enforteixen l'autonomia comunitària, sinó que també permeten a l'estat adaptar les seves polítiques a les realitats específiques de les comunitats, reduint la percepció de burocratització i control.

La tensió entre universalisme i particularisme en el treball social reflecteix un dels dilemes més complexos i fonamentals de la disciplina. D'una banda, el treball social es basa en principis universals com la igualtat, la dignitat i els drets humans, que actuen com a pilars ètics i normatius per a l'acció professional. Aquests principis proposen un horitzó comú per a totes les persones, independentment de les seves diferències culturals, socials o geogràfiques. D'altra banda, les intervencions del treball social tenen lloc en contextos específics, travessats per dinàmiques locals que exigeixen sensibilitat a les particularitats culturals, identitàries i materials. Aquest conflicte planteja una pregunta essencial: com conciliar el reconeixement de la diversitat amb la defensa de valors universals? L'universalisme parteix de la idea que uns certs drets i principis ètics són inherents a totes les persones, a part de tot judici sobre el seu context o situació particular. Aquesta perspectiva té arrels filosòfiques en la Il·lustració, amb autors com Kant, que van defensar la universalitat dels principis morals com a base de la humanitat comuna (Moreno, 2001). En l'àmbit del treball social, aquesta visió es tradueix en un compromís amb la promoció dels drets humans i la igualtat, entesos com a valors inalienables que transcendeixen les diferències culturals i contextuais. No obstant això, aquest enfocament universalista enfronta crítiques pel seu potencial per imposar visions homògenes que ignoren o minimitzen les particularitats dels contextos locals (Mallardi, 2014). El particularisme, per la seva banda, emfatitza la importància de les diferències culturals, socials i històriques en la configuració de les pràctiques humanes. Des d'aquesta perspectiva, les intervencions del treball social haurien d'adaptar-se a les realitats específiques de cada comunitat, respectant els seus valors, tradicions i formes de vida. Aquesta postura troba suport en l'antropologia i la filosofia hermenèutica, que subratllen la necessitat de comprendre les experiències i significats des del punt de vista dels qui les viuen. No obstant això, el particularisme també té els seus riscos, ja que pot derivar en una lectura errònia del relativisme cultural, on la defensa de les particularitats es converteix en una justificació per tolerar pràctiques o estructures que perpetuen l'exclusió i la desigualtat.

En última instància, el debat filosòfic entorn d'aquesta tensió se centra en com articular una relació entre universalisme i particularisme que no impliqui la subordinació de l'un a l'altre. Una possible resposta prové dels enfocaments que combinen tots dos principis en un marc dialògic. Per exemple, Jürgen Habermas (2008) proposa la idea d'una ètica del discurs, on les normes universals es legitimen a través de processos deliberatius

que respecten les diferències culturals i promouen la participació equitativa de totes les parts. Des d'aquesta perspectiva, la universalitat no s'imposa des de fora, sinó que es construeix col·lectivament a través del diàleg i el reconeixement mutu. Michael Novak (2020), en una lectura molt particular de Max Weber (1993), ens fa veure que la justícia social requereix integrar les dimensions pròpies de les institucions democràtiques, que treballen per un pretès bé comú. Tanmateix, en el context del treball social, això implica que les intervencions haurien d'abordar no només les desigualtats materials, sinó també les exclusions culturals-polítiques i les barreres que limiten la participació política de les comunitats (Fraser, 2009). Aquest marc multidimensional permet articular principis universals com els drets humans amb el respecte a les particularitats culturals, garantint que les diferències no es converteixin en desigualtats. La conciliació entre universalisme i particularisme requereix metodologies flexibles i participatives que integrin totes dues perspectives. Per exemple, les intervencions del treball social poden basar-se en principis universals com l'equitat i la justícia, alhora que es dissenyen de manera contextualitzada, incorporant els sabers locals i les prioritats de les comunitats. Això implica no només escoltar les veus de les persones implicades, sinó també reconèixer-les com a cocreadores de les solucions. Les metodologies participatives, com l'enfocament de drets o la recerca-acció participativa, ofereixen eines valuoses per construir aquesta mena d'intervencions.

En conclusió, pensar críticament

Per concloure, cal subratllar que el treball social, en la seva vocació per atendre la pluralitat de contextos i subjectivitats, ha de mantenir-se vigilant enfront de les possibles distorsions d'un particularisme que, en nom del respecte cultural, pugui acabar legitimant pràctiques opressives. Davant d'aquest risc, s'imposa la necessitat de sostenir un diàleg ètic constant, capaç d'articular el reconeixement de la diversitat amb el compromís irrenunciable amb els principis de dignitat i igualtat. Això exigeix una ètica reflexiva i situada, conscient de les tensions que travessen cada context, però fermament ancorada en valors universals que orienten la pràctica professional. En aquesta línia, la tensió entre individualitat i col·lectivitat es revela com un dels desafiaments estructurals més persistents del treball social contemporani. L'atenció a la singularitat dels subjectes, imprescindible per a una intervenció sensible i eficaç, no es pot deslligar d'una mirada crítica sobre les estructures que generen les problemàtiques ateses. El risc d'una fragmentació excessiva, que redueixi el treball social a una mera gestió de casos individuals, ha de ser contrarestat per una orientació que integri l'anàlisi de les dinàmiques col·lectives i promogui transformacions socials d'abast més ampli. En definitiva, l'equilibri entre el singular i l'estructural, entre el respecte cultural i els valors emancipatoris, constitueix l'horitzó ètic-polític sobre el qual el treball social ha de continuar reflexionant i actuant.

Una altra reflexió final, a resultes del que s'ha exposat en aquest treball, és que cal ressaltar, com una de les preguntes fonamentals de la pràctica contemporània del treball social, la tensió existent entre la reparació del mal i la transformació estructural. La disjuntiva entre prioritzar l'atenció immediata a les crisis o invertir en estratègies de prevenció i canvi planteja no només un dilema operatiu, sinó una qüestió profundament ètica i política. Històricament, el treball social ha operat des d'una lògica reactiva, centrada a donar resposta a situacions de vulnerabilitat una vegada aquestes s'han manifestat, oferint atenció i contenció davant la urgència del mal. No obstant això, si aquest enfocament no s'articula amb una aposta decidida per transformar les condicions estructurals que originen aquestes situacions, corre el risc de reforçar una visió assistencialista, centrada en la gestió del símptoma més que en la cura de la causa. En aquest marc, el pensament filosòfic ofereix eines valuoses per problematitzar aquesta tensió: mentre que l'ètica de la cura, en la línia de Carol Gilligan (2013), subratlla la rellevància d'atendre les necessitats immediates amb sensibilitat i responsabilitat cap a la vulnerabilitat de l'altre, les perspectives de justícia redistributiva i transformadora, com les desenvolupades per Santiago Francisco Carranco (2017), a partir de Charles Beitz (1989), exigeixen una mirada més àmplia que qüestionin i modifiqui les estructures generadores de desigualtat. En conseqüència, el repte ètic i estratègic del treball social contemporani passa per trobar un equilibri que permeti conjugar respostes immediates i efectives amb una planificació a llarg termini orientada a la transformació social. Atendre els qui pateixen en el present no es pot desvincular d'actuar sobre les condicions que perpetuen el patiment. En aquest sentit, el treball social es veu interpel·lat a sostenir un doble compromís: intervenir per reparar, sí, però també per prevenir i transformar, articulant en la seva praxi la compassió amb la justícia, la urgència amb la utopia, el quotidià amb l'estructural.

Tot plegat ens ha de dur a afirmar que les tensions inherents al treball social no s'han d'entendre com a dificultats insuperables ni com a contradiccions insolubles, sinó com a territoris fèrtils per a la crítica reflexiva i la transformació social creativa. Aquestes tensions, que inclouen dilemes tan complexos com la contraposició entre ajuda i autonomia, la caritat enfront de la justícia social, o la intervenció professional en oposició als sabers situats, ofereixen una invitació a repensar la pràctica del treball social més enllà de la seva dimensió tècnica o assistencialista, reconeixent-hi una dimensió profundament política, travessada per dinàmiques de poder que estructurin les relacions humanes i socials (Salcedo, 2000). Reconèixer aquestes tensions implica admetre que el fet d'ajudar no és mai neutral, transparent ni mancat d'interessos, sinó una acció situada i contextualitzada que porta amb si valors, intencions i conseqüències que han de ser examinades críticament. En qüestionar les relacions d'ajuda en les seves implicacions més profundes, el treball social té la possibilitat de revelar i problematitzar aquelles jerarquies implícites i estructures de dominació que, inadvertidament, podrien perpetuar-se fins i tot en pràctiques aparentment benivolents. D'aquesta manera, la capacitat d'anàlisi

crítica no només reforça la legitimitat ètica del treball social, sinó que n'amplia l'horitzó polític, permetent-li superar les respostes conjunturals per enfrontar de manera decidida les causes estructurals de la injustícia i la desigualtat social.

A tall de conclusió: a partir de l'anàlisi de les tensions de la pràctica del treball social, podem argüir que aquesta disciplina té el potencial de convertir-se en una eina crítica i emancipadora. El treball social, històricament associat a dinàmiques de control, vigilància i dependència, es pot resignificar en una praxi transformadora que desafii aquestes lògiques sense abandonar el seu compromís fonamental amb l'atenció immediata a les necessitats socials. Aquesta resignificació implica integrar aquesta atenció en processos més amplis orientats a fomentar l'autonomia, l'empoderament i la justícia social. Així, l'ajuda deixa de ser un objectiu final per transformar-se en un instrument capaç de generar relacions més igualitàries, horitzontals i solidàries, que no només respectin la dignitat humana, sinó que la promoguin activament. Aquesta reflexió crítica comporta, a més, un compromís ètic-polític per part dels treballadors socials, que han d'assumir una postura reflexiva i qüestionadora tant davant de la seva pròpia pràctica professional com davant de les institucions i estructures que perpetuen la desigualtat. Finalment, aquest enfocament ens permet imaginar el treball social com una resposta assistencial davant de la vulnerabilitat i un espai de resistència i transformació social, on les tensions inherents no constitueixen contradiccions a resoldre, sinó forces dinamitzadores que impulsen la construcció col·lectiva d'un món més just, digne i equitatiu.

Referències bibliogràfiques

- Alvarez Leguizamón, Sonia. (2008). Focopolítica y gubernamentalidad neoliberal, las políticas Sociales. Dins *II Encuentro Argentino y Latinoamericano de Prácticas Sociales y Pensamiento Crítico*. Universidad Nacional de Córdoba. <https://biopolitica.org/publication/focopolitica-y-gubernamentalidad-neoliberal-las-politicas-sociales/?lang=es>
- Álvarez-Uría, Fernando. (1983). *Miserables y locos: Medicina mental y orden social en la España del siglo XIX*. Tusquets.
- Álvarez-Uría, Fernando. (2018). Estat social, treball social i democràcia participativa. *Revista de Treball Social*, 212, 11-30.
- Ander-Egg, Ezequiel. (1990). *Repensando la investigación-acción participativa. Comentarios, críticas y sugerencias*. Dirección de Bienestar Social.

- Aquín, Nora; Custo Esther, i Torres, Exequiel. (2012). El problema de la autonomía en el Trabajo Social. *Revista de Trabajo Social - FCH - UNCPBA*, 5(8), 304-320.
- Arendt, Hannah. (2024). *Qué es la autoridad*. Pagina Indómita.
- Balcázar, Fabricio E. (2003). Investigación acción participativa (IAP): Aspectos conceptuales y dificultades de implementación. *Fundamentos en Humanidades*, IV(7-8), 59-77.
- Beitz, Charles. (1989). *Political Equaity*. Princeton University Press.
- Campana, Melisa. (2009). Los usos de Foucault en la formación de Trabajo Social. *Catedra paralela*, 6, 31-41.
- Carranco Paredes, Santiago Francisco. (2017). La Justicia Redistributiva Global y la Complejidad de las Estructuras Realistas. *INNOVA Research Journal*, 2(11), 96-104. <https://doi.org/10.33890/innova.v2.n11.2017.442>
- Castro-Gómez, Santiago. (1993). Ciencias Sociales, violencia epistémica y el problema de la “invención del otro”. Dins Edgardo Lander (Comp.), *La colonialidad del saber: eurocentrismo y ciencias sociales. Perspectivas latinoamericanas* (p. 139-155). CLACSO.
- Chambon, Adrienne; Irving, Allan, i Epstein, Laura (Eds.). (2001). *Foucault y el trabajo social*. Maristán i EUTS Linares.
- Dominelli, Lena. (1996). Deprofessionalizing Social Work: Anti-Oppressive Practice, Competencies and Postmodernism. *British Journal of Social Work*, 26(2), 153-175. <https://doi.org/10.1093/oxfordjournals.bjsw.a011077>
- Dubois, Vincent. (2020). *Sujetos de la burocracia*. UAH. <https://doi.org/10.2307/j.ctv3596x77>
- Durán Monfort, Paula. (2017). Aproximaciones a la epistemología del trabajo social. ¿Otras formas de conocimiento son posibles? *Revista de Treball Social*, 211, 77-87.
- Foucault, Michel. (1980). *Microfísica del poder*. La Piqueta.
- Foucault, Michel. (2005). *El orden del discurso*. Tusquets.
- Foucault, Michel. (2006). *Seguridad, territorio, población*. FCE.
- Foucault, Michel. (2008). *Nietzsche, la genealogía, la historia*. Pre-textos.
- Foucault, Michel. (2023). *Vigilar y castigar. Nacimiento de la prisión*. Siglo XXI.
- Fraser, Nancy. (2008). La justicia social en la era de la política de identidad: redistribución, reconocimiento y participación. *Revista de Trabajo*, 4(6), 83-99.

- Fraser, Nancy. (2009). *Escalas de justicia*. Herder.
- Freire, Paulo. (2002). *Pedagogía del oprimido*. Siglo XXI.
- García Martín, Lorenzo. (2017). Vigilar y corregir: el Trabajo Social en las obras de Michel Foucault y Jacques Donzelot. *Cuadernos de Trabajo Social*, 30(2), 357-367. <https://doi.org/10.5209/CUTS.54585>
- Gilligan, Carol. (2013). *La ética del cuidado*. Fundació Víctor Grífols i Lucas.
- Habermas, Jürgen. (2008). *El discurso filosófico de la modernidad*. Katz. <https://doi.org/10.2307/j.ctvm7bdhv>
- Healy, Karen. (2001). *Trabajo social: Perspectivas contemporáneas*. Morata.
- Hugman, Richard. (1991). *Power in Caring Professions*. Macmillan. <https://doi.org/10.1007/978-1-349-21485-3>
- Iamamoto, Marilda V. (2003). De las lógicas del Estado a las lógicas de la sociedad civil y del mercado. Dins Elisabete Borgianni, Yolanda Guerra i Carlos Montaña (Orgs.), *Servicio social crítico. Hacia la construcción del nuevo proyecto ético-político profesional* (p. 231-248). Cortez.
- Iamamoto, Marilda V. (2007). *Serviço social em tempo de capital fetiche*. Cortez.
- Levinas, Emmanuel. (1987). *De otro modo que ser, o más allá de la esencia*. Sígueme.
- Mallardi, Manuel Waldemar (Comp.). (2014). *Procesos de Intervención en Trabajo Social: contribuciones al ejercicio profesional crítico*. CTS.
- Martínez Rodero, Ana. (2021). Aminata, una experiencia de reagrupación familiar en los servicios sociales del sur. *Documentos de Trabajo Social*, 64, 217-232.
- Martínez Rodero, Ana, i Anta Félez, José-Luis. (2024a). Burocracia, administración y gerencialismo: En el epicentro de los servicios sociales españoles. *Cuadernos de Sociología*, 4, 158-177. <https://doi.org/10.54549/cs.2024.4.4800>
- Martínez Rodero, Ana, i Anta Félez, José-Luis. (2024b). "Niños que traducen". Relaciones de poder en los Servicios Sociales españoles. Dins Rosana Maria dos Santos (Comp.), *Reflexiones humanas: Desafíos y perspectivas en la sociedad contemporánea* (p. 51-62). Atena Editorial. <https://doi.org/10.22533/at.ed.725242712>
- Martínez, Silvana, i Agüero, Juan. (2018). La intervención social desde la perspectiva del trabajo social emancipador. *Intervención*, 1(4), 7-14. <https://doi.org/10.53689/int.v1i4.18>

- Montaño, Carlos. (1998). *La naturaleza del Servicio Social. Un ensayo sobre su génesis, su especificidad y su reproducción*. Cortez.
- Montaño, Carlos. (2000). El debate metodológico de los 80/90. El enfoque ontológico versus el abordaje epistemológico. Dins Elisabete Borgianni i Carlos Montaño (Orgs.), *Metodología y Servicio Social* (p. 9-33). Cortez.
- Montaño, Carlos. (2003). De las lógicas del Estado a las lógicas de la sociedad civil y del mercado. Dins Elisabete Borgianni, Yolanda Guerra i Carlos Montaño (Orgs.), *Servicio social crítico. Hacia la construcción del nuevo proyecto ético-político profesional* (p. 82-101). Cortez.
- Montaño, Carlos. (2019). El trabajo social crítico. *Revista Pensamiento y Acción Interdisciplinaria*, 5(2), 8-21. <http://doi.org/10.29035/pai.5.2.8>
- Moreno Pestaña, José Luis. (2001). ¿Por qué pensar dialécticamente el trabajo social? Una aportación. Dins María José Martínez (Coord.), *Para el trabajo social: aportaciones teóricas y prácticas* (p. 59-88). Maristán.
- Netto, José Paulo. (1997). *Capitalismo monopolista y Servicio Social*. Cortez.
- Netto, José Paulo (Comp.). (2017). *Trabajo social: crítica de la vida cotidiana y método en Marx*. Colegio de Asistentes Sociales o Trabajadores Sociales de la Provincia de Buenos Aires.
- Novak, Michael. (2020). El espíritu del capitalismo democrático. *Acta Académica*, 1, 102-111. <http://revista.uaca.ac.cr/index.php/actas/article/view/968>
- Pelegrí Viaña, Xavier. (2004). El poder en el trabajo social. Una aproximación desde Foucault. *Cuadernos de Trabajo Social*, 17, 21-43.
- Pelegrí Viaña, Xavier. (2018). Repensando el poder de los profesionales del trabajo social. *Revista de Treball Social*, 212, 31-46.
- Reamer, Frederic G. (2022). *The Philosophical Foundations of Social Work*. Columbia University Press. <https://doi.org/10.7312/ream20396>
- Salamanca, Roberth, i Valencia, Marisol. (2017). *El Trabajo Social y la perspectiva histórico-crítica*. Universidad Externado de Colombia. <https://doi.org/10.2307/j.ctv18msnh9>
- Salcedo Megales, Damián. (2000). El respeto de la autonomía personal y la definición de paternalismo profesional. Dins María José Martínez (Coord.), *Para el trabajo social: aportaciones teóricas y prácticas* (p. 107-122). Maristán.
- Serrano Caldera, Alejandro. (2005). Ética y Política. *Polis*, 4(10). <https://www.redalyc.org/articulo.oa?id=30541017>

- Weber, Max. (1993). *Economía y sociedad*. FCE.
- Zamanillo, Teresa. (2012). Las relaciones de poder en las profesiones de ayuda. Una cuestión ética de primer orden. *Azarbe, Revista Internacional de Trabajo Social y Bienestar*, 1, 157-170.
- Zamanillo, Teresa. (2018). *Epistemología del Trabajo Social. De la evidencia empírica a la exigencia teórica*. Ediciones Complutense.

Praxis

Una aproximació a la intervenció grupal amb dones en situació de sensellarisme: un enfocament des de la interseccionalitat i la perspectiva de gènere

**Lucía Sánchez Ponce, Jennifer Hernández Martín
i José Manuel Díaz González**

L'art com a experiència d'inclusió: el mètode Zentangle en el treball social i educatiu

**Eveline Chagas Lemos, Pere Cobo Juárez, Maria Sabaté
i Sánchez i Ferran Cortès Izquierdo**

Una aproximació a la intervenció grupal amb dones en situació de sensellarisme: un enfocament des de la interseccionalitat i la perspectiva de gènere

An approach to group intervention with women experiencing homelessness: an intersectional and gender-based perspective

Lucía Sánchez Ponce¹

ORCID: 0009-0009-9297-5940

Jennifer Hernández Martín²

ORCID: 0000-0001-5291-0899

José Manuel Díaz González³

ORCID: 0000-0001-9974-2159

Recepció: 01/10/24. Revisió: 09/12/24. Acceptació: 10/01/25

Per citar: Sánchez Ponce, Lucía; Hernández Martín, Jennifer, i Díaz González, José Manuel. (2025). Una aproximació a la intervenció grupal amb dones en situació de sensellarisme: un enfocament des de la interseccionalitat i la perspectiva de gènere. *Revista de Treball Social*, 228, 163-189. <https://doi.org/10.32061/RTS2025.228.07>

Resum

Aquest estudi explora la intervenció grupal amb dones en situació de sensellarisme a través del projecte “El Patio de mi Casa”, implementat al Servei Integral d'Atenció a Persones Sense Llar de Santa Cruz de Tenerife. L'objectiu principal és sistematitzar aquesta metodologia, complementària a la intervenció individual, i avaluar-ne la pertinència i àrees de millora. Per això, es va dur a terme un estudi qualitatiu basat en entrevistes amb 10 professionals del centre, que van aportar la seva experiència directa en la implementació

1 Graduada en Treball Social per la Universidad de La Laguna. Màster en Intervenció i Mediació Familiar, Social i Comunitària per la Universidad de La Laguna. alu0101215778@ull.edu.es.

2 Diplomada en Treball Social per la Universidad de La Laguna i graduada per la UNED. Expert Universitari en Intervenció amb Victimes de Violència de Gènere i Agressors de Parella per la Universidad Europea Miguel de Cervantes. Tècnica i supervisora a l'empresa Grupo 5 Acción y Gestión social. jennyhernandezmartin@gmail.com

3 Diplomada en Treball Social per la Universidad de La Laguna. Màster en Intervenció Familiar i Màster en Mediació Familiar i Sociocomunitària per la Universidad de La Laguna. Doctor en Psicologia per la Universidad de La Laguna. Professor ajudant doctor de l'Àrea de Treball Social i Serveis Socials de la Universidad de La Laguna. jdiazgon@ull.edu.es

del projecte. Els resultats mostren que la intervenció grupal ha permès crear xarxes de suport, solidaritat i sororitat entre les participants, promovent-ne l'apoderament i facilitant la superació de situacions de vulnerabilitat. Les dones, a través d'aquesta intervenció, desenvolupen habilitats com la resolució de conflictes i enforteixen la seva autonomia. A més, la metodologia participativa facilita que les dones prenguin decisions sobre els temes a tractar, afavorint la seva implicació activa en el procés d'intervenció. Igualment, es van identificar desafiaments en la implementació, com la necessitat d'espais adequats i la irregularitat en l'assistència de les participants, la qual cosa afecta el sentit de pertinença. Així mateix, s'assenyala la falta d'avaluacions sistemàtiques sobre l'impacte de les intervencions grupals, la qual cosa no ha permès demostrar-ne l'eficàcia fefaentment. Finalment, es destaca la importància d'un enfocament interseccional i amb perspectiva de gènere, essencial per abordar les múltiples dimensions del sensellarisme femení, així com la necessitat de fer més recerca sobre aquestes intervencions en contextos similars.

Paraules clau: Dona sense llar, exclusió social, intervenció grupal, suport social i perspectiva de gènere.

Abstract

This study explores group intervention with women experiencing homelessness through the project *El Patio de mi Casa*, implemented by the Comprehensive Service for Homeless People in Santa Cruz de Tenerife. The primary objective is to structure this methodology, which complements individual intervention, and to evaluate its relevance and areas for improvement. To this end, a qualitative study was conducted based on interviews with ten professionals from the centre who provided direct insights into the delivery of the project. The results show that group intervention has fostered the establishment of support networks while promoting solidarity and sisterhood among participants, enhancing their empowerment and helping them overcome situations of vulnerability. Through this intervention, women develop skills such as conflict resolution and strengthen their autonomy. Additionally, the participatory methodology enables women to make decisions in relation to the issues to be addressed, encouraging their active involvement in the intervention process. Challenges in implementation were also identified, including the need for adequate spaces and irregular attendance, which affects the sense of belonging. Furthermore, the absence of systematic assessments on the impact of group interventions was highlighted, hindering a clear demonstration of their effectiveness. Lastly, the study underscores the importance of an intersectional and gender-sensitive approach, essential for addressing the multiple dimensions of female homelessness, as well as the need for further research on these interventions in similar contexts.

Keywords: Homeless woman, social exclusion, group intervention, social support, gender perspective.

1. Introducció

1.1. El fenomen del sensellarisme

Comprendre el sensellarisme requereix una definició clara i sistemàtica. La sociòloga Avramov (1995) entén que les persones en situació de sensellarisme són totes aquelles que:

No poden accedir o conservar un allotjament adequat, adaptat a la seva situació personal, permanent i que proporcioni un marc estable de convivència, ja sigui per raons econòmiques o altres barreres socials, o bé perquè presenten dificultats personals per portar una vida autònoma (p. 71).

El sensellarisme sorgeix d'una interacció complexa de factors múltiples (Matulič et al., 2024), sense una única causa que l'expliqui. Les causes individuals, com ara addiccions (alcoholisme i toxicomania) i malalties físiques i trastorns psicològics o psiquiàtrics, són crucials en la predisposició a l'exclusió social i residencial. A més, les ruptures en els vincles familiars i socials, agreujades per situacions com la violència, incrementen el risc de sensellarisme. La pèrdua de suport i protecció social demostra com les xarxes de suport actuen com a barreres contra l'exclusió, i la seva deterioració pot precipitar la caiguda en la falta d'habitatge (Cabrera i Rubio, 2008). No obstant això, no significa que una persona en situació de sensellarisme (d'ara endavant PSL) es trobi en alguna de les situacions anteriorment comentades, hi ha més raons a part de les socials i personals. En aquest sentit, les raons en l'àmbit institucional són cada vegada més rellevants a causa de la falta de polítiques socials adequades, la mala coordinació entre institucions, la intervenció assistencial, problemes de capacitat i la falta de recursos materials i humans. A més, l'accés limitat a un allotjament digne i la reestructuració del mercat de treball són raons estructurals que també afecten les PSL (Cabrera i Rubio, 2008).

L'estudi de Kuhn i Culhane (1998) va marcar una fita en la comprensió del sensellarisme en identificar tres patrons distintius entre les persones en situació de sensellarisme: transicionals, episòdiques i cròniques. D'aquests, el grup de persones en situació de sensellarisme episòdiques va destacar per afrontar nombrosos episodis de sensellarisme, i a més eren més joves que aquells en la categoria crònica, però patien problemes de salut física i mental comparables, incloent-hi l'abús de substàncies. Aquesta diferenciació destaca la diversitat dins del sensellarisme i la necessitat d'enfocaments específics per a cada patró. La complexitat del fenomen va portar a la creació de la tipologia ETHOS (European Typology on Homelessness) per FEANTSA el 2005, oferint una classificació detallada en quatre categories conceptuals principals, dividides en 13 categories operatives, reflectint diverses situacions residencials. Aquest marc conceptual i operatiu és essencial per entendre el sensellarisme com un procés d'exclusió residencial amb diferents graus de severitat, orientant polítiques i intervencions de manera més efectiva.

Taula 1. Classificació ETHOS

Categoria general	Categoria operativa
1. Sense sostre	1.1. Vivint en un espai públic (a la intempèrie). 1.2. Dormen en un refugi nocturn i/o passen diverses hores al dia en un espai públic.
2. Sense habitatge	2.1. Persones que viuen en albergs i centres per a gent sense llar. 2.2. Persones en albergs per a dones. 2.3. Persones en centres d'allotjament per a sol·licitants d'asil i immigrants. 2.4. Persones que en un termini definit seran acomiadades d'institucions residencials o d'internament. 2.5. Persones que reben allotjament amb suport sostingut a causa de la seva condició de persones sense llar.
3. Habitatge insegur	3.1. Persones vivint en un règim de tinença insegur. Sense pagar lloguer. 3.2. Persones vivint sota amenaça de desnonament. 3.3. Persones que viuen sota amenaces de violència per part de la parella o de la família.
4. Habitatge inadequat	4.1. Persones vivint en estructures temporals i no convencionals. 4.2. Allotjament impropï. 4.3. Amuntegament extrem.

Font: FEANTSA, 2017.

1.2. La dona en situació de sensellarisme

El percentatge de dones en situació de sensellarisme és inferior en comparació amb els homes (Cáritas, 2022; FEANTSA, 2022). Tanmateix, això es deu al fet que les formes d'exclusió típicament experimentades per les dones solen romandre ocultes o confinades a l'àmbit privat. Aquestes experiències inclouen habitatges informals, condicions precàries i l'entrada i sortida recurrent de recursos d'allotjament (Matulić et al., 2019).

1.2.1. Triple discriminació: ser dona, sense llar i víctima de violència de gènere

És important destacar que les dones en situació de sensellarisme enfronten una "triple invisibilitat", que reflecteix com són ignorades en tres aspectes fonamentals: ser dona, estar sense llar i ser víctima de violència de gènere (Herrero, 2003). Aquesta combinació contribueix a la seva marginació i exclusió social, dificultant que accedeixin a serveis de suport i recursos per sortir de la vulnerabilitat (Matulić et al., 2019).

A Espanya, les dones fan front a una greu vulnerabilitat a causa de la desigualtat econòmica, evidenciada per la bretxa salarial i la marginació laboral, i aquests factors s'agreguen per la violència de gènere (Alonso et al., 2020). Els graus de violència contra les dones o inestabilitat en l'habitatge són significativament més alts que en la població general i superen els reportats en altres poblacions sense llar (Riley et al., 2020). La majoria de les anàlisis europees i internacionals indiquen que l'abús domèstic i la violència de gènere són causes principals de la falta d'habitatge (Bretherton i Mayock, 2021).

És essencial reconèixer que, encara que la violència de gènere és un factor significatiu en el sensellarisme entre les dones (Bretherton i Mayock, 2021; FEANTSA, 2016a; Moss i Singh, 2015), no és l'única causa ni sempre prediu la falta d'habitatge. Segons FEANTSA (2022), la violència de gènere ocorre a una escala més gran que les diferents formes de sensellarisme, la qual cosa suggereix una intersecció complexa i multidimensional (Mayock et al., 2016). Pot ser tant una causa com una conseqüència del sensellarisme (Pleace et al., 2008; Reeve et al., 2006). Moltes dones abandonen casa seva per escapar de l'abús, enfrontant-se a la falta d'habitatge per l'absència d'alternatives segures i assequibles. Al seu torn, la vulnerabilitat de la falta d'habitatge exposa les dones a riscos més grans de patir abús, tant abans com després de trobar-se sense llar (FEANTSA, 2016a; Moss i Singh, 2015).

Les dones en risc d'exclusió residencial sovint empren tàctiques de supervivència diferents a les dels homes, com recórrer a allotjaments provisionals o amuntegats, romandre amb parelles violentes o intercanviar sexe per refugi (Bretherton i Mayock, 2021). Els centres d'acolliment per a víctimes de violència de gènere sovint no s'inclouen en els recomptes oficials. Viure en recursos per a persones sense llar, generalment ocupats per homes i amb escassetat de capacitat i finançament, o als carrers, augmenta el risc que pateixin violència (Cáritas, 2022; Schwan et al., 2020, citat per Yakubovich i Maki, 2022). La violència contra les dones obstaculitza la igualtat, el desenvolupament i la pau, i compromet els seus drets humans, sovint portant-les a situacions de sensellarisme (FEANTSA, 2007). Algunes formes de violència que experimenten de manera imminent són: violència física, violència sexual, explotació i tràfic de persones, violència emocional i psicològica, violència de gènere i violència institucional (Cáritas, 2022).

D'altra banda, hi ha diversos grups de dones amb les mateixes característiques que poden ser propenses a trobar-se en exclusió residencial. D'una banda, les dones indocumentades que viuen al carrer, ocupen habitatges il·legalment o viuen en campaments (Bretherton i Mayock, 2021; FEANTSA, 2007); les dones que han patit violència domèstica en els serveis generals per a persones en situació de sensellarisme (FEANTSA, 2007); dones joves després de ruptures familiars en la infància (Bretherton i Mayock, 2021; De Vet et al., 2019; FEANTSA, 2016b); i mares que són el cap d'una família monoparental (De Vet et al., 2019). Així mateix, malgrat els sistemes de pensions i protecció social, les dones grans que

viuen soles enfronten riscos de pobresa energètica i seguretat alimentària (Bretherton i Mayock, 2021). Finalment, la salut mental és un factor en la persistència del sensellarisme, especialment entre dones (Duke i Searby, 2019; Rodríguez et al., 2020), ja que solen viure en condicions precàries, i són més vulnerables i tenen una deterioració significativa de la salut física i mental (Rodríguez et al., 2020).

S'observa que les dones en situació de sensellarisme que afronten desafiaments addicionals, com ara problemes de salut mental o un consum problemàtic de substàncies, solen tenir menys accés a serveis especialitzats que abordin de manera efectiva la violència de gènere i el trauma associat. Aquesta manca subratlla una bretxa significativa en el suport necessari per facilitar-ne la recuperació i reinserció social (FEANTSA, 2022). Mentre els homes tendeixen a experimentar més problemes d'alcoholisme, les dones amb alt risc de malalties mentals enfronten una vulnerabilitat particular (Reitzel et al., 2020). Les dones en situació de sensellarisme solen experimentar l'exclusió residencial des d'una edat primerenca i viuen més esdeveniments estressants. Comparades amb aquelles sense alt risc de problemes de salut mental, tenen pitjor salut física, menys felicitat, menys suport social i més solitud (Rodríguez et al., 2020).

Les experiències de vida de les dones en situació de sensellarisme es caracteritzen per una prevalença més gran d'esdeveniments vitals estressants en comparació amb els homes, incloent-hi violència sexual durant la infància (FEANTSA, 2022; Vázquez i Panadero, 2019), abusos sexuals en l'adulthood (Moss i Singh, 2015) i maltractament per part de parelles. Aquestes experiències subratllen la realitat de moltes dones sense llar, les vides de les quals han estat marcades per la violència de gènere (Johnson et al., 2017). D'altra banda, els homes tenen índexs més alts de problemes d'alcoholisme, denúncies policials, detencions i empresonaments. Aquest contrast revela diferències en les causes i circumstàncies del sensellarisme i en les necessitats d'intervenció per abordar aquestes problemàtiques de manera efectiva (Rodríguez et al., 2020).

1.2.2. La intervenció amb les dones en situació de sensellarisme

Els estudis sobre la intervenció social amb dones en situació de sensellarisme són escassos (Galán et al., 2022). Això provoca que els serveis per a persones sense llar presentin un biaix androcèntric, enfocats en les necessitats dels homes i invisibilitzant les dones, la qual cosa afecta negativament els enfocaments de la intervenció (FEANTSA, 2016b; Fernández-Rasines i Gámez-Ramos, 2013). La transformació cap a un enfocament amb perspectiva de gènere és fonamental per dissenyar models d'intervenció més inclusius i igualitaris (FEANTSA, 2016b; Fernández-Rasines i Gámez-Ramos, 2013; Galán et al., 2022; Matulič et al., 2019). Programes com Housing First ofereixen solucions residencials més adequades per a dones, facilitant un accés ràpid a habitatge segur i estable, juntament amb suport professional personalitzat (FEANTSA, 2022). Navarro (2014) identifica alguns aspectes clau per intervenir amb grups en situació d'exclusió social. Aquests inclouen recuperar el control sobre la pròpia vida,

connectar socialment amb individus fora de l'entorn d'exclusió, establir rutines significatives que donin sentit a l'existència, fixar metes personals a llarg termini i participar activament en la societat per combatre l'estigma cap al col·lectiu.

L'acompanyament per professionals és fonamental per protegir les dones sense llar durant l'exclusió social (Matulič et al., 2019). Diversos autors destaquen que quan les dones se senten escoltades i valorades pels i per les professionals, experimenten més empoderament i benestar, a més de tenir una valoració satisfactòria cap a aquests i aquestes (Andermann et al., 2021; Bretherton i Mayock, 2021). Durant les intervencions, és essencial crear un ambient segur i de confiança, promoure la seva autonomia i respectar les seves opinions. Coordinar recursos i difondre informació adequada és essencial per superar prejudicis i facilitar l'accés a ajuda, ja que algunes dones desconeixen els centres de suport disponibles o en desconfien (Galán et al., 2022).

Els programes d'intervenció grupal que treballen amb víctimes de violència de gènere poden ser una bona opció per a les dones en situació de sensellarisme (Llulluma, 2016). Aquestes dones, que solen experimentar un profund trauma a causa de la violència i l'abús, necessiten ajuda per fer front a la seva situació (FEANTSA, 2007). Un estudi sobre intervenció grupal enfocada en l'autoestima de dones que han patit violència de gènere considera aquesta metodologia com una mesura de prevenció, capacitant les dones en l'exercici dels seus drets, assertivitat, resolució de problemes i capacitat d'elecció. A més, ajuda a trencar el cicle d'abús que moltes han experimentat com una pauta de comportament repetitiva (Santandreu et al., 2014).

Les intervencions grupals són clau per reconnectar socialment les persones sense llar, contrarestant l'aïllament i l'estigma. Els grups de suport fomenten relacions positives i de confiança, de manera que són crucials per a la reintegració social i protecció (Peña, 2023). Un estudi a Itàlia amb 13 dones en un centre d'acolliment va mostrar que van deixar de sentir solitud i rebuig, veient el centre com un lloc segur i valorant les connexions socials. Aquestes dones ara perceben la seva situació com a temporal i busquen establir objectius més segurs (Marzana et al., 2023). D'altra banda, hi ha evidència d'una varietat d'intervencions a través d'activitat física que han estat dissenyades i proporcionades per involucrar les dones en situació de sensellarisme (Dawes et al., 2019; Norton et al., 2020) que han demostrat ser beneficioses per a la salut física i mental (Dawes et al., 2023).

Sherwin (2021) va identificar que els serveis per a dones en situació de sensellarisme han de ser segurs i exclusivament per a elles, amb equips de divulgació i prevenció primerenca integrats. A més, han de disposar de recursos especialitzats en ocupació, abús de substàncies, salut mental i violència de gènere. És crucial donar seguiment a les dones una vegada abandonen el servei per prevenir recaigudes en el sensellarisme (Galán et al., 2022; Sherwin, 2021). També es destaca la importància de reforçar l'autonomia de les dones durant les intervencions per evitar la dependència i promoure'n la integració (Galán et al., 2022).

És important reconèixer tant les similituds com l'heterogeneïtat entre les dones en situació de sensellarisme (Galán et al., 2022). Un enfocament interseccional en permet abordar els múltiples desavantatges, com ara discriminació per gènere, raça, orientació sexual o discapacitat, adaptant intervencions per satisfer les seves necessitats específiques (Valderama, 2023). Això és fonamental per garantir resultats satisfactoris, oferint suport emocional i enfortint la seva capacitat de resiliència, capacitant-les per construir una vida més saludable i satisfactòria (Matulič et al., 2024). Identificar elements protectors en contextos vulnerables és imprescindible per a estratègies efectives, malgrat l'escassa recerca sobre la dinàmica entre professionals i beneficiàries (Matulič et al., 2019). Entre aquestes estratègies es destaquen les iniciatives d'intervenció grupal dirigides a dones en situació de sensellarisme, una àrea d'interès creixent en el camp de la intervenció social.

Malgrat que l'experiència pràctica de nombrosos professionals suggereix beneficis múltiples de les intervencions grupals, hi ha una notable falta de sistematització i anàlisi rigorosa sobre el seu impacte real (Díaz et al., 2023). Aquesta manca impedeix comprendre plenament com aquestes iniciatives contribueixen al benestar i empoderament de les dones en situació de sensellarisme. El Servei Integral d'Atenció a les Persones en Situació de Sensellarisme de Santa Cruz de Tenerife ha implementat intervencions grupals dirigides a aquestes dones, però li falta una avaluació exhaustiva que documenti els beneficis d'aquestes pràctiques. La falta d'avaluació sistemàtica limita no només el reconeixement del valor d'aquestes pràctiques, sinó també la possibilitat de millorar-les i adaptar-les a les necessitats específiques de les dones en aquesta situació. Per tant, dur a cap estudis detallats per comprendre més bé aquesta experiència i sistematitzar-la, enriqueix el coneixement sobre intervencions efectives per a dones en situació de sensellarisme, proporcionant evidència empírica que pugui orientar futures iniciatives.

2. Objectius

Aquesta recerca té com a objectiu sistematitzar el procés d'intervenció grupal dut a terme pel Servei Integral d'Atenció a les Persones Sense Llar de Santa Cruz de Tenerife, centrat en les dones en situació de sensellarisme. De manera específica, es plantegen els objectius següents:

- Descriure la metodologia d'intervenció grupal desenvolupada pels i per les professionals amb dones en situació de sensellarisme.
- Demostrar la pertinència de la metodologia d'intervenció grupal en complementarietat amb la intervenció individualitzada.
- Identificar àrees de millora en la implementació de la intervenció grupal.

3. Metodologia

3.1. Disseny

S'adopta un enfocament preexperimental i qualitatiu amb objectius exploratoris i descriptius, basat en la necessitat de comprendre en profunditat les experiències i perspectives dels i de les professionals involucrats en la intervenció grupal amb dones en situació de sensellarisme, un fenomen complex i poc explorat. Segons Creswell (2014), els dissenys qualitatius són adequats per a recerques exploratòries que busquen identificar patrons i significats en contextos específics. Aquest estudi de disseny transversal es basa en entrevistes dutes a terme en un únic moment temporal per capturar les experiències i percepcions de les persones participants. Per a l'anàlisi de les dades, es va utilitzar la metodologia d'anàlisi temàtica (Braun i Clarke, 2023), que permet estructurar i interpretar les dades qualitatives mitjançant la identificació de temes recurrents que emergeixen de les narratives dels participants. Aquest mètode, plantejat per Braun i Clarke (2006), permetrà una exploració profunda de les experiències i beneficis percebuts de les intervencions grupals des de perspectives múltiples, identificant i analitzant els patrons i temes recurrents en les narratives dels i de les professionals que hi intervien. L'anàlisi temàtica s'alinea amb l'objectiu de sistematitzar les pràctiques i explorar àrees de millora en la intervenció grupal, destacant-ne l'aplicabilitat en estudis amb enfocaments exploratoris i descriptius.

3.2. Participants

L'univers poblacional està compost pels professionals del Servei Integral d'Atenció a les Persones Sense Llar (SIAPSL) de Santa Cruz de Tenerife, que intervien directament amb dones en situació de sensellarisme. Encara que no es té un registre exhaustiu d'aquest univers, s'estima que pot estar conformat al voltant de 30 persones i que inclou treballadors/es socials, integradors/es socials, psicòlegs/òlogues, educadors/es socials i altres perfils afins. La selecció de la mostra es va fer mitjançant un mostreig per conveniència, triant participants basant-se en la seva accessibilitat i disposició per contribuir a l'estudi, així com la seva rellevància directa per als objectius plantejats. Aquest criteri assegura la rellevància dels i de les participants en relació amb els objectius de l'estudi, complint amb les recomanacions per garantir la validesa de les troballes en recerques qualitatives (Patton, 2015).

Específicament, es van seleccionar 10 professionals del SIAPSL, que intervien directament amb les dones en situació de sensellarisme que participen en el projecte d'intervenció grupal "El Patio de mi Casa". Els criteris d'inclusió van ser: tenir formació professional com a integrador/a social i/o formació universitària com a treballador/a social, educador/a social, psicòleg/òloga o integrador/a social, i exercir en funció d'aquest

nivell formatiu, tenir almenys un any d'experiència professional en l'àmbit de la intervenció en el sensellarisme.

A la taula següent s'exposen les característiques dels i de les professionals entrevistats:

Taula 2. Característiques dels i de les professionals

Codi	Edat	Professió	Anys d'experiència	Anys d'experiència professional amb PSL	Anys al Servei SIAPSL
Professional 1	48	Treballador/a social	Més de 20 anys	8-10 anys	8-10 anys
Professional 2	43	Integrador/a social	5-10 anys	5-7 anys	5-7 anys
Professional 3	45	Treballador/a social	Més de 20 anys	11-13 anys	5-7 anys
Professional 4	47	Treballador/a social	Més de 20 anys	11-13 anys	11-13 anys
Professional 5	35	Treballador/a social	10 - 15 anys	5-7 anys	5-7 anys
Professional 6	31	Integrador/a social	10 - 15 anys	2-4 anys	2-4 anys
Professional 7	50	Treballador/a social	Més de 20 anys	8-10 anys	8-10 anys
Professional 8	31	Integrador/a social	5 - 10 anys	8-10 anys	8-10 anys
Professional 9	38	Treballador/a social	15- 20 anys	8-10 anys	8-10 anys
Professional 10	42	Treballador/a social	10 - 15 anys	11-13 anys	8-10 anys

Font: Elaboració pròpia.

Les professions representades inclouen treballadors/es socials (7) i integradors/es socials (3). La mitjana d'edat és de 41 anys i una desviació típica de 6,93. S'observa que més de la meitat dels i de les professionals de treball social tenen més de 20 anys d'experiència en general. Quant a la seva experiència amb el col·lectiu de persones en situació de sensellarisme, la mitjana se situa en 10 anys. En continuïtat amb el que hem exposat prèviament, més de la meitat dels i de les professionals (57,1%) tenen entre 8 i 10 anys d'experiència al SIAPSL. Així mateix, més de la meitat dels i de les professionals d'integració social compten amb una experiència professional d'entre 5 i 10 anys (66,7%). Així mateix, l'experiència amb el col·lectiu de persones sense llar i al SIAPSL oscil·la entre els 2 i els 10 anys.

El nombre de participants (10 professionals) es va justificar sobre la base del principi de saturació teòrica, una estratègia comuna en estudis qualitatius, que s'aconsegueix quan la recopilació de dades no aporta nova informació rellevant per als objectius de recerca. Atès que aquest estudi se centra en professionals directament involucrats/des en la intervenció grupal amb dones en situació de sensellarisme, es va optar per una grandària de mostra que permet una anàlisi detallada i profunda de les experiències i perspectives en aquest context específic.

3.3. Instruments

La recollida d'informació es va dur a terme mitjançant la tècnica d'entrevista semiestructurada, seleccionada per la seva capacitat de combinar preguntes prèviament definides amb la flexibilitat d'explorar temes emergents, permetent captar la complexitat de les experiències i perspectives dels professionals (Kvale, 1996). Es van fer un total de 10 entrevistes, dissenyades per garantir una recopilació de dades exhaustiva i abastant tant característiques sociodemogràfiques com detalls específics sobre la metodologia aplicada en la intervenció grupal. El guió de l'entrevista va ser elaborat a partir d'una revisió de la literatura rellevant i revisat per experts en la matèria, la qual cosa n'assegura la validesa i adequació al context de recerca.

Les entrevistes es van organitzar en dos blocs d'acord amb els objectius de l'estudi: el primer va recollir informació sociodemogràfica i detalls sobre l'experiència professional dels participants; i el segon va explorar la metodologia aplicada en la intervenció grupal, avaluant-ne la rellevància en comparació amb altres metodologies tradicionals, així com possibles àrees de millora. Totes les entrevistes es van fer de manera presencial a les instal·lacions del SIAPSL, amb una durada mitjana de 34 minuts.

3.4. Procediment

Es va sol·licitar per escrit l'autorització a l'Institut Municipal d'Atenció Social de l'Excm. Ajuntament de Santa Cruz de Tenerife. A continuació, es va celebrar una reunió amb la cap del Negociat d'Acolliment, el coordinador del centre i la treballadora social responsable del projecte "El Patio de mi Casa" per explicar en què consistia la recerca i establir les dates en les quals es podrien desenvolupar les entrevistes individualitzades. Posteriorment, es va elaborar el guió d'entrevista a partir de la bibliografia disponible i es va sotmetre a la valoració de dos doctors amb coneixement en la matèria i la revisió de dos professionals del SIAPSL per ajustar-la en la mesura que sigui possible a la realitat del context i objecte de recerca. Després, es van seleccionar els i les professionals que participen i/o co-neixen directament el projecte.

Concloues les entrevistes, es va procedir a la fase d'anàlisi i interpretació dels resultats seguint el plantejament de Braun i Clarke (2023) i utilitzant el programari Atlas.ti. El procés d'anàlisi temàtica es va fer en sis

fases. Primer, es va dur a terme una familiarització amb les dades, llegint i rellegint les transcripcions per identificar patrons inicials. Després, es va procedir a la codificació sistemàtica de les dades, generant codis inicials que representaven unitats significatives d'informació. Aquests codis es van agrupar en temes potencials per identificar patrons importants. Posteriorment, es van definir i anomenar els temes de manera que reflectissin la seva essència i relació amb les dades. Entre els temes identificats s'inclouen: "l'evolució en l'enfocament d'intervenció amb perspectiva de gènere", "la creació de xarxes de suport i sororitat entre les participants", "els beneficis i desafiaments de la metodologia participativa en la intervenció grupal", "la influència de les condicions estructurals en la implementació de les intervencions" i "la necessitat d'avaluació sistemàtica de l'impacte de les intervencions grupals". Finalment, es va redactar l'informe que presenta els temes i les seves relacions, recolzat per extractes de dades que exemplifiquen cada tema. Aquesta anàlisi va ser seguida per una etapa de reflexió crítica, integrant les troballes de la recerca amb la informació recopilada de la literatura existent.

3.5. Consideracions ètiques

La recerca es va dur a terme respectant estrictament els principis ètics aplicables. Totes les persones participants van ser informades detalladament sobre els objectius de l'estudi, el procediment i la voluntarietat de la seva participació. Es va assegurar el consentiment informat per escrit, garantint que entenguessin el seu dret a retirar-se en qualsevol moment. A més, es van prendre totes les mesures necessàries per protegir la confidencialitat i anonimat de la informació recopilada, utilitzant codis en lloc de noms reals. La recerca va obtenir l'autorització de l'administració titular després de ser valorat pel seu comitè d'ètica i el departament d'assessoria jurídica, així com de l'empresa gestora.

4. Resultats

Els i les professionals posen l'accent en una evolució de l'enfocament utilitzat per treballar amb les dones en situació de sensellarisme. En aquest cas, amb anterioritat a la implantació d'"El Patio de mi Casa", no hi havia diferències a l'hora d'intervenir entre homes i dones, tal com una de les professionals va comentar:

[...] no hi havia un enfocament com a tal per treballar de manera específica amb les dones (Professional 5, entrevista personal, maig de 2024).

A més, la totalitat dels i de les professionals afirmen que es tractava d'una intervenció individual centrada en la persona, tal com confirma una d'elles:

[...] la intervenció era només de manera individual amb la persona [...] consistia en la consulta i intentar construir un pla d'intervenció amb la dona perquè pugui revertir la seva situació (Professional 7, entrevista personal, abril de 2024).

No obstant això, dues de les professionals ressalten que anteriorment es desenvolupaven intervencions grupals de manera esporàdica:

[...] tallers puntuals, però es tractava més a mode individual (Professional 2, entrevista personal, maig de 2024).

Els motius pels quals es va incorporar la intervenció grupal de manera complementària a la individual per poder abordar les necessitats des de diferents perspectives i millorar l'eficiència són diversos. Vuit de les professionals entrevistades estan d'acord que un dels motius va ser la creació d'un grup de suport entre les dones. Una de les professionals va esmentar:

[...] vèiem que era molt més ric quan s'havia vist algun tipus de trobada entre elles i tenim un concepte que la integració grupal pot ser molt efectiva [...] (Professional 10, entrevista personal, abril de 2024).

Així mateix, quatre de les professionals ressalten la importància de grups de suport a través de canvis en la convivència entre elles:

[...] tenim diversos mòduls d'allotjament i un concretament és per a dones [...] ha estat històricament el mòdul que més conflictes té [...] és més difícil la integració i la convivència [...] (Professional 4, entrevista personal, abril de 2024).

Quant als objectius de la intervenció grupal, la professional responsable de dur-ho a terme esmenta els objectius que s'han elaborat per encaminar les accions en l'assoliment de metes:

[...] que sigui capaç d'empoderar-se [...] que conegui la problemàtica de les dones sense llar [...] un acostament a la Comunitat des de les administracions, els recursos de la zona [...] amb l'objectiu de contribuir a la transformació social (Professional 7, entrevista personal, abril de 2024).

D'altra banda, ressalta objectius específics com:

[...] que comparteixin una experiència de convivència, promoure l'autonomia, la independència i la responsabilitat (Professional 7, entrevista personal, abril de 2024).

Aquesta mateixa professional comenta que l'objectiu transversal és:

[...] la perspectiva de gènere, la lluita contra la violència masclista (Professional 7, entrevista personal, abril de 2024).

Quant a la metodologia de la intervenció, la professional responsable resumeix el procés per fases:

[...] fem unes sessions grupals d'aules i unes sessions grupals de Patio. Quan nosaltres hem d'estar més serioses i ficar-li tot el contingut que creiem necessari per al projecte o que elles demanen [...] formació en gènere, formació en igualtat, formació en violència masclista, tema sanitari [...] (Professional 7, entrevista personal, abril de 2024).

Així mateix, revela que hi ha un procediment d'“amarratge” quan es desenvolupen les sessions formatives:

[...] de cada sessió formal s'adquireix un compromís [...] si ha vingut una ginecòloga [...] l'endemà nosaltres ens reunim, ens comprometem a una data per anar a fer una revisió de cadascuna de les dones [...] (Professional 7, entrevista personal, abril de 2024).

En relació amb la segona línia d'intervenció, la professional responsable exposa:

[...] l'altra línia de les sessions del Patio és simplement compartir i prendre un cafè. Està planificat, però la planificació és: avui no fem res (Professional 7, entrevista personal, abril de 2024).

No obstant això, ressalta la importància d'aquestes sessions:

[...] és de les més riques [...] s'expliquen vivències, comparteixen experiències que moltes vegades són positives i moltes vegades s'ajuden entre elles. Senten que hi ha un semblant que ha passat pel mateix [...] (Professional 7, entrevista personal, abril de 2024).

En concloure amb les sessions dutes a terme, la professional comenta que:

[...] escric tot allò que s'ha detectat, si s'ha complert l'objectiu, si no [...] apunto què s'ha detectat perquè d'aquí sempre sortirà una línia per a una altra sessió (Professional 7, entrevista personal, abril de 2024).

D'altra banda, comenta que es tracta d'una metodologia participativa, tal com destaquen altres professionals:

[...] és una metodologia centrada en elles en si, és a dir, que són elles les que decideixen, les que parlen del que elles vulguin tractar [...] (Professional 5, entrevista personal, maig de 2024).

Així mateix, esmenta la importància del paper de la persona responsable, en aquest cas com a professional de l'àmbit social:

[...] la figura del treballador social està en l'observació, [...] en la mediació (Professional 7, entrevista personal, abril de 2024).

Una de les professionals destaca elements de la intervenció grupal fonamentals:

[...] han tingut com una espècie de ninot que és un dinosaure [...] els obres la porta amb un jardí, amb un cafetonet, amb flors, [...] senten els ocells i poden expressar-se i respirar per poder agafar força [...] (Professional 3, entrevista personal, maig de 2024).

Fins a la data, no s'ha implementat una avaluació exhaustiva mitjançant instruments específics per a la intervenció grupal. No obstant això, s'han adoptat mètodes alternatius com l'observació directa i l'aplicació d'entrevistes no estructurades (no es desenvolupa des de l'enfocament de la recerca, sinó de conèixer com perceben les dones la intervenció i els beneficis que els aporta amb l'objectiu d'orientar la intervenció) dirigides a monitorar l'evolució de les participants. Una de les professionals comenta:

[...] l'observació per identificar el grau de participació, el grau d'entusiasme cap a les dinàmiques, el grau d'implicació [...] (Professional 7, entrevista personal, abril de 2024).

Així mateix, la totalitat dels i de les professionals afirmen que recullen la retroalimentació de les participants per identificar àrees de millores:

[...] és decisió d'elles [...] quan s'està parlant d'un tema que potser és molt específic, molt sensible, perquè són elles les que dirigeixen [...] el debat (Professional 5, entrevista personal, abril de 2024).

També tenen en compte la retroalimentació de les entitats i/o llocs que visiten:

[...] cada vegada que anem a un lloc jo demano sempre el retorn [...] llavors tot aquest retorn se li dona a la dona [...] (Professional 7, entrevista personal, abril de 2024).

A les reunions tècniques per al seguiment dels casos del centre, es registren millores significatives en les participants, observació corroborada pel consens entre professionals. Una de les professionals comenta:

[...] tots els tècnics es reuneixen [...] veiem si les dones estan complint amb el seu pla d'intervenció individualitzat [...] després de la intervenció grupal [...] (Professional 10, entrevista personal, abril de 2024).

Tota la informació recaptada es registra en una aplicació per a la gestió de casos pròpia.

La totalitat dels i de les professionals afirmen que l'efectivitat de la intervenció grupal està intrínsecament lligada a la formació i desenvolupament professional de l'equip de treball que la du a terme. Una de les professionals li dona importància al perfil professional perquè:

[...] ha de ser una persona que estigui implicada, que valori la intervenció grupal com a metodologia adequada [...] perquè potser n'agafes una altra amb un altre perfil professional i et trenca el grup [...] (Professional 4, entrevista personal, abril de 2024).

Així mateix, dues de les professionals li donen importància a la formació continuada:

[...] seria important rebre informació específica d'intervenció [...] d'aplicació d'instruments [...] com poden mesurar cadascuna de les accions que desenvolupen [...] (Professional 10, entrevista personal, abril de 2024).

4.1. Pertinència de la intervenció grupal complementant la individual

Els i les professionals van destacar que la intervenció grupal presenta clars avantatges en comparació amb altres metodologies grupals estructurades i beneficis complementaris a la intervenció individual. Aquest avantatge es deu a la seva flexibilitat i capacitat per adaptar-se progressivament a les necessitats i circumstàncies particulars de les dones en situació de sensellarisme i al fet que en aquests espais aconseguixen suports que transcendeixen la intervenció individual. La totalitat dels i de les professionals afirmen l'enfocament innovador de la metodologia grupal enfront de la individual. Una d'elles ho atribueix a elements que no hi ha en la intervenció individual:

[...] els elements com l'espai i la comunicació entre elles es facilita moltíssim [...] no és el mateix la intervenció individual [...] en un despatx i no hi ha intimitat per poder explicar les seves experiències [...] (Professional 4, entrevista personal, abril de 2024).

Una altra afirma l'adquisició d'habilitats que en la intervenció individual no es podria treballar:

[...] donant-los a elles eines perquè sàpiguen solucionar un conflicte, perquè sàpiguen mediar si estan en desacord i que no es produeixin baralles [...] (Professional 5, entrevista personal, maig de 2024).

La meitat dels i de les professionals van detectar la facilitat de creació de vincles i xarxes de suport en aquesta mena de metodologia:

[...] aquest espai on poden ser elles mateixes, es creen uns vincles i unes xarxes de suport que potser no tenen en el seu entorn habitual [...] han sortit amistats que serveixen de suport per a elles [...] (Professional 4, entrevista personal, abril de 2024).

Altres quatre professionals van relacionar el treball de diferents qüestions que no es tracten de manera individual com un avantatge de la intervenció grupal enfront d'altres tipus. Una de les professionals esmenta:

[...] hi ha coses que a escala individual no pots treballar per cobrir-les [...] la treballadora social tampoc és la teva amiga, no la veus com una persona a la qual obrir-te (Professional 2, entrevista personal, maig de 2024).

Així mateix, una altra professional esmenta com a avantatge l'enriquiment que sorgeix entre les dones:

[...] hi ha més enriquiment perquè hi ha més opinions, més persones que escolten [...] hi ha com més solidaritat entre elles [...] (Professional 9, entrevista personal, abril de 2024).

Una altra professional apunta a una millora de la convivència després de les sessions grupals:

[...] tenim diversos mòduls i un d'ells és de dones [...] moltes d'aquestes dones que estan al mòdul acudeixen al Patio [...] ajuda en la convivència [...] (Professional 6, entrevista personal, maig de 2024).

En relació amb l'adaptació de les necessitats individuals i diverses en la intervenció grupal, vuit de les professionals esmenten que les dones comparteixen preocupacions en les sessions grupals que mai abans havien esmentat en les intervencions individuals. Una de les professionals comenta:

[...] és un espai facilitador a l'hora de comunicar-se i de poder intervenir, encara que sigui a escala grupal, però facilitant també després els processos individuals de cadascuna [...] (Professional 4, entrevista personal, abril de 2024).

Així mateix, una professional afirma l'existència de preocupacions comunes que poden treballar-se de manera grupal:

[...] és veritat que hi ha necessitats específiques de cada persona, però també hi ha una demanda comuna que és ser dona o una característica comuna [...] primer caldrà treballar de manera grupal i després a l'específic [...] (Professional 1, entrevista personal, maig de 2024).

És important destacar l'existència de compatibilitat de la intervenció grupal amb la intervenció individual. En aquest cas, la totalitat dels i de les professionals afirmen la compatibilitat de totes dues intervencions. Una de les professionals assegura:

[...] els professionals que hem viscut l'època d'abans del Patio i l'època de després, sí que estem en condició d'avaluar que efectivament la intervenció individual es veu millorada per la intervenció grupal (Professional 7, entrevista personal, maig de 2024).

A l'hora de sol·licitar algun testimoniatge sobre l'impacte positiu a causa de la compatibilitat entre la intervenció grupal i individual, la totalitat dels i de les professionals han relatat diversos testimoniatges d'usuàries actuals o que ja no es troben al Centre que han afrontat les seves problemàtiques amb l'ajuda de totes dues intervencions.

4.2. Modificacions durant la implementació de la intervenció grupal

La professional responsable dona a conèixer moments vitals del grup de dones on es van fer modificacions per garantir el seguiment de les sessions:

[...] quan l'època de pandèmia [...] no pots fer una sessió formal, trobar professionals que volguessin venir [...] va caldre reajustar tota la metodologia [...] d'objectius i metodologia [...] (Professional 7, entrevista personal, abril de 2024).

Així mateix, durant el desenvolupament de les sessions, a causa dels factors de vulnerabilitat i risc que experimenten les dones en situació de sensellarisme, la metodologia s'havia d'adaptar a moments sensibles com la defunció de membres del grup. La professional aborda les qüestions del dol reajustant les sessions:

[...] moltes dones ho estaven passant especialment malament [...] no volia que després s'associés amb el Patio [...] el centre ens permet tenir un altre pati [...] per als dols ens en vam anar a l'altre pati (Professional 7, entrevista personal, abril de 2024).

La professional afirma el canvi en la planificació de la metodologia de tota la intervenció a causa de l'adherència de les dones a aquest. La idea inicial per a la intervenció incloïa un tancament seguit d'una segona fase, però es va observar que finalitzar-la en aquell moment hagués estat perjudicial per a les dones involucrades:

[...] la meua idea principal era que això tingués un tancament i tingués una segona part [...] després començar amb una segona part que era el cicle dels convidats [...] per a mi era un segon projecte [...] (Professional 7, entrevista personal, abril de 2024).

Detalla el seu raonament darrere del canvi en la metodologia, subratllant que tancar el programa i després reobrir-lo al cap d'uns mesos hagués tingut un impacte negatiu, per la qual cosa es va decidir reajustar la intervenció sobre la marxa:

[...] era com tancar un Patio i tornar-lo a obrir tres mesos després, hagués estat negatiu. Llavors es va reajustar [...] (Professional 7, entrevista personal, abril de 2024).

Ressalta com les dones s'identificaven fortament amb el nom del projecte i canviar-lo hauria afectat el seu sentit de pertinença, la qual cosa va portar a mantenir el nom i adaptar la intervenció segons les seves necessitats a través de noves línies d'intervenció:

[...] elles es van identificar molt amb el nom [...] el Patio per a elles era important, ja era com part del seu dia a dia i el que havíem de fer era posar línies d'intervenció diferents dins del Patio [...] (Professional 7, entrevista personal, abril de 2024).

4.3. Àrees de millora en la implementació de la intervenció grupal

Els i les professionals esmenten que els espais en els quals s'implementa no són apropiats i que això es deu als déficits estructurals que té el centre. Dues de les professionals concorden amb el fet que un aspecte a millorar és l'espai on es desenvolupa la intervenció:

[...] ens anem adaptant al clima, si plou no podem fer-ho [...] l'altre dia vam tenir una persona convidada, va ploure i vam haver de canviar-lo tot [...] vam haver de fer-ho a la sortida del mòdul, aquí et canvia tota la metodologia [...] (Professional 7, entrevista personal, abril de 2024).

D'altra banda, una altra professional al·ludeix com a dificultat el canvi dels grups en relació amb les persones que hi participen:

[...] que mai siguin les mateixes persones o que hi hagi un grup que porta molts anys i un altre que porta poc [...] (Professional 7, entrevista personal, abril de 2024).

Altres tres professionals comenten com a dificultat l'escassetat d'estudis sobre la intervenció grupal d'aquesta mena de col·lectius:

[...] seria bo visibilitzar la metodologia [...] per poder entendre què cal tenir en compte o quins passos hi ha, sobretot perquè després pot ser extrapolable [...] (Professional 3, entrevista personal, maig de 2024).

Davant les característiques del centre, on cada dia poden incorporar-se persones i poden sorgir situacions imprevistes a causa de les necessitats canviants que poden experimentar les dones, hi ha situacions que sorgeixen de manera sobtevinguda que requereixen el desenvolupament d'ajustos en la metodologia d'intervenció grupal. Una de les professionals comenta sobre aquest tema:

[...] potser passa alguna situació que canvien els plans, però res fora del comú quan es treballa de manera grupal [...] (Professional 1, entrevista personal, maig de 2024).

D'altra banda, dues de les professionals concorden amb el fet que aquest tipus de metodologia incrementa discrepàncies amb els homes que també es troben al Centre:

[...] els homes es veuen una mica discriminats [...] perquè veuen com les dones tenen una estoneta entre elles [...] (Professional 9, entrevista personal, abril de 2024).

Així mateix, una altra professional comenta una solució respecte a aquest tema:

[...] per aquí també potser és una idea de projecte perquè ells també participin [...] que tinguin també ells aquest espai de trobada [...] (Professional 4, entrevista personal, abril de 2024).

Una altra de les professionals extrapola aquest tipus de trobades a un altre col·lectiu que també conviu al Centre:

[...] a mi m'encantaria poder fer una cosa així, per exemple, amb la població LGTB [...] (Professional 5, entrevista personal, abril de 2024).

5. Discussió

L'experiència d'"El Patio de mi Casa" proporciona un exemple concret de com implementar efectivament un enfocament amb perspectiva de gènere, contribuint a desenvolupar models d'intervenció més inclusius i igualitaris. Aquest enfocament trenca amb el biaix androcèntric prevalent a molts serveis actuals (FEANTSA, 2016b; Fernández-Rasines i Gámez-Ramos, 2013; Galán et al., 2022; Matulić et al., 2019). Anteriorment, la intervenció se centrava exclusivament en la persona i es feia de manera individual, amb intervencions grupals només de manera puntual. Encara que les dones requereixen atenció personalitzada d'acord amb els seus desitjos i necessitats, els i les professionals consideren que la intervenció grupal complementa positivament la intervenció individual. Adoptar un enfocament interseccional permet desenvolupar solucions més adaptades a les necessitats específiques de cada dona i, al mateix temps, oferir-los suport emocional a través d'intervencions grupals (Matulić et al., 2024; Valderrama, 2023). Els i les professionals destaquen que la creació d'"El Patio de mi Casa" va sorgir de la necessitat d'un grup de suport entre les dones. El canvi a una intervenció grupal va facilitar la creació de xarxes informals de suport, fonamentals per a la protecció i reintegració social de persones en situació d'exclusió residencial, tal com reforcen Marzana et al. (2023) i Valderrama (2023) en els seus estudis.

Es va emprar una metodologia participativa i centrada en les dones, permetent-los decidir i parlar sobre els temes que desitgen tractar, així com la intervenció de professionals en àrees especialitzades com ara violència de gènere i salut mental. Aquesta metodologia s'alinea amb els requisits

identificats per Sherwin (2021) perquè un servei s'adapti adequadament a les necessitats d'aquestes dones. La presència d'una figura professional és essencial per a l'èxit de la intervenció, ja que proporciona el suport necessari per gestionar el grup i facilita un ambient d'escolta i suport, la qual cosa reflecteix la importància de la figura professional en aquests programes (Galán et al., 2022; Sherwin, 2021). No obstant això, els i les professionals assenyalen que no s'ha fet cap avaluació exhaustiva de la intervenció grupal, la qual cosa reflecteix una notable falta de sistematització i anàlisi rigorosa sobre el seu impacte real (Díaz et al., 2023).

La intervenció grupal no només proporciona un espai segur on les dones poden expressar les seves experiències i desafiaments, sinó que també fomenta el desenvolupament de metes concretes i assolibles. Aquesta intervenció ha permès a les participants considerar i aconseguir plans i projectes que abans no consideraven possibles. L'entorn de suport mutu dins del grup ha estat clau per a aquest empoderament, permetent a les dones desenvolupar la confiança necessària per enfrontar nous reptes i objectius (Marzana et al., 2023). Això crea un sentit de pertinença positiu, permetent que les dones continuïn participant en la intervenció grupal fins i tot després de reintegrar-se en la societat (Galán et al., 2022; Sherwin, 2021). D'altra banda, les dones en situacions de sensellarisme amb problemes de salut mental o addiccions topen amb barreres significatives per accedir a serveis especialitzats (FEANTSA, 2022; Matulić et al., 2024), i les experiències d'aquestes característiques són de gran rellevància.

"El Patio de mi Casa" no només respon a necessitats individuals, sinó que també promou un sentit de solidaritat i pertinença entre les participants, és un dels elements essencials que destaquen Marzana et al. (2023) al seu estudi. Finalment, els i les professionals esmenten que la intervenció pot beneficiar altres grups de dones vulnerables en treballar per trencar estigmes i prejudicis, la qual cosa és vist com una oportunitat interessant. Això es connecta amb l'estudi que suggereix que els programes d'intervenció grupal destinats a dones víctimes de violència de gènere podrien ser adequats per a dones en situació de sensellarisme (Llulluma, 2016).

5.1. Limitacions i futures línies de recerca

La limitació principal d'aquest estudi rau en la falta d'informació detallada i actualitzada sobre la intervenció grupal amb aquest col·lectiu, la qual cosa restringeix tant la profunditat de l'anàlisi com l'abast de les conclusions. A més, la falta d'informació sobre l'avaluació de la intervenció grupal va dificultar la capacitat de determinar-ne l'eficàcia amb precisió. No obstant això, l'estudi ofereix una aproximació valuosa a la metodologia d'intervenció grupal amb aquest col·lectiu poc explorada. Les seves troballes són rellevants per a professionals que treballen amb dones sense llar, proporcionant informació valuosa que pot guiar futures recerques i millorar les pràctiques d'intervenció.

6. Conclusions

Respecte al primer objectiu específic, els i les professionals destaquen una evolució en l'enfocament, ja que anteriorment no es diferenciava entre homes i dones en les intervencions, les quals eren majoritàriament individuals. No obstant això, s'han identificat beneficis en la creació de grups de suport entre les participants, la qual cosa ha portat a integrar la intervenció grupal per abordar diverses necessitats i millorar la convivència. "El Patio de mi Casa" inclou sessions grupals de caràcter formatiu així com de convivència, que se centren en l'empoderament, l'autoconeixement, la sororitat i l'acostament a recursos. La metodologia és participativa i flexible, la qual cosa permet a les dones decidir sobre els temes a abordar, creant així un ambient de suport mutu. Malgrat que no s'ha implementat cap avaluació mitjançant instruments validats, s'han emprat mètodes alternatius com ara l'observació directa, reunions tècniques amb l'equip professional i entrevistes no estructurades per supervisar l'evolució de les participants. Així mateix, la retroalimentació de les dones i de les entitats col·laboradores és clau per ajustar i millorar les intervencions. L'èxit de la intervenció grupal s'atribueix a la formació i desenvolupament professional dels equips, que estan compromesos i donen valor a la metodologia grupal. A més, se subratlla la importància de la formació contínua per aplicar de manera efectiva les accions desenvolupades.

Quant al segon objectiu específic, els i les professionals afirmen que efectivament millora la intervenció i ofereix avantatges clars sobre altres metodologies en adaptar-se millor a les necessitats específiques d'aquestes dones. Facilita la comunicació, el desenvolupament d'habilitats com la resolució de conflictes i la creació de vincles i xarxes de suport que no s'aconsegueixen en intervencions individuals, cosa que permet abordar preocupacions comunes no sempre esmentades en intervencions individuals, la qual cosa facilita els processos individuals. L'espai grupal fomenta la creació de grups de suport, millora la convivència i és un entorn enriquidor a causa de la diversitat d'opinions i experiències compartides.

En relació amb el tercer objectiu específic, es va planejar tancar i reobrir el projecte en fases, però finalment es va decidir mantenir-lo continu per evitar impactes negatius en les participants. La metodologia es va ajustar durant esdeveniments vitals, com ara la defunció de membres del grup o durant la pandèmia. Les àrees de millora identificades inclouen la necessitat d'adequar els espais on es du a terme la intervenció i fomentar l'assistència regular de les participants, ja que la irregularitat obstaculitza el sentit de pertinença. Es destaca l'escassetat d'estudis sobre la intervenció grupal amb aquest col·lectiu i la necessitat de modificacions contínues a causa de les necessitats canviants de les dones i situacions imprevistes al centre. A més, la intervenció genera sentiments de discriminació entre els homes del centre, per la qual cosa es recomana crear espais similars per a ells i altres col·lectius com l'LGTBIQ+.

Referències bibliogràfiques

- Alonso Pardo, Alicia; Palacios Ramírez, José, i Iniesta Martínez, Almudena. (2020). Mujeres sin hogar en España. Narrativas sobre género, vulnerabilidad social y efectos del entramado asistencial. *Revista Obets*, 15(2), 375. <https://doi.org/10.14198/obets2020.15.2.01>
- Andermann, Anne; Mott, Sebastian; Mathew, Christine; Kendall, Claire; Mendonca, Oreen; Harriott, Dawnmarie; Mclellan, Andrew; Riddle, Alison; Saad, Ammar; Iqbal, Warda; Magwood, Olivia, i Pottie, Kevin. (2021). Evidence synthesis-Evidence-informed interventions and best practices for supporting women experiencing or at risk of homelessness: a scoping review with gender and equity analysis. *Health promotion and chronic disease prevention in Canada: research, policy and practice*, 41(1), 1-13. <https://doi.org/10.24095/hpcdp.41.1.01>
- Avramov, Dragana. (1995). *Homelessness in the European Union: social and legal context of housing exclusion in the 1990s*. FEANTSA.
- Braun, Virginia, i Clarke, Victoria. (2006). Using thematic analysis in psychology. *Qualitative Research in Psychology*, 3(2), 77-101. <https://doi.org/10.1191/1478088706qp063oa>
- Braun, Virginia, i Clarke, Victoria. (2023). Is thematic analysis used well in health psychology? A critical review of published research, with recommendations for quality practice and reporting. *Health Psychology Review*, 17(4), 695-718. <https://doi.org/10.1080/17437199.2022.2161594>
- Bretherton, Joanne, i Mayock, Paula. (2021). Women's homelessness. *European Evidence Review*. FEANTSA.
- Cabrera, Pedro José, i Rubio, María José. (2008). Las personas sin hogar, hoy. *Revista del Ministerio de Trabajo e Inmigración*, 75, 51-74.
- Cáritas Diocesana de Tenerife. (2022). *Exclusión residencial extrema en Tenerife en tiempos de COVID*.
- Creswell, Jonh W. (2014). *Research Design: Qualitative, Quantitative and Mixed Methods Approaches* (4th ed.). Sage.
- Dawes, Jo; Rogans-Watson, Raphael, i Broderick, Julie. (2023). You can change your life through sports –physical activity interventions to improve the health and well-being of adults experiencing homelessness: a mixed-methods systematic review. *British Journal of Sports Medicine*, 58, 444-458. <https://doi.org/10.1136/bjsports-2023-107562>

- Dawes, Jo; Sanders, Charlotte, i Allen, Rebecca. (2019). "A Mile in Her Shoes": A qualitative exploration of the perceived benefits of volunteer led running groups for homeless women. *Health & Social Care in the Community*. 27(5), 1232-1240. <https://doi.org/10.1111/hsc.12755>
- De Vet, Renée; Beijersbergen, Mariëlle; Lako, Danielle; Van Hemert, Albert; Herman, Daniel, i Wolf, Judith. (2019). Differences between homeless women and men before and after the transition from shelter to community living: A longitudinal analysis. *Health & Social Care in the Community*, 27(5), 1193-1203. <https://doi.org/10.1111/hsc.12752>
- Díaz González, José Manuel; Hernández Martín, Elvira Juana; Mejías Expósito, Jesús; Rodríguez Ramos, Paulo Adrián, i Aguilera Ávila, Laura. (2023). Methodology of group intervention with homeless women: "The yard of my house". European Social Work Conference 2023.
- Duke, Alison, i Searby, Adam. (2019). Mental ill health in homeless women: A review. *Issues in Mental Health Nursing*, 40(7), 605-612. <https://doi.org/10.1080/01612840.2019.1565875>
- European Federation of National Organisations Working With The Homeless (FEANTSA). (2007). *Homelessness and Domestic Violence: Tailoring services to meet the needs of women who are homeless and fleeing domestic Violence*. Recuperat 27 gener 2025, de https://www.feantsa.org/download/final_homelessness_and_domestic_violence39146818459563100.pdf
- European Federation of National Organisations Working With The Homeless (FEANTSA). (2016a). FEANTSA position: *Homelessness and Violence Against Women: Addressing the Link and Responding Effectively*. Recuperat 27 gener 2025, de <https://www.feantsa.org/en/feantsa-position/2016/06/03/feantsa-position-homelessness-and-violence-against-women-addressing-the-link-and-responding-effectively?bcParent=27>
- European Federation of National Organisations Working With The Homeless (FEANTSA). (2016b). *Homeless in Europe. Perspectives on Women's Homelessness*. Recuperat 27 gener 2025, de <https://www.feantsa.org/download/summer-2016-perspectives-on-women-s-homelessness1684329503268833210.pdf>
- European Federation of National Organisations working with the Homeless (FEANTSA). (2017). *ETHOS Typology on Homelessness and Housing Exclusion*.
- European Federation of National Organisations Working With The Homeless (FEANTSA). (2022). *Housing first & women. Case studies from across Europe*. Recuperat 27 gener

2025, de <https://www.feantsa.org/en/toolkit/2022/03/10/publication-housing-first-women-case-studies-from-across-europe>

- Fernández-Rasines, Paloma, i Gámez-Ramos, Tamara. (2013). La invisibilidad de las mujeres sin hogar en España. *Revista de Psicología*, 22(2), 42-52. <https://doi.org/10.5354/0719-0581.2013.30852>
- Galán Sanantonio, Alba; Botija Yagüe, Mercedes, i Gallén Granell, Eva. (2022). Necesidades y propuestas en la intervención social con mujeres sin hogar. *Cuadernos de Trabajo Social*, 35(2), 149-159. <https://doi.org/10.5209/cuts.79315>
- Herrero, Isabel. (2003). Mujeres sin hogar y violencia de género. La triple invisibilidad. *Cuadernos de Trabajo Social*, 16, 265-268.
- Johnson, Guy; Ribar, David C., i Zhu, Anna. (2017). Women's homelessness: International evidence on causes, consequences, coping and policies. *Melbourne Institute Working Paper*, 7/17. <https://dx.doi.org/10.2139/ssrn.2927811>
- Kuhn, Randall, i Culhane, Dennis P. (1998). Applying cluster analysis to test a typology of homelessness by pattern of shelter utilization: Results from the analysis of administrative data. *American Journal of Community Psychology*, 26(2), 207-232. <https://doi.org/10.1023/a:1022176402357>
- Kvale, Steinar. (1996). *InterViews: An Introduction to Qualitative Research Interviewing*. Sage.
- Llulluma Álvarez, Diana Marisol. (2016). *Proceso de intervención grupal desde el fortalecimiento de la autoestima en mujeres entre 18-40 años de edad moradores del barrio Espejo*. (Tesi de Doctorat). Universidad Politécnica Salesiana Sede Quito.
- Marzana, Daniela; Martínez-Damia, Sara; Gaboardi, Marta; Scollato, Alessandra, i Marta, Elena. (2023). "The group gives me strength": A group-based intervention to promote trust and social connectedness among women experiencing homelessness. *Journal of Community & Applied Social Psychology*, 33(4), 807-823. <https://doi.org/10.1002/casp.2683>
- Matuli- Domandzic, María Virginia; De Vicente Zueras, Irene; Boixadós Porquet, Adela, i Caïs Fontanella, Jordi. (2019). Las mujeres sin hogar: realidades ocultas de la exclusión social. *Trabajo Social Global – Global Social Work*, 9(16), 49-68. <https://doi.org/10.30827/tsg-gsw.v9i16.8198>
- Matuli- Domandzic, María Virginia; Fustier-García, Nuria; Díaz González, José Manuel, i Gómez González, Eliana. (2024). Desafiando el silencio: mujeres sin hogar, violencia de género y las barreras

- institucionales a debate. *Prisma Social: Revista de Investigación Social*, 44, 4-30. <https://revistaprismasocial.es/article/view/5302>
- Mayock, Paula; Bretherton, Joanne, i Baptista, Isabel. (2016). Women's Homelessness and Domestic Violence: (In)visible Interactions. Dins Paula Mayock i Joanne Bretherton (Eds.), *Women's Homelessness in Europe* (p. 127-154). Plagave Macmillan. https://doi.org/10.1057/978-1-137-54516-9_6
- Moss, Kate, i Singh, Paramjit. (2015). *Women rough sleepers in Europe: Homelessness and victims of domestic abuse*. Policy Press. <https://doi.org/10.2307/j.ctt1t898px.18>
- Navarro Lashayas, Miguel Ángel. (2014). Vivencias emocionales de las personas migrantes sin hogar. *Norte de Salud Mental*, 12(48), 46-50.
- Norton, Christine; Tucker, Anita; Pelletier, Annette; Vankanegan, Christie; Bogs, Kayla, i Foerster, Elise. (2020). Utilizing outdoor adventure therapy to increase hope and well-being among women at a homeless shelter. *Journal of Outdoor Recreation, Education, and Leadership*, 12(1). <https://doi.org/10.18666/JOREL-2020-V12-I1-9928>
- Patton, Michael. (2015). *Qualitative Research and Evaluation Methods* (4th ed.). Sage.
- Peña Valderrama, Sara. (2023). Actuaciones clave en la intervención con mujeres en situación de exclusión residencial y sinhogarismo. *Zerbitzuan: Gizarte Zerbitzuetarako Aldizkaria. Revista de Servicios Sociales*, 81, 29-45. <https://doi.org/10.5569/1134-7147.81.03>
- Pleace, Nicholas; Fitzpatrick, Suzanne; Johnsen, Sarah; Quilgars, Deborah Jayne, i Sanderson, Diana. (2008). *Statutory homelessness in England: The experience of families and 16–17 year olds*. Department for Communities and Local Government.
- Reeve, Kesia; Casey, Rionach, i Goudie, Rosalind. (2006). *Homeless women: Still being failed yet striving to survive*. CRISIS.
- Reitzel, Lorraine; Chinamuthevi, Surya; Daundasekara, Sajeevika; Hernandez, Daphne; Chen, Tzu-An; Harkara, Yashwant; M Obasi, Ezemenari; Kendzor, Darla, i Businelle, Michael. (2020). Association of problematic alcohol use and food insecurity among homeless men and women. *International Journal of Environmental Research and Public Health*, 17(10), 3631. <https://doi.org/10.3390/ijerph17103631>
- Riley, Elise; Vittinghoff, Eric; Kagawa, Rose; Raven, Maria; Eagen, Kellene; Cohee, Alison; Dolworth, Samantha, i Shumway, Martha. (2020). Violence and emergency department use among community-recruited women who experience homelessness and housing instability. *Journal of Urban Health*, 97, 78-87. <https://doi.org/10.1007/s11524-019-00404-x>

- Rodríguez, Sara; Panadero, Sonia, i Vázquez, José Juan. (2020). Risk of mental ill-health among homeless women in Madrid (Spain). *Archives of Women's Mental Health*, 23(5), 657-664. <https://doi.org/10.1007/s00737-020-01036-w>
- Santandreu Oliver, Marta; Torrents de los Llanos, Laura; Roquero Vallejo, Rosalía, i Iborra Hernández, Aitana. (2014). Violencia de género y autoestima: efectividad de una intervención grupal. *Apuntes de Psicología*, 32(1), 57-63. <https://hdl.handle.net/11441/84513>
- Sherwin, Linda. (2021). *Women's experiences of homeless services: one city in time* (Tesis de Doctorado). Coventry University.
- Vázquez, José Juan, i Panadero, Sonia. (2019). Suicidal attempts and stressful life events among women in a homeless situation in Madrid (Spain). *American Journal of Orthopsychiatry*, 89(2), 304-311. <https://doi.org/10.1037/ort0000387>
- Yakubovich, Alexa, i Maki, Krys. (2022). Preventing gender-based homelessness in Canada during the COVID-19 pandemic and beyond: the need to account for violence against women. *Violence Against Women*, 28(10), 2587-2599. <https://doi.org/10.1177/10778012211034202>

L'art com a experiència d'inclusió: el mètode Zentangle en el treball social i educatiu

Art as an experience of inclusion:
the Zentangle method in social and educational practice

Eveline Chagas Lemos¹

ORCID: 0000-0001-5591-908X

Pere Cobo Juárez²

ORCID: 0009-0007-0860-0800

Maria Sabaté i Sánchez³

ORCID: 0009-0007-3765-3119

Ferran Cortès Izquierdo⁴

ORCID: 0000-0001-9431-5254

Recepció: 06/02/25. Revisió: 22/04/25. Acceptació: 05/05/25

Per citar: Chagas Lemos, Eveline; Cobo Juárez, Pere; Sabaté i Sánchez, Maria, i Cortès Izquierdo, Ferran. (2025). L'art com a experiència d'inclusió: el mètode Zentangle en el treball social i educatiu. *Revista de Treball Social*, 228, 191-207. <https://doi.org/10.32061/RTS2025.228.08>

Resum

L'article relata l'experiència de col·laboració entre les estudiants de Treball Social de la Universitat de Barcelona (UB) i els joves usuaris de La Casa Jove - Dar Chabab, un centre de dia a Barcelona adreçat a joves del territori, principalment d'origen migrat i extutelats per la DGAIA, mitjançant l'organització d'una exposició i un taller del mètode Zentangle. Aquest projecte va permetre als estudiants i joves compartir experiències, trencar barreres culturals i generar vincles. Al centre es duen a terme, entre altres activitats, tallers de Zentangle, una tècnica artística que combina meditació i dibuix. L'article reflexiona sobre l'art com a eina poderosa en la intervenció social i educativa. L'art no sols facilita l'expressió personal i la connexió emocional, sinó que també es converteix en un espai de transformació, empoderament i construcció col·lectiva.

1 Universitat de Barcelona. echagas@ub.edu

3 La Casa Jove - Dar Chabab. masabate@pereclaver.org

4 Universitat de Barcelona. fcortes@ub.edu

Paraules clau: Joves migrants, Zentangle, intervenció social i educativa, art, projecte col·laboratiu.

Abstract

This article describes a collaborative experience between Social Work students from the University of Barcelona (UB) and young users of La Casa Jove–Dar Chabab, a day centre in Barcelona supporting young community leaders, primarily of migrant origin and formerly under the guardianship of the Directorate General for Child and Adolescent Care (DGAIA). The collaboration centred on organising an exhibition and a Zentangle workshop. The initiative enabled both students and young people to share experiences, break down cultural barriers and build meaningful relationships. Among other activities, Zentangle workshops—an artistic technique that combines meditation and drawing—are held at the centre. The article reflects on art as a powerful tool for social and educational intervention. Art not only facilitates personal expression and emotional connection, but also becomes a space for transformation, empowerment and collective creation.

Keywords: Young migrants, Zentangle, social and educational intervention, art, collaborative project.

1. Introducció: context teòric del projecte

1.1. La migració de menors a Espanya

Durant la dècada dels noranta, Espanya va començar a esdevenir un país receptor de població migrada, invertint així la tendència històrica que fins aleshores havia predominat: de ser un país de persones emigrades a rebre persones migrades (López de Lera, 2024). L'arribada en un primer moment va ser de persones de la llavors anomenada Comunitat Econòmica Europea, però cada cop més van començar a arribar persones de Llatino-amèrica (Valero-Matas et al., 2014).

Aquesta arribada va suposar un impuls important per al desenvolupament econòmic, ja que va permetre incorporar mà d'obra i cobrir llocs de treball que la població autòctona rebutjava. A més, la immigració va contribuir a compensar la baixa taxa de natalitat i a sostenir el sistema de pensions. Per tot això, segons Van Dijk (2003) en alguns sectors es va produir un canvi en la percepció de la migració i de les persones migrades, tot i que sovint aquest canvi estava motivat per raons estrictament econòmiques. Malgrat aquest canvi parcial, la percepció general continuava sent de rebuig (Valero-Matas et al., 2014).

Delgado (2002) explica que, amb el temps, Espanya ha adoptat una postura de control i regulació del fenomen migratori, seguint les directrius de la Unió Europea. Aquesta política comuna prioritza la seguretat i estableix qui és benvingut i qui no, reforçant discursos que presenten les persones migrades com a perilloses, salvatges o fins i tot deshumanitzades. A més, es distingeix entre "persones migrades" i "persones estrangeres", reservant aquesta darrera categoria per a individus amb èxit econòmic, més ben acceptats socialment (Delgado, 1998).

Enmig d'aquest imaginari negatiu, sovint s'oblida que moltes persones migrades són menors que emprenen el viatge amb l'esperança de millorar la seva vida. L'any 1996, el sistema de protecció espanyol comença a detectar l'arribada de menors migrants no acompanyats/des (MMNA), principalment procedents del Marroc. Segons Quiroga et al. (2023), l'any 2002 hi va haver un primer pic, on es van comptabilitzar 1.139 arribades a Catalunya. Els anys successius el nombre va disminuir, però l'any 2017 va començar de nou a incrementar amb 1.437 arribades, produint una saturació en el sistema de protecció a la infància i adolescència.

Encara que el sistema d'acollida actua mentre són menors, en arribar a la majoria d'edat, molts queden desprotegits i en situació de carrer. Això genera alarma social, alimentada per estereotips i prejudicis. Sovint, els seus drets no són reconeguts i pateixen diferents formes de violència. El concepte de "jovenicidi" descriu aquest procés sistemàtic d'exclusió social, econòmica i política que condemna molts joves a la precarietat i a la vulneració de drets (Valenzuela, 2012).

Tot i que l'Estat té l'obligació de garantir els drets de totes les persones, quan es tracta de joves migrants sols, aquesta responsabilitat sovint

desapareix. La seva doble condició –migrant i jove– els situa en una posició de vulnerabilitat extrema, amb greus dificultats per exercir els seus drets i accedir a una protecció efectiva.

1.2. La Casa Jove - Dar Chabab

Per donar resposta a situacions de risc i vulnerabilitat, a Catalunya hi ha recursos i projectes adreçats a persones joves migrades sense referents familiars al territori. Un d'ells és La Casa Jove - Dar Chabab, un centre de dia que ofereix assistència a persones d'entre 18 i 21 anys en situació de carrer i amb una alta vulnerabilitat social.

La Casa Jove - Dar Chabab és un projecte del Consorci de Serveis Socials de Barcelona, gestionat per Pere Claver Grup i Suara Cooperativa. Va néixer l'any 2017 per oferir atenció i acompanyament a aquesta població.

La majoria de les persones ateses es troben en situació d'irregularitat documental i són, en gran part, homes del nord d'Àfrica (Marroc i Algèria). Tanmateix, segons les dades reflectides en la memòria del mateix centre (La Casa Jove - Dar Chabab, 2024), els darrers anys ha augmentat l'atenció a joves procedents de països com Gàmbia i Senegal, així com dones.

Alguns d'aquests joves fa poc que han arribat a Catalunya, mentre que d'altres han estat tutelats en centres de menors i, quan arriben a la majoria d'edat, són declarats adults (sovint mitjançant proves mèdiques com radiografies) i acaben al carrer. Molts no tenen familiars i desconeixen el territori i els serveis disponibles, fet que afavoreix l'aïllament social.

El centre està obert cada dia de l'any, de 9 h a 21 h, i té com a objectiu la promoció de la salut física i mental, així com l'atenció a aspectes administratius i jurídics. També s'hi facilita informació bàsica per a la regularització de la situació o la cerca de formació. Tot plegat es fa mitjançant atencions tant individualitzades com grupals i amb un o diferents professionals, tant del centre com d'altres serveis referents dels joves.

El servei està conformat per un equip interdisciplinari format per educadores socials, integradores, professionals de la salut mental i altres perfils vinculats a l'àmbit social.

La Casa Jove - Dar Chabab ofereix una atenció integral als joves, proporcionant acompanyament socioeducatiu, suport en tràmits administratius, formació i cerca d'oportunitats laborals, així com en temes de salut, autocura i patiment emocional. Aquest enfocament holístic respon a les necessitats múltiples dels joves i parteix del seu protagonisme en el procés.

Els joves poden menjar al mateix centre amb la resta de joves i l'equip de professionals i tenir seguiment per part de les diferents àrees que componen el centre. S'ofereixen activitats com ara reforç de castellà i català, tallers de cuina, futbol i d'altres de caràcter artístic, com el taller de Zentangle®. Aquest últim aposta per l'art com a eina d'intervenció social, ja que permet expressar sentiments, enfortir la consciència d'un mateix, generar espais de diàleg i establir relacions més horitzontals.

1.3. L'art en la intervenció social

Els darrers anys, hi ha una evident crisi del treball social i educatiu atrapat en un entramat burocràtic impotent per donar respostes a les necessitats humanes i, sobretot, acompanyar les persones, grups i comunitats en els seus processos d'inclusió social (Jauregui-Virto i Arza-Porras, 2023). Per tal de revertir aquesta situació, cal cultivar la vinculació entre la professional i la persona que atén, tal com ens expliquen Viñas et al. (2018):

Per tant, es tracta d'estar atents al vincle. Les professionals que treballen amb persones han d'aprendre i comprendre la seva forma de vincular i, amb el balanceig en aquesta vinculació, treballar de forma sana amb les persones a les quals atenen (p. 29).

Navarro (2017) també reivindica un treball social sensible i proper que recuperi l'art com a experiència i que impliqui una forma d'aproximar-se al món i al saber, transgredint els límits imposats i descobrint un nou ordre de coses, una manera de crear el món i construir sentit, creant contextos on les persones puguin descobrir-se a si mateixes, aprenguin a interactuar amb els altres i desenvolupin un sentit de pertinença a la comunitat (Viñas et al., 2018).

Amb la voluntat de contribuir a la innovació en l'àmbit del treball social i educatiu, des de fa cinc anys el grau de Treball Social de la Universitat de Barcelona (UB) ofereix l'assignatura optativa Art i Treball Social. Aquesta proposta neix de la convicció que, en un context marcat per la diversitat, les desigualtats i les vulnerabilitats, cal dotar els futurs professionals d'eines que els permetin obrir espais de relacions amb les persones des d'un altre lloc destacant-ne les capacitats per sobre de les mancances i, així, abordar les problemàtiques socials des d'una mirada holística, creativa i promotora del potencial humà. Els diversos llenguatges artístics aporten enfocaments diferents dels habituals en les ciències socials i poden esdevenir recursos potents en els processos d'intervenció.

L'assignatura té com a objectiu integrar les arts en la formació i pràctica professional, ressaltant la importància de l'expressió creativa en els contextos d'intervenció social. Convida l'alumnat a explorar la seva creativitat, a incorporar-la com a eina professional, desenvolupant la seva capacitat de relacionar-se amb les persones de forma propera i sensible.

Durant el curs 2023-2024, es va plantejar com a repte la creació i execució d'un projecte d'intervenció social que utilitzés l'art com a recurs. En alguns casos, especialment en contextos on l'art ja forma part de la pràctica professional –com és el cas de La Casa Jove - Dar Chabab–, l'alumnat va dissenyar propostes orientades a conèixer i donar visibilitat a aquestes pràctiques. En aquest marc, es va organitzar una exposició i un taller al Campus Mundet centrats en la tècnica del Zentangle.

L'equip docent aposta fermament per les activitats pràctiques com a eix fonamental del desenvolupament de competències professionals. Aquestes activitats permeten aplicar els coneixements teòrics a situacions

reals i obrir espais de reflexió i diàleg. Alhora, es considera que les sinergies i el treball conjunt amb entitats i serveis del territori reforcen el compromís social de la universitat pública i afavoreixen la construcció compartida de coneixement, enfortint les disciplines implicades.

1.4. El mètode Zentangle

Les tècniques de meditació es van introduir gradualment a Occident des dels anys setanta del segle xx. L'interès creixent per les cultures orientals i la introducció de disciplines com el ioga, la meditació, l'acupuntura o les arts marcial, va fer que deixessin de ser un concepte allunyat. Dins d'aquestes pràctiques centrades en l'autoconeixement i l'autocura s'inscriu el Zentangle, una forma de meditació basada en el dibuix.

El mètode es va originar l'any 2003 quan Maria Thomas, artista especialitzada en cal·ligrafia i il·lustració botànica, es trobava dibuixant. En aquell moment, la seva parella, Rick Roberts, va intentar parlar amb ella sense rebre resposta i, al cap d'uns quinze minuts, la Maria va adonar-se de la seva presència. En intercanviar impressions, en Rick va identificar les sensacions que la Maria descrivia amb l'estat meditatiu que havia experimentat durant anys de pràctica. Aquest fet va inspirar la creació d'un mètode que ajudés a meditar a través del dibuix (Roberts i Thomas, 2012).

A partir de l'anàlisi de l'experiència de la Maria, van idear un sistema basat en patrons simples i repetitius, anomenats *tangles* ('embolics' en català). Aquest procés facilita l'accés a un estat meditatiu i no requereix cap habilitat artística prèvia. Els patrons es construeixen amb línies senzilles equivalents a les lletres I, C, S, O, fent així que la pràctica del Zentangle estigui a l'abast de qualsevol persona.

Per practicar-lo, només calen materials bàsics: una petita peça quadrada de paper de $8,9 \times 8,9$ cm (anomenada tessella), un retolador calibrat, un llapis i un esfumí. Segons Roberts i Thomas (2016), la pràctica estructurada segueix vuit passos que configuren un ritual: 1) valorar el moment i reconèixer el grup; 2) marcar amb el llapis un punt a cada cantonada de la tessella; 3) unir-los amb línies per crear un marc; 4) traçar una línia inconscient que divideixi l'espai en àrees; 5) agafar el retolador per emplenar-les amb *tangles*; 6) ombrejar amb el llapis i l'esfumí; 7) signar l'obra amb les inicials, i 8) retornar a l'inici i valorar la vivència.

Figura 1. Primer pla d'una tessel·la Zentangle feta per un jove

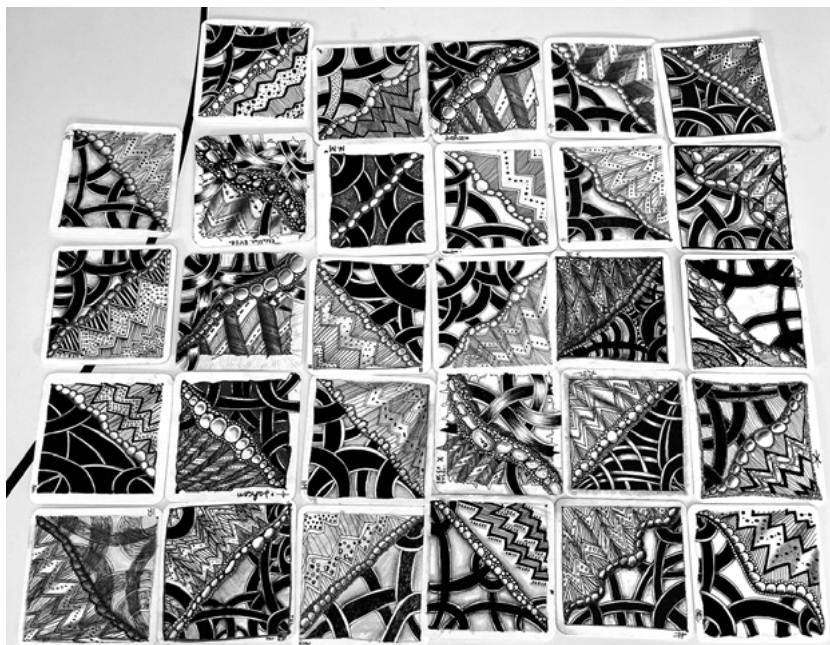

Font: Elaboració pròpia.

En sessions grupals, les tessel·les es disposen en forma de mosaic, convertint l'acte final d'apreciació en un moment comunitari. Aquest gest genera reconeixement mutu i un sentiment de pertinença, ja que totes les persones són valorades i acollides dins del conjunt.

El Zentangle es vertebrava sobre una filosofia que el diferencia d'altres pràctiques artístiques. D'una banda, es posa el focus en cada traç, acceptant-lo tal com és, sense perseguir un resultat predeterminat. De l'altra, s'elimina el concepte d'error: qualsevol variació inconscient en la reproducció d'un *tangle* pot donar lloc a un nou patró si es repeteix de nou conscientment.

Pel que fa al component ritual, compleix una doble funció: d'una banda, ajuda a superar la por al full en blanc; de l'altra, facilita la concentració, allunyant les preocupacions quotidianes i permetent una connexió més profunda amb l'experiència interior. El mètode Zentangle esdevé, així, una eina poderosa d'introspecció i benestar, accessible a tothom.

Figura 2: Mosaic amb tesselles

Font: Elaboració pròpia.

2. El procés: experiència de col·laboració

La col·laboració entre el grau de Treball Social de la Universitat de Barcelona i el centre de dia La Casa Jove - Dar Chabab va tenir lloc entre febrer i maig de 2024 i va esdevenir una experiència enriquidora de treball conjunt i aprenentatge mutu.

El procés es va iniciar amb una primera trobada entre l'equip docent de l'assignatura Art i Treball Social i els professionals de La Casa Jove - Dar Chabab. En aquesta reunió es va presentar l'assignatura, es va manifestar l'interès per conèixer la tècnica del Zentangle i la seva aplicació en la pràctica professional, i es va plantejar la voluntat de desenvolupar una acció col·laborativa que permetés als futurs professionals apropiar-se a aquesta eina i reflexionar sobre la intervenció social mitjançant l'art.

Aquesta col·laboració també tenia com a objectiu fer valdre la bona pràctica desenvolupada a La Casa Jove - Dar Chabab, oferir més visibilitat a les potencialitats i competències dels joves vinculats al centre, així com afavorir el contacte amb altres joves –en aquest cas, estudiants universitaris–, fomentar la seva participació en un entorn acadèmic i promoure la construcció col·lectiva.

Els professionals referents de l'entitat implicats van ser una treballadora social i un educador social. A partir d'aquí, es van organitzar diverses reunions presencials i virtuals entre l'equip docent, l'equip tècnic i l'alumnat de l'assignatura per definir els objectius i el disseny de les activitats.

Un grup de vuit estudiants va assumir la coordinació del projecte, amb el suport continuat del professorat i dels professionals de La Casa Jove - Dar Chabab. L'objectiu acordat va ser organitzar una exposició i un taller de Zentangle al Campus Mundet. Les activitats van ser desenvolupades conjuntament entre les estudiants i sis joves participants del taller de Zentangle al centre, promovent la implicació activa i equitativa de tots els participants.

La primera activitat va consistir en una sessió introductòria de Zentangle a La Casa Jove - Dar Chabab, on l'alumnat va poder compartir l'experiència artística amb els joves. Posteriorment, es va fer una visita al Campus Mundet per part dels joves i l'equip tècnic, fet que va permetre conèixer els espais on es durien a terme les accions, afavorint la vinculació amb l'entorn universitari.

A partir d'aquest moment, les estudiants van començar a treballar, en parelles o petits grups, amb els joves de La Casa Jove - Dar Chabab per preparar el contingut de l'exposició. Aquest treball va incloure la redacció consensuada d'un breu perfil personal per a cada jove, incloent-hi aspectes com ara la trajectòria migratòria, les característiques personals, la relació amb l'art, la xarxa social, el temps lliure, el vincle amb el centre i amb el Zentangle, així com les perspectives de futur.

L'exposició es va inaugurar el 20 de maig de 2024 a la biblioteca del Campus Mundet i va romandre oberta durant tres dies. L'acte d'obertura va comptar amb l'assistència de l'alumnat, professionals de la biblioteca, docents i altres estudiants de la facultat. Els joves van compartir les seves històries i vivències, generant un espai de trobada i reconeixement. L'acte va finalitzar amb un dinar col·lectiu.

El 27 de maig de 2024 es va fer el taller de Zentangle, obert a tota la comunitat acadèmica. Va ser facilitat per dos joves i un educador de La Casa Jove - Dar Chabab, assumint un rol actiu i de lideratge. Els participants van experimentar la tècnica i van reflexionar sobre el seu potencial en l'àmbit social.

Finalment, al mes de juny, es va fer una sessió d'avaluació entre l'alumnat, l'equip docent i els professionals de La Casa Jove - Dar Chabab. Tot i que els joves no hi van poder participar directament, les seves aportacions van ser recollides i compartides a través de l'equip educatiu.

3. Resultats, valoracions i reflexions

Els resultats que s'hi exposen són fruit de les aportacions i reflexions compartides entre totes les persones implicades en el procés: professionals i joves de La Casa Jove - Dar Chabab, així com professors i estudiants de la UB. La informació recollida prové de reunions de seguiment i avaluació, de converses i entrevistes no estructurades fetes pels professionals amb

els joves, així com dels relats d'avaluació dels estudiants sobre el seu propi procés d'aprenentatge, documentats en els treballs finals lliurats a l'equip docent.

Per tal de facilitar-ne la comprensió, la presentació dels resultats s'organitza en tres parts: 1. Una breu síntesi de l'experiència amb el mètode Zentangle a La Casa Jove - Dar Chabab i els seus beneficis; 2. La valoració del projecte de col·laboració entre la UB i La Casa Jove - Dar Chabab, i 3. Algunes reflexions sobre la importància de l'art en la intervenció social.

3.1. L'experiència amb el mètode Zentangle a La Casa Jove - Dar Chabab i els seus beneficis

Els tallers de Zentangle a La Casa Jove - Dar Chabab es van iniciar l'octubre de 2023 i s'han consolidat com una proposta d'intervenció amb bona participació i valoració positiva. Els tallers tenen lloc quinzenalment els dilluns, adaptant-se als horaris rotatius del professional que els facilita Tot i això, la voluntat dels joves de continuar dibuixant ha impulsat que s'organitzin sessions addicionals sempre que ha estat possible, fet que evidencia l'interès i la vinculació amb l'activitat.

Amb una durada aproximada de 90 minuts i grups reduïts de quatre a sis participants, els tallers s'han convertit en un espai íntim i segur. Malgrat que és una activitat completament voluntària, un 71% dels usuaris del centre hi han participat, amb una mitjana de cinc sessions per jove durant la seva estada. Al llarg de l'any, s'han registrat un total de 290 participacions.

Més enllà de la pràctica artística, el Zentangle aporta beneficis significatius en l'àmbit emocional i relacional. En el cas dels joves nouvinguts, la dificultat per expressar-se en la llengua local pot esdevenir un factor d'aïllament i patiment emocional. En aquest context, el dibuix esdevé una eina alternativa de comunicació, expressió i elaboració emocional, facilitant processos d'introspecció sovint difícils en la seva situació de vulnerabilitat en curs.

Els tallers ofereixen un espai de pau i recolliment, en què els participants poden deixar temporalment de banda les preocupacions del dia a dia. Dibuixar en silenci, en un ambient de respecte i calma, els ajuda a connectar amb el seu món interior i a prendre consciència dels propis sentiments i emocions. El mètode Zentangle, amb la seva estructura pautaada i accessible, facilita aquesta experiència a través de repeticions senzilles, absència de judici i una actitud d'acceptació cap al resultat.

Un dels principis fonamentals del mètode és que "no hi ha errors", ja que no s'utilitza goma d'esborrar i tot allò que es dibuixa pot ser integrat com a part del procés creatiu. Aquesta perspectiva convida a una mirada tolerant cap a un mateix, afavoreix l'autoacceptació i la gestió emocional positiva, i ofereix una metàfora poderosa per afrontar els errors a la vida quotidiana.

A més, el fet que el Zentangle sigui un art abstracte i no planificat evita comparacions i judicis, ja que cada peça és única. Els joves aprenen

a valorar el seu propi procés i a sentir-se orgullosos de les obres que han creat, reforçant així l'autoestima i la confiança personal.

Una tessella de Zentangle acabada sembla d'una gran complexitat i sovint genera en la persona la sensació de no poder reproduir-la. Els joves que hi participen amb regularitat, a poc a poc van guanyant confiança amb ells mateixos en veure les fites que comencen a assolir i que no creien possibles. Línia a línia, componen tesselles complexes i amb personalitat, no s'arrossen davant les dificultats i confien en el procés (Educador social i professor certificat de Zentangle).

Finalment, l'activitat també contribueix a enfortir els vincles comunitaris dins del recurs. En finalitzar cada taller, les tesselles individuals es col·loquen en un mosaic col·lectiu, que posteriorment es penja en una paret visible del centre. Aquest espai expositiu esdevé un símbol de pertinença, reconeixement i expressió compartida, i afavoreix la construcció d'un sentiment de llar dins de La Casa Jove - Dar Chabab.

Figura 3: Paret amb les tesselles a La Casa Jove - Dar Chabab

Font: Elaboració pròpia.

3.2. Valoracions de l'experiència de col·laboració entre la UB i La Casa Jove - Dar Chabab

Totes les persones involucrades en el projecte van valorar positivament l'experiència. En termes d'aprenentatge professional, les estudiants van destacar la importància de la creativitat i com l'art pot ser utilitzat per crear vincles de confiança, especialment quan es treballa amb col·lectius en situació de vulnerabilitat. En aquest sentit, van reconèixer que l'art ofereix una via de comunicació que transcendeix les barreres lingüístiques i culturals, i que permet que les persones s'expressin de manera autèntica i sense prejudicis:

La incorporació de l'expressió artística ha permès generar un espai de relació informal, afavorint la creació de vincles entre iguals i que tenen el potencial d'exercir de xarxa de suport. D'altra banda, la vinculació de l'art amb el treball social facilita la vinculació professional i l'exploració social de la persona des d'una posició més horitzontal (Estudiants).

També van subratllar la importància de la relació directa amb els participants del projecte. La interacció personal i la col·laboració estreta els va permetre comprendre millor les realitats dels joves de La Casa Jove - Dar Chabab, especialment en relació amb el sensellarisme i la immigració:

La veritat és que ens va agradar molt poder compartir aquest espai amb ells, però també va ser un cop de realitat adonar-nos de com de dur és el seu dia a dia, encara que això ens va servir per poder empatitzar i intentar posar-nos en la seva pell. El més bonic van ser els missatges d'agraïment dels nois que rebem després, donant-nos les gràcies per haver compartit aquesta estona amb ells. I ens sembla que ja només per això el projecte val la pena, perquè això és el que volíem quan ho comencem, poder vincular-nos amb ells i que tinguessin un espai fora de La Casa Jove - Dar Chabab en el qual poder parlar del que ells vulguin (Estudiants).

Des del punt de vista personal, també van esmentar que el projecte els va permetre posar en pràctica habilitats com l'empatia, l'escolta activa i el treball en equip. A més, van esmentar que l'experiència va ser un espai d'aprenentatge mutu, en el qual van compartir coneixements i experiències:

Observar altres realitats, conèixer noves persones i els seus costums, socialitzar i aprendre de manera conjunta són accions que interpretem que són de gran utilitat, tant per als joves de La Casa Jove - Dar Chabab com per als companys/es que hem fet el projecte (Estudiants).

Pel que fa als joves de La Casa Jove – Dar Chabab, un d'ells fa d'altaveu de la resta amb la reflexió següent:

Va ser una gran oportunitat per conèixer persones noves, amb algunes encara hi tinc contacte avui dia. El millor va ser poder explicar el que vivim

i trencar els prejudicis. Ensenyar que els que estem al carrer no som com la gent es pensa, que també tenim somnis, metes i coses importants a la vida, va ser molt especial. Vaig sentir que, parlant i estant junts, vam poder acostar maneres de viure que de vegades semblen molt diferents (Joves).

Els professionals valoren que l'experiència els va fer més conscients de les desigualtats estructurals que afecten aquests grups, i com el treball social pot contribuir a canviar aquestes realitats:

Des de la pràctica professional, resulta important fer un exercici de desprendre's dels discursos hegemònics i els imaginaris vers les migracions, així com atendre i entendre les diferents situacions i realitats que cada persona té per poder personalitzar al màxim cada intervenció que duem a terme (Treballadora social).

També destaquen que aquesta pràctica els ha servit com a estratègia d'autocura i per desenvolupar una relació més propera que afavoreix la connexió emocional amb els joves:

El 2021 vaig començar el meu viatge amb el mètode Zentangle. Des de llavors, he dibuixat gairebé cada dia. La seva pràctica m'ha ajudat a gestionar les difícils situacions a les quals ens exposa la pràctica laboral al món social i l'equilibri amb la vida personal. Quan vaig començar a La Casa Jove - Dar Chabab volia donar un gir a la meua carrera professional com a educador amb 25 anys d'experiència, introduint aspectes personals i significatius a la pràctica professional per mitjà de l'art i el mètode Zentangle. Professionalment, he experimentat que l'ús de l'art a la meua pràctica educativa em dona una nova eina que afavoreix la connexió emocional amb les persones usuàries. De l'experiència amb els estudiants destacaria els aspectes següents: la creació de nous vincles; la descoberta de nous espais relacionals; l'empoderament que suposa per als joves en un moment de vulnerabilitat i trànsit on estan construint el seu jo; exposar la seva obra, i poder preparar i impartir un taller de Zentangle a l'àmbit universitari (Educador social i professor certificat de Zentangle).

En general, l'experiència va permetre a les estudiants de Treball Social adquirir una comprensió més profunda sobre la importància del vincle amb les persones que acompanyem, mentre que els joves de La Casa Jove - Dar Chabab van trobar un espai per expressar les seves històries i connectar-se amb altres joves en el context acadèmic. L'experiència va ser important per a totes les persones implicades:

Com a docent, la possibilitat d'estar en relació estreta amb l'entitat i les persones que en formen part; acompanyar els i les estudiants en espais fora del campus i en activitats noves per a tots dos, i poder elaborar conjuntament un projecte, posar-lo en pràctica i després reflexionar sobre els aprenentatges i compartir els coneixements des d'un lloc plaent va ser i està sent un bàlsam d'il·lusió i que reforça la forma com vull estar a la universitat. D'altra banda, com a persona, el Zentangle va ser trobar alguna cosa que estava buscant i ja ho tinc més que incorporat a la meua vida.

Arran de l'experiència i de la descoberta del Zentangle, estic aconseguint incorporar en la meua quotidianitat espais per meditar a través del dibuix i això és fenomenal (Docent).

La temporalitat es considera un aspecte a millorar de cara a una possible continuïtat del projecte. Resulta rellevant comptar amb més temps per incrementar els vincles i generar més espais d'intercanvi. En poc temps es va generar un clima de confiança i pensem que, si l'experiència hagués durat més temps, potser s'haurien generat lligams i vincles més forts entre els participants. Com a proposta, també es planteja que en una futura exposició no només quedin explicades i reflectides les històries de vida dels joves de La Casa Jove - Dar Chabab, sinó que l'alumnat de Treball Social pugui fer el mateix procés de preguntar-se què els aporta l'art, la pràctica del Zentangle, etc.

3.3. Reflexions sobre l'art en la intervenció

La reflexió entorn d'aquesta experiència ens ajuda a comprendre la intensa relació de l'art amb el treball social des de tres prismes diferents: l'art com a procés creatiu que ens transforma; el treball social i educatiu com a art, i l'art com a metodologia d'intervenció social i educativa.

Des de temps immemorials, l'art acompanya els humans a desenvolupar la imaginació al seu màxim potencial i convertir-los en éssers creatius en procés de transformació. L'art és un tipus d'alquímia que transforma un material en quelcom nou, una pulsio humana que ens empeny a superar els límits (tant interns com externs) ajudant-nos a sobreviure i a continuar evolucionant. Ens acompanya en els moments més significatius, en les nostres experiències i ritus de pas, ens consola quan estem tristos, ens ajuda a conèixer-nos millor, ens connecta amb la naturalesa i les altres persones. Tal com hem pogut constatar en el relat, la pràctica del Zentangle és una experiència que potencia les capacitats dels joves en el seu entorn pel desenvolupament humà (Viñas et al., 2018), ensenyant a sentir, imaginar, jugar i donar sentit a la pròpia vida (Nussbaum, 2012).

L'art és l'única activitat humana capaç de destruir la ment discursiva i portar-la a una esfera de la realitat més oberta i expansiva, permetent-nos accedir a espais de la nostra psique inaccessibles per la paraula i altres formes de comunicació ordinàries. En aquest cas, els joves, a través del Zentangle, accedeixen a una forma heterodoxa de coneixement que els permet travessar barreres epistemològiques i generar noves formes de diàleg i relació amb els objectes, amb altres formes de vida, amb ells mateixos i amb el món, obrint-los les portes a un nivell més profund de consciència que pot ser l'avantsala d'un canvi profund en els nostres comportaments perquè ens permet calibrar el nostre lloc en el cosmos i visualitzar una nova forma d'habitar aquest món (Martín, 2022).

Tal com es constata en aquest relat, a través de l'experiència de meditació mitjançant el dibuix, els joves han pogut aprendre a relaxar-se, millorar la concentració, desenvolupar la imaginació, confiar en la mateixa

creativitat, incrementar l'autoestima, respondre amb confiança davant de l'inesperat, descobrir la creació artística i els beneficis en l'autocura que comporta i, en definitiva, desenvolupar una actitud més positiva davant de la vida.

D'altra banda, el desenvolupament d'aquesta experiència també ens serveix per reivindicar un treball social i educatiu entès com un art o com una artesanía que acompanya l'altre en el seu procés vital articulant amb cura els vincles humans, teixint xarxes capaces de sostenir les necessitats humanes. Tal com deia Mary Richmond (2005), el treball social és un art perquè és una acció raonada de la pràctica basada en un mètode qualitatiu d'anàlisi circumscrita en l'experiència del subjecte. També Jane Adams (2014), quan impulsa el Settlement Hull House a Chicago, defensa que l'art esdevé una experiència important per a l'educació de les persones i la dinamització comunitària.

A través d'aquesta experiència es pot visualitzar el potencial intrínsec de l'art com una metodologia de la intervenció social i educativa per acompanyar les persones, els grups i la comunitat a conèixer-se a si mateixos, a establir relacions i a teixir noves formes de viure i de conviure en societat que posin la vida al centre i obrin pas a un món més just.

4. Conclusions finals

Volem posar en evidència i reivindicar l'art com a eina poderosa en la intervenció social, tant en el treball amb col·lectius vulnerabilitzats com en la formació de futurs professionals. Al llarg del procés, hem vist com l'art afavoreix el desenvolupament de les capacitats personals, facilita l'expressió emocional i creativa, i pot esdevenir un eix vertebrador en la dinamització i cohesió de grups, com ha estat el cas del taller de Zentangle a La Casa Jove - Dar Chabab. A més, accions com l'exposició al Campus han contribuït a generar espais de trobada i diàleg interculturals, sensibilitzant sobre realitats sovint invisibilitzades, com la dels joves que han migrat que viuen al carrer.

L'exposició i el taller van fer possible sensibilitzar la comunitat universitària, promoure la integració social dels joves participants, crear vincles i acostar la universitat a la realitat del sector social. També van permetre als estudiants connectar amb una pràctica socioeducativa real i significativa, enriquint el seu procés formatiu.

Aquest procés de creació compartida va fomentar vincles i un aprenentatge profund, tant entre els joves com entre els estudiants i professionals implicats. A mesura que avançava el projecte, la implicació de totes les parts va créixer, donant lloc a una experiència de participació autèntica i transformadora que exemplifica el potencial del treball col·laboratiu i de l'art com a vehicle de canvi social.

Referències bibliogràfiques

- Adams, Jane. (2014). *Veinte años en Hull House*. Universidad de Murcia.
- Delgado Ruiz, Manuel. (1998). *Diversitat i integració: Lògica i dinàmica de les identitats a Catalunya*. Empúries.
- Delgado Ruiz, Manuel. (2002). ¿Quién puede ser inmigrante en la ciudad? Dins Manuel Delgado Ruiz, Danilo Martucelli, Walter Actis, Inés Palacín i Pilar Sáez (Eds.), *Exclusión social y diversidad cultural* (p. 9-23). Tercera Prensa.
- Jauregui-Virto, Ana, i Arza-Porras, Juan. (2023). El acompañamiento, una oportunidad para fortalecer la humanización de la intervención social. *Cuadernos de Trabajo Social*, 36(1), 49-60.
- La Casa Jove - Dar Chabab. (2024). *Memòria anual*. Pere Claver Grup.
- López de Lera, Diego. (2024). La inmigración a España a fines del siglo XX: los que vienen a trabajar y los que vienen a descansar. *Revista Española de Investigaciones Sociológicas*, 71-72, 225-245. <https://doi.org/10.5477/cis/reis.71-72.225>
- Martín, Leónidas. (2022, octubre 26). *El arte de cambiar el mundo y la máquina que lo retiene*. Leónidas Martín. Recuperat 15 maig 2024, de <https://www.leonidasmartin.net/articulos/el-arte-de-cambiar-el-mundo-y-la-maquina-que-lo-retiene>
- Navarro Pedreño, Silvia. (2017). *Saber femenino, vida y acción social. Dar a luz experiencias creadoras*. Ediciones CSS.
- Nussbaum, Martha. (2012). *Crear capacidades. Propuestas para el desarrollo humano*. Paidós.
- Quiroga, Violeta; Chagas, Eveline; Palacín, Candid, i Arranz, Marta. (2023). La migración de menores no acompañados/as en Cataluña (España): evolución y modelos de protección. *Alternativas. Cuadernos de Trabajo Social*, 30(2), 276-303. <https://doi.org/10.14198/ALTERN.23027>
- Richmond, Mary Ellen. (2005). *Diagnóstico social*. Siglo XXI.
- Roberts, Rick, i Thomas, Maria. (2012). *The Book of Zentangle*. Zentangle Books & Creations.
- Roberts, Rick, i Thomas, Maria. (2016). *Zentangle Primer Vol. 1*. Zentangle Books & Creations.
- Valenzuela Aguilera, José. (2012). *Sed de mal. Feminicidio, jóvenes y exclusión social*. El Colegio de la Frontera Norte.

- Valero-Matas, Jesús Alberto; Coca, Juan Ramón, i Valero-Oteo, Irene. (2014). Análisis de la inmigración en España y la crisis económica. *Papeles de Población*, 20(80), 9-45. Scielo. http://www.scielo.org.mx/scielo.php?script=sci_arttext&pid=S1405-74252014000200002&lng=es&tlng=es
- Van Dijk, Teun A. (2003). *Dominación étnica y racismo discursivo en España y América Latina*. Gedisa.
- Viñas Millán, Anna; Poyatos Casas, Pilar; Morata Garcia, Maria Jesús; Marzo Arpón, Teresa Eulàlia; López Jiménez, Francisco José; Palasí Luna, Eva; Sánchez, Jonatan, i Fernández Morán, Francisco. (2018). *Valor humà: el model relacional-vincular en el treball socioeducatiu a Castell-Platja d'Aro*. Col·lecció Serveis Socials, núm. 2. Departament de Treball, Afers Socials i Famílies (Generalitat de Catalunya), Ajuntament de Castell-Platja d'Aro i Fundació Pere Tarrés - Universitat Ramon Llull.

Ressenyes

Ainhoa Berasaluze Correa i Josefa Fombuena Valero (Coords.)

Supervisión: Voces que colaboran para super(ar)visiones

Nau Llibres, 2024

Autoria de la ressenya: Pablo García Magriñá

Guillermo Lahera Forteza

*Las palabras de la bestia hermosa: Breve manual de psiquiatría
con alma*

Debate, 2024

Autoria de la ressenya: Elena Requena Varón

Supervisión: Voces que colaboran para super(ar)visiones

Ainhoa Berasaluze Correa i Josefa Fombuena Valero (Coords.). València: Nau Llibres, 2024. 182 p.

Pablo García Magriñá¹

Per citar: García Magriñá, Pablo. (2025). [Ressenya del llibre *Supervisión: Voces que colaboran para super(ar) visiones*, d'Ainhoa Berasaluze Correa i Josefa Fombuena Valero (Coords.)]. *Revista de Treball Social*, 228, 211-213. <https://doi.org/10.32061/RTS2025.228.09>

Es tracta del tercer llibre generat en l'entorn del Postgrau de Supervisió en Contextos d'Acció Social de la Universitat del País Basc, que es troba en la seva tercera edició.

Aquest lliurament completa els dos anteriors, l'un (2022) dedicat a l'exposició teoricopràctica del model RAPS (Recerca Acció Participació Supervisió) i l'altre (2023), a recollir de manera extensa, col·laborativa i transdisciplinària interessants aportacions a la reflexió sobre la supervisió segons aquest model i a l'exercici del treball social en la complexa realitat del món actual.

El text que ens presenten ara les seves dues coordinadores recull els testimoniatges de vint treballadores socials que han cursat el postgrau esmentat. En els seus escrits, cadascuna explica l'experiència d'exposar en grup una situació que els generava alguna mena de malestar, dubte o inquietud; de ser acompanyada per les seves companyes i supervisores a reflexionar sobre aquesta a la llum del model RAPS i, finalment, els efectes positius d'aquesta vivència en la seva pràctica i en la seva persona.

El llibre està estructurat en cinc capítols. El primer és introductori: ens recorda els fonaments del model RAPS i contextualitza la publicació i el que hi trobarem. Els altres quatre agrupen els testimoniatges al voltant d'aquests eixos: com afecten els contextos i les organitzacions en la nostra praxi professional?; quines situacions viscudes en l'acció professional ens afecten personalment i professionalment?; de quina manera les relacions interpersonals afavoreixen o dificulten la nostra tasca professional?; quins principis ètics, fonaments o mètodes contribueixen o obstaculitzen la nostra pràctica? Cadascun d'aquests capítols inclou cinc testimoniatges relacionats amb el tema que els encapçala.

La publicació està prologada per la nostra companya Belén Navarro Llobregat i compta amb l'epíleg d'una altra de les nostres veus més sol-

1 Diplomata en Treball Social. Postgrau en Direcció i Gestió de Centres Geriàtrics i Sociosanitaris. Postgrau en Supervisió en Contextos d'Acció Social. pabloberria@gmail.com

vents, Teresa Zamanillo Peral. Les dues reforcen i enriqueixen el contingut amb els seus comentaris i reflexions.

Com a lector, al llibre trobo diversos valors a destacar. El primer té relació amb els dos llibres previs sobre el model RAPS, tots dos d'orientació més teòrica. Aquest tercer text els completa portant al primer pla les experiències directes de les i els professionals que han passat per un procés de supervisió en base a aquest model, els efectes positius que ha tingut en elles i les seves reflexions al voltant del que han viscut. Ens descobreixen com la teoria i el coneixement prenen cos i travessen els itineraris personals i professionals de les nostres vint companyes.

És de justícia també reconèixer la valentia dels qui, després de mostrar en viu la seva vulnerabilitat a les sessions de supervisió, han acceptat fer-ho de nou aportant el seu testimoni a aquesta publicació. Ens ensenyen que mostrar els nostres dubtes, preocupacions i inseguretats en el context segur i de confiança d'un grup de supervisió no ens posa en risc de ser jutjades o de perdre el nostre prestigi professional, i que exposar el nostre costat humà ens posa en contacte amb el costat humà de les nostres companyes i companys. En fer-ho veurem, com diu Belén Navarro, que "els malestars són similars" (p. 22) i que socialitzar-los és guaridor.

La reflexió estructurada, respectuosa i compartida en l'espai de supervisió ens obre alternatives per col·locar-nos de manera millor davant la incertesa; per reflexionar críticament sobre la implicació dels contextos i estructures en la nostra praxi; per cuidar-nos, per acompanyar bé i per créixer. Com diu una participant, "desembolicant la madeixa per tornar a teixir-la amb un altre enquadrament més amable amb mi mateixa, més flexible amb els meus principis, més comprensiu amb la institució, més enfortidor amb la comunitat" (p. 62). I com expressa una altra treballadora social que ofereix el seu testimoni, citant a Teresa Aragonés, per fer possible que les professionals "retrobin el plaer en la tasca que fan" (p. 68).

Serà difícil no connectar amb moltes de les situacions supervisades per les treballadores socials del llibre, perquè són les que la gran majoria experimentem en la nostra tasca diària: com manejar la discordança entre els mandats institucionals i la nostra concepció del treball social sense perdre la identitat; la tendència a la burocratització, l'assistencialisme i l'atenció centrada en el recurs; les dificultats amb direccions de servei inadequades; com ens col·loquem quan assumim llocs de coordinació i de comandament des del treball social; recuperar el treball comunitari; els límits de la responsabilitat professional vs. la hiperresponsabilitat; la necessitat de superar la queixa i convertir-la en acció; compartir el malestar com a forma de cura mútua; els sentiments personals com a condicionants de les nostres relacions de suport i de col·laboració; com afrontar les càrregues emocionals derivades del treball amb el patiment humà en contextos complexos; la contenció com a element clau de la intervenció; treballar amb l'equip/institució possible sense frustrar-se perquè no sigui l'ideal; aturar-se i crear espais per compartir i reflexionar amb unes altres i amb uns altres; el canvi comença en mi...

Qui tregui el cap per aquest llibre trobarà vint relats connectats amb aquestes qüestions i les reflexions de les seves protagonistes després de viure una experiència de supervisió grupal amb el model RAPS.

Les seves conclusions reforcen la necessitat d'impulsar la supervisió com via d'autocura i millora de l'exercici professional, i que estigui integrada en els nostres contextos de treball. També ens animen a fer-ne un bon ús.

Las palabras de la bestia hermosa: Breve manual de psiquiatría con alma

Guillermo Lahera Forteza. Barcelona: Debate, 2024. 256 p.

Elena Requena Varón¹

ORCID: 0000-0001-8779-3530

Per citar: Requena Varón, Elena. (2025). [Ressenya del llibre *Las palabras de la bestia hermosa: Breve manual de psiquiatría con alma*, de Guillermo Lahera Forteza]. *Revista de Treball Social*, 228, 215-217. <https://doi.org/10.32061/RTS2025.228.10>

“... el cervell... una màquina fal·lible –massa fal·lible– d’explicar històries i de construir la realitat [...] Escoltar les paraules [...] Integració de la psiquiatria i la psicologia, així com de les ciències biològiques i socials.” Aquests són fragments extrets de les primeres línies de la introducció del llibre *Las palabras de la bestia hermosa: Breve manual de psiquiatría con alma* (2024) del psiquiatre Guillermo Lahera, publicat per Debate. Si el títol de l’obra ja deixa endevinar que no ens trobem davant un manual de psiquiatria basat en l’omnipresent DSM, aquests fragments seleccionats de la introducció ho confirmen alhora que resumeixen l’essència del llibre i de la perspectiva presa per l’autor. Tot sovint, es confon la psicopatologia (disciplina que pretén explicar l’etiologia dels trastorns mentals) amb l’activitat de codificar el trastorn mental present en una persona en alguna de les més de 200 categories diagnòstiques del DSM-5-TR. Massa sovint es deixa de banda la biografia i els condicionants de la persona (alguns presents des del naixement i altres que es van incorporant al llarg de la vida), que són els que realment poden donar compte del perquè del relat o la narrativa que cadascú de nosaltres fem de la vida, dels altres i de nosaltres mateixos. La visió neokraepeliniana d’entendre la “malaltia mental”, tan estesa en determinats cercles, en què el “malalt” no és una variable fonamental, sinó que l’eix són els símptomes i el seu abordatge farmacològic, deixa en segon pla la prioritat de captar el sentit del patiment humà.

A banda de la introducció, els agraïments, la bibliografia i un apartat de notes, l’obra, de gairebé 250 pàgines, conté un total de vuit capítols. A través de les històries de vida del Julián, la Leonor, en Kevin, el José, la Cecilia, l’Ainhoa i el Jesús, l’autor aborda la descripció de la simptomatologia primària dels trastorns psicòtics, el trastorn de la personalitat paranoide, el trastorn bipolar, el trastorn de l’acumulació, el trastorn obsessivocompulsiu i l’esquizofrènia paranoide, així com el trastorn depressiu major.

1 Universitat Ramon Llull. erequena@peretarres.org

L'estructura formal dels diferents capítols es va repetint. Cada capítol s'inicia amb l'exposició d'un cas o d'una situació clínica i s'informa del diagnòstic segons la terminologia DSM-5-TR. Aquesta vinyeta clínica servirà de punt de partida per, d'una banda, analitzar la situació descrita des del punt de vista de la biografia i dels determinants psicosocials de la persona, així com del funcionament cerebral (estructures cerebrals i neurotransmissors implicats en l'etiopatogènia); i, d'altra banda, el cas és l'excusa per desgranar la història, la semiologia, el diagnòstic diferencial, l'epidemiologia i el pronòstic del trastorn mental presentat.

També, al llarg dels diferents capítols, l'autor dona la seva opinió sobre temes com ara el moviment de l'antipsiquiatria, la reforma psiquiàtrica a l'Estat espanyol als anys 70 i 80, la interacció entre genètica, ambient i cultura (epigenètica), el trauma complex, l'ús excessiu de tractaments farmacològics o el mètode patobiogràfic com a manera natural d'acostar-se a la "bogeria".

Lahera té un estil d'escriptura fresc, engrescador i de lectura àgil. Les abundants referències que fa a la literatura, el cinema, la pintura i la filosofia, tot enllaçant-ho amb la clínica i amb el patiment humà, fan molt amena la lectura del llibre i, sobretot, didàctica. Aquest caràcter didàctic es fa palès especialment en les explicacions dels mecanismes cerebrals que intervenen en el desencadenament dels diferents trastorns mentals, que són exposats de manera comprensible sense necessitat de tenir grans coneixements sobre el tema.

Altrament, també cal destacar que és un llibre escrit en primera persona. L'autor fa força referències a la seva vida personal (per al nostre gust, en excés en alguns moments puntuals), que provoca proximitat a qui llegeix el llibre. Però, sobretot, aquest to intimista s'expressa en la darrera de les històries que explica ("Jesús, el professor de Física") que tracta sobre la depressió que va patir el seu pare passats els 50 anys.

Un altre capítol molt destacable de l'obra és el darrer ("Les cartes perdudes"), en què, no sabem si sent-ne gaire conscient, l'autor fa una apologia de la tasca d'acompanyament tan pròpia del treball social. En paraules de Lahera: "... treballar amb persones que pateixen un trastorn mental no implica només reduir la intensitat dels símptomes a través dels fàrmacs o la psicoteràpia. Sovint això ajuda molt. Però el més important és afavorir que el pacient recuperi el seu sentit d'agència –la seva capacitat per prendre decisions–, infondre-li esperança i construir amb ell un relat que doni sentit i propòsit a la seva experiència, de vegades molt dura" (p. 236).

És una lectura molt recomanable per diferents motius. Primer, perquè fa un repàs des del punt de vista de la simptomatologia, el curs, el pronòstic, el diagnòstic diferencial i l'etiopatogènia d'alguns dels trastorns mentals més freqüents. En segon lloc, perquè posa en valor el treball interdisciplinari (treball social, psicologia, infermeria, psiquiatria) i reivindica un abordatge realment holístic i efectiu de la salut mental i del patiment humà. Altrament, no és freqüent trobar manuals de psiquiatria que no es- tiguin marcats per un reduccionisme positivista, és a dir, amb aspiracions

a localitzar el símptoma del subjecte en un marcador biològic, ja sigui un gen o un dèficit en la bioquímica cerebral, com si les estructures cerebrals no fossin modelades per les relacions interpersonals i la cultura. També ens agrada la visió respectuosa de Lahera cap a la persona, la qual no és vista com un objecte portador de símptomes a erradicar, sinó com a subjecte que sent i que pateix. Lahera, d'altra banda, aborda sense complexos la tendència actual a prescriure intervencions farmacològiques innecessàries i aposta clarament, en casos de simptomatologia lleu i moderada, per les intervencions psicològiques i psicosocials. Però, sobretot, és un llibre que ens agrada per la defensa que fa del model biopsicosocial. Reclama una reforma de l'atenció en salut mental realment integradora, és a dir, que sigui capaç de conjuguar els aspectes biològics, ambientals i culturals sense psiquiatriitzar el patiment humà, però tampoc sense banalitzar-lo. Ressalta la importància de la paraula i de dotar de significat el patiment i l'experiència traumàtica en l'art de sanar i reparar. A més, la defensa de la mirada biopsicosocial no només s'argumenta teòricament, sinó que Lahera sap enllaçar-la amb l'anàlisi de cadascun dels casos clínics que presenta.

En definitiva, al nostre parer, *Las palabras de la bestia hermosa: Breve manual de psiquiatría con alma*, del psiquiatre Guillermo Lahera, és un llibre que enllaça perfectament amb la tradició del treball social com a disciplina d'acompanyament a persones a qui presta paraules per poder anomenar la realitat, significar les seves experiències i potenciar la seva autonomia tant com sigui possible.

Normes per a la presentació d'articles a l'RTS

La *Revista de Treball Social*, editada pel Col·legi Oficial de Treball Social de Catalunya, és una revista especialitzada que es publica des de l'any 1960, actualment amb una periodicitat semestral. Els objectius de la publicació són:

- Contribuir al progrés del coneixement científic, teòric i pràctic, del treball social i de les altres disciplines científiques vinculades.
- Consolidar el desenvolupament professional dels treballadors i les treballadores socials mitjançant l'aportació de continguts teòrics conceptuals, experiències pràctiques i altres eines metodològiques que fomentin l'anàlisi i la reflexió sobre els diversos àmbits d'intervenció del treball social.
- Difondre les experiències professionals i el coneixement científic generat a partir de la pràctica i la investigació en treball social.
- Promoure l'anàlisi crítica de la realitat social i les polítiques socials.

L'RTS es dirigeix, especialment, als treballadors i les treballadores socials de l'àmbit professional i acadèmic, també a estudiants de les universitats i a qualsevol professional vinculat a l'entorn del treball social.

L'RTS està oberta a tots els treballadors i les treballadores socials, estudiants de les universitats i a qualsevol professional vinculat a l'entorn del treball social que desitgin presentar articles originals sobre investigacions empíriques, treballs teòrics o revisions bibliogràfiques, descripcions d'experiències professionals, assajos i anàlisis crítiques, sempre en relació amb el treball social, les polítiques socials i els serveis de benestar social.

Els treballs sotmesos a avaluació per ser publicats a l'RTS han de ser originals i inèdits. Les persones autores han de declarar que els continguts exposats són originals i no existeix plagí de cap mena.

L'RTS demana la cessió dels drets d'autoria, així com la no existència de conflicte d'interessos.

El contingut dels articles és responsabilitat exclusiva de qui firma l'autoria i si hi ha evidències de plagí es posaran en marxa les accions previstes per informar els autors i les autores, retirar el document no original de la pàgina web i informar els lectors i lectores de la situació.

Les autores i els autors de treballs d'investigació declararan en el text de l'article que en el procés d'investigació s'han respectat els principis ètics que corresponen al tipus d'estudi que presenten (autoritzacions que corresponguin, consentiment informat dels i les participants, dissociació de les dades d'identificació, citació adequada de les autories, etc.).

PROCÉS DE SELECCIÓ D'ARTICLES

El Consell de Redacció farà una selecció prèvia dels articles presentats i, posteriorment, seran valorats seguint el procediment anònim de revisió per parells a doble cec (l'equip de revisió no coneix l'autoria dels articles i els autors i les autores no coneixen la identitat de qui valora el seu treball). Per tal que aquest mètode de revisió d'articles sigui factible, els articles es presentaran en versió anonimitzada, és a dir, una versió en la qual no es pugui identificar l'autoria.

Les persones que signen acceptaran sotmetre el treball a la revisió i a possibles canvis en contingut i estil segons les recomanacions de l'equip de revisió.

SECCIONS I EXTENSIÓ DELS ARTICLES PRESENTATS

■ Estudis. A fons:

Articles que ofereixen un desenvolupament d'un tema d'interès per als i les professionals del treball social. Extensió entre 6.000 i 10.000 paraules.

Poden ser treballs de recerca, sobre la disciplina del treball social i altres disciplines connexes, que segueixin metodologia científica. S'estructuraran, almenys, en els següents apartats: introducció, metodologia, resultats, discussió o conclusions i només les referències bibliogràfiques citades en el text.

■ Praxis:

Articles en què es presentin bones pràctiques i sistematització d'experiències d'interès en treball social, serveis socials o altres sistemes vinculats al desenvolupament dels drets socials. Extensió entre 4.000 i 6.000 paraules.

Els articles incorporaran una introducció, el cos del text d'estructura lliure que inclourà, en tot cas, la contextualització teòrica, normativa (si procedeix) i metodològica de la intervenció presentada, unes conclusions i només les referències bibliogràfiques de les citacions mencionades en el text.

■ **Ressenyes:**

Espai de presentació de publicacions, tesis, congressos, jornades, normativa i altres qüestions d'interès per a la disciplina i els mons professional i acadèmic. Han de ser de publicacions recents (últims tres anys) o que ressaltin una lectura clàssica d'importància per a la disciplina del treball social i que no hagi estat ressenyada anteriorment a l'RTS. Extensió màxima de 1.200 paraules.

Les ressenyes incorporaran una breu presentació i contextualització del tema, i un breu resum del contingut del llibre, que pot ser de manera estructurada explicant els capítols o de manera narrativa. Finalment, ha d'exposar la seva rellevància i aportació a la disciplina del treball social.

En tots els casos (Estudis. A fons, Praxis i Ressenyes), l'extensió màxima inclou les referències bibliogràfiques. Els articles que superin la quantitat de paraules indicada es retornaran als autors i les autores perquè en redueixin l'extensió.

Els articles s'han de presentar en format electrònic, en document de text editable (.docx o .RTF), lletra Arial cos 12; interlineat 1,5; marges 3 cm. Les citacions literals es transcriuran en Arial 11, interlineat 1,5 i marges 4 cm.

IDIOMES

Els articles es poden presentar en català, castellà o anglès indistintament. En la versió en línia, cada número de l'RTS es publicarà en català i en castellà; a més es publicarà com a mínim un article, seleccionat pel Consell de Redacció, traduït a l'anglès. En la versió en paper, s'hi publicaran els articles en català o castellà, segons l'idioma original de l'article; en el cas dels articles rebuts en anglès, se'n publicarà la traducció al català. Els títols, resums i paraules clau de tots els articles es publicaran també en anglès.

SISTEMA D'ENVIAMENT D'ARTICLES

De manera prèvia a la presentació de qualsevol article, la persona que signi com a autora principal haurà de registrar-se (si no ho ha fet anteriorment) com a usuària de la pàgina web (www.revistarts.com). Els articles es carregaran a la plataforma seguint les indicacions detallades a l'apartat "Enviaments" de la pàgina web.

En tots els casos, l'article haurà de presentar: títol i subtítol, en cas que n'inclogui (40 paraules màxim); resum (250 paraules màxim) en català o castellà i en anglès; les paraules clau (5 com a màxim) en català o castellà i en anglès, i el text principal, que respondrà a les normes de la secció a la qual es presenta.

El text principal s'enviarà com a arxiu adjunt de manera anonimitzada, suprimint qualsevol element que permeti directament o indirectament la identificació de l'autor o autora. Un cop s'hagi fet la valoració, en el moment en què es comuniqui l'acceptació per a la publicació de l'article, es demanarà l'enviament de la versió definitiva identificant l'autoria.

FIGURES I TAULES

Taules: es presentaran en el lloc del text que correspongui numerades segons l'ordre d'aparició. S'utilitzaran únicament per clarificar aspectes rellevants. Els títols o peus que acompanyin les taules n'han d'explicar el contingut i la font. Es presentaran sense colors, amb el format predefinit, línies senzilles i text en Arial.

Figures: es consideren figures les fotografies, els gràfics o les il·lustracions. Es presentaran en el lloc del text que correspongui numerades segons l'ordre d'aparició, s'identificaran amb el terme "Figura X". S'han de dissenyar amb un bon contrast, de manera que no perdin qualitat amb la reducció. En l'edició en paper seran publicades en blanc i negre. Les figures han de tenir la finalitat de clarificar de forma important el text i el seu nombre serà el mínim necessari.

REFERÈNCIES BIBLIOGRÀFIQUES

S'han de col·locar al final del text només les referències citades, seguint l'ordre alfabètic i d'acord amb les normes APA (7a edició, 2020) però amb la particularitat d'incloure el nom complet de l'autora o de l'autor (si es coneix) per visibilitzar el gènere amb què s'identifica. Optativament, també s'accepta posar els dos cognoms.

Llibre en paper: Cognoms, Nom complet. (any). *Títol: Subtítol* (# ed.). Editorial. En els casos d'autoria múltiple, s'han d'incloure tots els autors i les autores. Si són més de 20, es referencien els 19 primers noms i cognoms i l'últim precedit de punts suspensius. Cada nom i cognom se separa amb un punt i coma dels altres, tret de l'últim, que va precedit d'una coma i la conjunció "i".

Foucault, Michel. (1992). *Microfísica del poder* (3a ed.). La Piqueta.

Moreno Luzón, María Dolores; Peris Bonet, Fernando Juan, i González Cruz, Tomás Felix. (2000). *Gestión de la calidad y diseño de organizaciones*. Ed. Prestice Hall.

Autor corporatiu: Nom de la institució o organisme. (any). *Títol: Subtítol* (# ed.). Editorial.

Observatori del Treball i Model Productiu. (2017). *La situació de desigualtat salarial a Catalunya entre homes i dones*. Departament de Treball, Afers Socials i Famílies. Generalitat de Catalunya.

Capítol de llibre: Cognoms, Nom complet de l'autor/a del capítol. (any). Títol de capítol: Subtítol. Dins Nom i Cognoms coordinador/a / editor/a literari/ària del llibre (Coord./Ed.), *Títol del llibre* (# ed., p. xx-xx). Editorial.

García Martínez, Estela Maria, i Báñez Tello, Tomasa. (2016). Tejiendo identidades profesionales. Un proceso creativo y transformador. Dins Gloria Londoño Monroy i José Luis Rodríguez Illera (Comps.), *Relatos Digitales en Educación Formal y Social* (p. 295-300). Universitat de Barcelona.

Llibre electrònic amb DOI: Cognoms, Nom complet. (any). *Títol*. Editor/lloc web. Adreça del DOI
Londoño Monroy, Gloria, i Rodríguez Illera, José Luis (Comps.). (2017). *Relatos Digitales en Educación Formal y Social*. Universitat de Barcelona. <https://doi.org/10.1344/105.000003160>

Llibre electrònic amb URL: Cognoms, Nom complet. (any). *Títol*. Editor/lloc web. Adreça URL
Londoño Monroy, Gloria, i Rodríguez Illera, José Luis (Comps.). (2017). *Relatos Digitales en Educación Formal y Social*. Universitat de Barcelona. <http://www.greav.net/descargas/Actas2016.pdf>

Article de revista en format físic: Cognoms, Nom complet. (any). Títol de l'article: Subtítol de l'article. *Títol de la revista: Subtítol*, volum(número), p-p.
Carabaza González, Julieta. (2013). Apropiación de las TIC: apuntes para su operacionalización. *Revista Prisma Social*, 9, 352-390.

Article de revista amb DOI: Cognoms, Nom complet. (any). Títol de l'article: Subtítol de l'article. *Títol de la revista: Subtítol*, volum(número), p-p. URL del DOI
Hernández-Echegaray, Arantxa. (2019). Reflexiones acerca de las oportunidades y dificultades de la fundamentación teórica y metodológica en el Trabajo Social. *Revista de Treball Social*, 215, 13-31. <https://10.32061/RTS2019.215.01>

Article de revista en línia: Cognoms, Nom complet. (any). Títol de l'article: Subtítol de l'article. *Títol de la revista: Subtítol*, volum(número), p-p. Editor/lloc web. Adreça URL

Deslauriers, Jean-Pierre, i Pérez Cosín, José Vicente. (2004). El reto del conocimiento en la práctica del Trabajo Social. *Cuadernos de Trabajo Social*, 17, 195-210. Universitat Complutense de Madrid. <http://revistas.ucm.es/index.php/CUTS/article/view/CUTS0404110195A>

Pàgina web: Autor/a personal o corporatiu. (any última actualització).

Títol de la pàgina. Editor/lloc web. Adreça URL

Fundación Dialnet. Universidad de la Rioja. (2018). *Dialnet*.

Fundación Dialnet. <http://dialnet.unirioja.es>

Simposis i conferències: Cognoms, Nom complet. (any). Títol de la ponència. Dins Nom complet i Cognoms (Ed. literari), *Títol del simposi o congrés* (p. xx-xx). Editorial.

Fernández i Barrera, Josefina. (2006). Trabajo Social con Familias y Mediación. Dins Cristina Escobar Pérez, Teodoro Andrés López i Gaspar Sánchez Majadas, (Coord.), *V Congreso Estatal de Estudiantes de Trabajo Social* (p. 17-30). Universitat de Salamanca.

Tesis: Cognoms, Nom complet. (any). *Títol de la tesi* (Tesi doctoral / Treball de Fi de Màster / Treball de Fi de Grau no publicat). Nom de la universitat.

Parra Ramajo, Belén. (2017). *El trabajo social de grupo en la actualidad* (Tesi doctoral no publicada). Universitat de Barcelona.

Tesis en línia: Cognoms, Nom complet. (any). *Títol de la tesi* (Tesi doctoral / Treball de Fi de Màster / Treball de Fi de Grau, Nom de la universitat). Adreça URL

Cardona Cardona, Josefa. (2012). *Definición del contexto de intervención en el trabajo social de casos* (Tesi doctoral, Universitat de les Illes Balears). <http://hdl.handle.net/10803/108691>

Vídeos: Cognoms, Nom complet. (any, mes dia). *Títol del vídeo*.

[Vídeo]. Lloc web. Adreça URL

Centeno Ortiz, Antonio, i de la Morena, Raúl. (2015, març 25).

Yes, We Fuck! [Vídeo]. Vimeo. <https://vimeo.com/123177395>

Pel·lícula: Cognoms, Nom complet del productor/a (Prod.), i Cognoms, Nom complet director/a (Dir.). (any). *Títol de la pel·lícula* [Tipus: DVD, Blu-ray, CHS, Sèrie de televisió, etc.]. Estudi, nom de la productora o distribuïdora. Adreça URL

Mase, Yasuhiro (Prod.) i Takita, Yojiro (Dir.). (2008). *Despedidas* [Pel·lícula]. Shochiku Company Limited.

Notícies de premsa: Cognoms, Nom complet. (any, mes dia). Títol de l'article. *Nom del diari*, p.

Farreras, Carina. (2019, març 19). Pacto de la comunidad educativa contra los guetos en las escuelas de Catalunya. *La Vanguardia*, p. 26

Notícies de premsa en línia: Cognoms, Nom complet. (any, mes dia).

Títol de l'article. *Nom del diari*. Recuperat data, de + adreça URL

Martínez Torres, Manuela Julia. (2015, febrer 16). Las comunidades de propietarios se blindan ante Hacienda. *El País*. Recuperat 21 gener 2021, de http://economia.elpais.com/economia/2015/02/16/vivienda/1424085674_934021.html

Llei/ordre/decret: Títol de la regulació, Nom publicació oficial, núm. publicació, secció publicació (any publicació).

Llei 14/2011, d'1 de juny, de la Ciència, la Tecnologia i la Innovació. BOE núm. 131 § 9617 (2011).

Aquestes referències s'han adaptat de les normes APA (7a edició, 2020). Per a altres tipus de documents, consulteu la pàgina web <https://apastyle.apa.org>.

CITACIONS EN EL TEXT

Citacions no textuales o indirectes: Reprodueixen la idea o el concepte, però reformulen les paraules a l'hora de redactar el treball. Cal fer constar els cognoms dels autors o autores i l'any. Exemples:

· 1 autor/a:

Les dades recollides pels equips d'intervenció social a l'espai públic de l'Ajuntament de Barcelona de l'última dècada ja apuntaven cap a un increment de la proporció de les persones que alternaven la pernoctació al carrer amb solucions residencials precàries (Sales, 2019).

· 2 autors/es:

Les teories del desistiment del delictes sostenen la necessitat d'un suport i acompanyament a les persones internes durant el procés penal i postpenal, que s'aglutinin al voltant de tres eixos: laboral, personal i social (Cid Moliné i Martí Olivé, 2011).

· 3 o més autors/es:

En aquest sentit, Bern-Klug et al. (2001) identifiquen els rols que tenen els treballadors socials en el suport al final de la vida: (...)

· Autor corporatiu amb acrònim:

L'any 2017, a Berlín es van comptabilitzar fins a 30.000 persones allotjades en albergs d'estada limitada, 10.000 més que l'any anterior (FEANTSA, 2018).

- Autor corporatiu sense acrònim:

A Madrid, entre el 2017 i el 2019 es va passar de 2.059 persones comptabilitzades dormint al carrer o en allotjaments temporals en una nit a 2.772 (Ajuntament de Madrid, 2018).

Citacions literals o textuais: Reprodueixen exactament les paraules de l'obra. Cal fer constar els cognoms dels autors o autores, l'any i el número de pàgina. Exemples:

- Citació de fins a 40 paraules en una pàgina:

En relació amb la participació democràtica, Martínez Navarro (1990) assenyala, d'una banda, que "la participació és un requisit metodològic en treball social, perquè treball social i democràcia coincideixen en el seu valor bàsic: la llibertat fonamental de l'ésser humà per ser protagonista de la seva vida" (p. 69) i, de l'altra (...)

- Citació de fins a 40 paraules entre dues pàgines:

(...) com ho esmenta Palacios (2020), que explicita la dificultat d'unificar la lectura de família per la seva diversitat atès que la seva comprensió té "(...) una porositat que conté la interpretació i construcció social de marcs de referència, pràctiques i discursos entorn de la sexualitat, la procreació, la con-vivència, la supervivència i la co-residència en aquest temps social" (p. 31-32).

- Citació de més de 40 paraules:

L'activitat de suport a les famílies de les experiències europees contrasta amb la situació a Catalunya, on la majoria d'entitats descriuen que:

la seva relació amb les famílies s'origina quan ho sol·liciten les pròpies persones empresonades a qui atenen i aborden problemàtiques de tipus pràctic com la impossibilitat de desplaçar-se als centres per realitzar les visites o els problemes d'interpretació de les condemnes (Ibàñez Roig i Pedrosa Bou, 2017, p. 19).

Citacions de citacions: Es reproduceix una citació a la qual no s'ha tingut accés directe a l'original. La citació ha de contenir l'expressió "citat per". Exemple:

"la societat civil ha d'organitzar-se en diferents instàncies per identificar, construir i canviar espais per a la pràctica de la democràcia participativa" (De Souza i Vega, 2001, p. 44, citat per Samperio i Bracaglioli, 2004, p. 7-8).

Els autors i les autores rebran 2 exemplars en paper del número de la revista on es publiqui el seu treball.

L'RTS no cobra quotes per la publicació dels articles.

El Consell de Redacció de l'RTS no es fa responsable de l'autenticitat dels treballs publicats ni de la seva credibilitat. Les opinions expressades en els articles són responsabilitat dels autors i les autores i l'RTS no s'hi identifica necessàriament.

LLISTA DE COMPROVACIÓ PRÈVIA A L'ENVIAMENT D'ARTICLES

Els autors i les autores hauran de comprovar que els articles compleixen els requisits que es mostren a continuació; en cas de no complir-los, els treballs els seran retornats.

1. El cos de l'article s'ha anonimitzat: no inclou l'autoria ni la filiació i s'ha suprimit qualsevol element que pogués permetre de manera directa o indirecta la identificació de l'autor o l'autora. S'ha confirmat que s'ha utilitzat el terme "autor" o "autora" per indicar les referències al seu propi treball.
2. El manuscrit s'envia en format .docx o RTF, incloses les referències bibliogràfiques, taules i figures.
3. Les referències bibliogràfiques inclouen el DOI o la direcció URL, segons correspongui, en tots els casos possibles.
4. El text es presenta en lletra Arial cos 12; interlineat 1,5; marges 3 cm. Les citacions literals es transcriuran en Arial 11, interlineat 1,5 i marges 4 cm.
5. S'inclou el títol complet (40 paraules com a màxim) en castellà o català i en anglès; un breu resum (250 paraules com a màxim) en castellà o català i en anglès, i les paraules clau (5 com a màxim) en castellà o català i en anglès.
6. Les figures i taules són al lloc del text que els correspon, amb numeració correlativa, el títol i la font. Es presentaran sense colors, amb el format predefinit, línies senzilles i text en Arial.
7. Es declaren beques o suport financer i la seva procedència, si escau.
8. Es manifesta que el treball compleix amb els requisits ètics d'investigació.
9. El manuscrit respon a les especificacions de la secció a la qual es dirigeix.
10. S'han revisat les referències bibliogràfiques i s'ajusten a l'estil i el format de l'adaptació de les normes APA exigides per la revista.

COMPROMÍS ÈTIC DE L'RTS

L'RTS es compromet a adoptar i promoure les bones pràctiques i els principis ètics orientadors de les publicacions científiques. Per aquest motiu es guiarà per les orientacions del codi de conducta de COPE (Committee on Publication Ethic), que es pot consultar a <https://publicationethics.org>

L'RTS assumeix els següents compromisos ètics:

- Incorporar la transparència com un dels principis clau en la gestió de la revista.
- Comunicar els objectius i funcionament de l'RTS a les persones lectores i possibles autors mitjançant la pàgina web de la revista.
- Explicar de manera clara les normes de presentació d'articles. Es facilitarà una llista de comprovació per ajudar a la confirmació del compliment de tots els requisits de presentació.
- Promoure l'atribució d'autoria apropiada incorporant tots els autors i les autores en les comunicacions que es realitzin des de l'RTS.
- Basar la decisió d'acceptar o no un treball per a la seva publicació únicament en el document presentat, valorant, entre altres aspectes, la rellevància del tema, l'originalitat i la claredat.
- Indicar a l'equip revisor dels articles presentats l'encàrrec, amb concreció, incorporant les recomanacions de la COPE:

Realitzar revisions objectives.

Evitar crítiques personals als autors i les autores.

Argumentar les valoracions amb referències, si és necessari.

Declarar qualsevol conflicte d'interessos com, per exemple i no exclusivament, que el revisor o la revisora tingui coneixement previ de l'enviament a la revista, hagi col·laborat recentment amb alguna de les persones autors o pertanyi a la mateixa institució.

Desistir de revisar els manuscrits en els quals tingui un interès competitiu per la temàtica tractada, l'autoria o la institució que presenta l'article.

Respectar la confidencialitat del material que se'ls facilita. No podran discutir un document inèdit amb col·legues o utilitzar la informació en un treball propi.

Vetllar perquè l'article valorat compleixi aspectes ètics com: l'originalitat de l'escrit, la declaració de l'autoria de no tenir conflictes d'interessos, i la confirmació que el tema investigat, la metodologia emprada i els resultats presentats

s'ajusten als principis de no discriminació i respecte a la dignitat.

Procurar la cita adequada de l'autoria d'obres, models d'intervenció o qualsevol altre aportació reconeguda, així com la identificació de plagis.

Confirmar que l'article es respectuós amb els principis de confidencialitat i secret professional, així com amb l'obtenció de les autoritzacions necessàries.

- En cas que s'identifiqui mala pràctica per part d'alguna de les persones que formen part de l'equip de revisió d'articles, aquesta serà retirada de la base de dades de revisors de l'RTS.
- Les revisions d'articles es faran mitjançant el mètode de revisió per parells a doble cec. L'equip de redacció es compromet a posar els mitjans necessaris per garantir la confidencialitat en el procés de valoració, tant cap als revisors i les revisores com cap a les persones autores. També vetllarà per l'agilitat d'aquest procés evitant demores innecessàries que puguin perjudicar aquestes últimes.
- En cas que algun membre de l'equip de redacció presenti un article a l'RTS per a la seva publicació, s'assumeix el compromís que se seguiran els mateixos procediments de valoració, revisió per parells de doble cec, com en qualsevol altre treball presentat. En cas que l'article d'un membre de l'equip de redacció de l'RTS sigui publicat es farà constar en una nota el procés seguit per a la seva selecció.
- En cas d'incorporar publicitat a la publicació, l'equip de redacció es compromet a mantenir la qualitat de la revista sense que les consideracions comercials afectin les decisions editorials.
- Finalment, assumim que la relació de l'RTS amb la Junta de Govern del Col·legi Oficial de Treball Social de Catalunya es basa en el principi d'independència editorial.

NOTES

Recepció d'articles

L'RTS manté oberta de manera permanent la recepció d'articles.

Segons recull l'apartat "Sistema d'enviament d'articles"
(vegeu la pàgina 221), les propostes d'article s'han de fer arribar
a través de www.revistarts.com.

www.tscat.cat

Amb la col·laboració de

**Diputació
Barcelona**

Generalitat de Catalunya
**Departament de Drets Socials
i Inclusió**